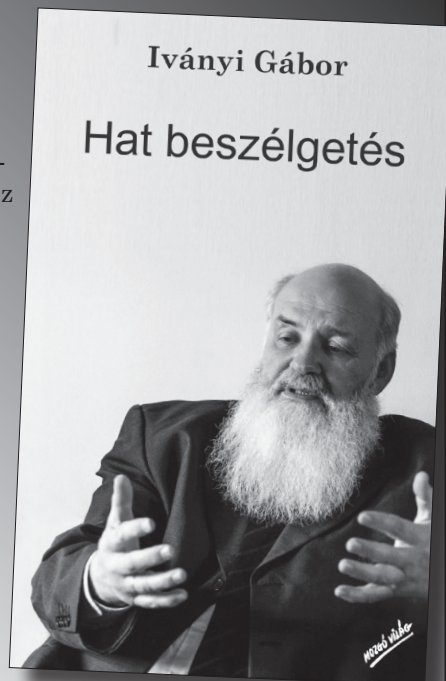

Ára: 1550 Ft

Hogyan lettem beszélgető ember? Gyerekként édesapámmal jártam a Nyíregyháza környéki bokortanyákat, és tátott szájjal hallgattam a gazdák életmeséit. Aztán magam is lelkész lettem, az Úristen engem is ehhez az evezőpadhoz kötött. A hivatásom megtanított beszélni és hallgatni. Igét hirdetni akár az utcán is, a politikai okokból elvett templomunk előtt, akár egy villany nélküli vályogviskóban is. És hallgatni azokat, akik – érdeklődésemet, együttérzésemet látva, érezve – el akarták mondani életük történetét vagy annak egy részletét.

Ez a könyv hat beszélgetést tartalmaz, régieket és újakat vegyesen. **Hazay Lujza (Zizi)** csodálatos asszony volt, gyönyörű, bátor, természetes, vidám. 101 éves korában temettük 2024-ben. **Samu István** pszichiáter főorvos, a hajdani balassagyarmati túsziatár-gyalója ateistának mondta magát, de szeretnék olyan bizonyos lenni a magam üdvössége felől, mint az övében. **Tandari Éva**, a színesen mesélő hajléktalan költőnő úgy imádkozott Jézushoz, hogy „Szólj már apádnak, hogy segítsen.” A csillagszemű **Fehér Eszter** az alkoholizmusból gyógyulva a hajléktalan kórházunkban lett képzett ápolónő. **Orsós Erzsike** bántalmazó kapcsolatban élt kislánya apjával, míg az börtönbe nem került, mégis azon sóhajtozik, hogy milyen szép család lehetnek volna. És végül sok beszélgetésünk töredékéből rajzolódik ki annak a **Balogh Károlynak** a kalandos élete, aki minden nehézség ellenére fejébe vette, hogy feltámasztja a kisgazdapártot.

4900.- Ft

Megjelent a Mózgó Világ kiadásában.
Megvásárolható az Írók Boltjában és a Láng Tékában.
Kedvezménytel megrendelhető a szerkesztőségben.
Tel.: +361 331 9393 www.mozgovilag.hu

2025/5

5

MÓZGÓ VILÁG

2025/5

MÓZGÓ VILÁG

A hatalom természete az illiberális rendszerekben: Szelényi Iván, Mihályi Péter, és Melegh Attila beszélgetése • Szaniszló Sándorral beszélget Fekő Ádám • Jakab György tanulmánya a rendi gondolkodás-mód tovább éléséről • Háy János regény-részlete • Kiss Judit Ágnes verse: Mondd, mit érlel

Benda László • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Kőríz Imre • Kürti László • Pályi Ildikó • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Vásárhelyi Mária • Végel László

Szelényi Iván – Mihályi Péter – Melegh Attila	3	A hatalom természete az illiberális rendszerekben <i>Dokumentum</i>
Fekő Ádám	24	„Titokban reménykedünk” – <i>Beszélgetés Szaniszló Sándorral</i>
Jakab György	33	A rendi gondolkodásmód tovább élő mintázatai <i>Tanulmány</i>
Gárdonyi László	50	<i>Szurcsik József munkáiról</i>
Háy János	55	Lukács Erzszi <i>Regényrészlet</i>
Kiss Judit Ágnes	72	Mondd, mit érlel; Jóéjtpuszi <i>Versek</i>
Kürti László	75	thonet garnitúra <i>Vers</i>
Pályi Ildikó	76	Végső hívás; Sorvezető; Utószezon Füreden <i>Versek</i>

Hónapló

Dalos György	79	Thälmann, Ausztria, Skype
Kiss Judit Ágnes	82	„Oh, those russians!”
Hargitai Mikós	85	Böjti szelek
Végel László	88	Elrabolt ország?

Reflex

Révész Sándor	92	Ki az irodalommal az iskolából!
Benda László	99	A dél-koreai demokrácia köszöni, jól van!

-ról, -ről

Pető Iván	105	Két építész
Kőríz Imre	108	Mesterhármas
Csepeli György	113	A test ördögei
Csengery Kristóf	115	A rézangyalát!
Stuber Andrea	118	Kövesd a példát, a párt szavát, és győzni fogsz!
Vadas József	121	Hivatal az Akropoliszon
Vásárhelyi Mária	125	Rocksztárból gyilkos

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ éves előfizetői díja 2025 januárjától 12 900 forint, az áruspédányok 1550 forintért vásárolhatók meg.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2025/május

ötvenegyedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 900 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

A hatalom természete az illiberális rendszerekben

Szelényi Ivánnal beszélget
Mihályi Péter és Melegh Attila*

Szelényi Iván bevezetője

Orbán Viktor 2014 júliusában Tusnádfürdőn, tehát Erdélyben, az ország határain kívül jól érzékelhető, nemzetközi visszhangot kiváltó nyilvános előadásban egyértelműen megfogalmazta, hogy Magyarországon illiberális rendszert akar kiépíteni.¹ Ezt követően Orbán még számos fórumot felhasznált arra, hogy ezt a gondolatot újra meg újra kifejtse, bővítse. Kiindulópontja a liberalizmus kritikája. A liberalizmus – mondta Orbán – az egyének jogát látja csak, és nem képviseli a nemzet, a közösség érdekét és jogait. Szerinte a nemzetépítés egyik fő feladata nemzeti intézmények – s ezek között új nemzeti burzsoázia – kialakítása. A nemzet kormányának a nemzeti szuverenitást kell védeni a globalizmussal, a nemzeti kultúrát és etnikumot fenyegető tömeges migrációval, a nemzetközi tőke és a globális piac a nemzet szuverenitását sértő működésével szemben. A keresztény nemzeti kultúra is védelemre szorul a nemzetközi liberalizmus, az LMBTQ-mozgalmak által képviselt értékekkel szemben – például a nem heteroszexuális viselkedés elfogadása miatt.

2014 óta Mihályi Péterrel közösen írt számos tanulmányukban kísérletet tettünk az illiberális rendszerek s főként a magyar illiberalizmus Orbán által képviselt működési mechanizmusainak a lehető legértékesebb leírására. Ezzel foglalkozik két angolul írt könyvünk, a *Rent-seekers, Profits, Wages and Inequality*² és a *Varieties of Post-communist Capitalism*³, amelyek oroszul is megjelentek, valamint hat magyar nyelvű közös publikációnk a *Mozgó Világban*.⁴ Ezekben az írásokban már felvettük az orbáni illiberalizmus néhány megválaszolatlan kérdését. Ha a nemzeti érdeket a liberális értelmiségiek nem látják, akkor kik látják?

* A beszélgetés 2025. március 15-én zajlott Szelényi Iván lakásán. Orbán Viktor „poloskázós” beszédével közel egyidejűleg. A felvételt és a szó szerinti leíratot Kerényi Ádám készítette.

¹ Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban, 2014. július 26-án. <https://2015-2019.kormany.hu/ha/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik>

² *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality – The Top 20%*. Palgrave-Macmillan, 2019.

³ *Varieties of Post-communist Capitalism: A Comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China*. Brill, 2020.

⁴ *Köz társaságunk alapállapota – a kezdetektől fogva*, 2024. 2–3. szám, *Van-e értelmisége a Fidesznek?*, 2023. 7–8. sz., *Fajok? Etnicitás, rasszizmus*, 2022. 10. sz., *Harminc év után (A szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet ellentmondásai)*, 2021. 7–8. sz., *Amerika már visszafordult, Magyarország még nem*, 2021. 2. sz., *A morális pánik természete. Bevándorlók, járványok, gazdasági, társadalmi és politikai válságot a 21. században*, 2020. 7. sz.

Van-e illiberális, fideszes értelmiség? A liberális értelmiség egyáltalán a nemzet része-e, vagy a Fidesz értelmiségellenes? Ha a nemzeti érdekeket látó kormányzat beavatkozik a piac működésébe, nem hoz-e létre a szabad piaci versenynél magasabb jövedelmeket, járadékokat, nem válik-e általános gyakorlattá a járadékvadászat? Ha a keresztény-nemzeti kultúra védelme miatt bizonyos vélemények kinyilvánítására tilalmat vezetnek be, tiltják és büntetik az állami médiától független, állami támogatást nem vagy alig kapó sajtó külföldi támogatását, netán a kormányzat a nemzet érdekei ellen felszólaló többes állampolgársággal bíró egyéneket is állampolgárságuk esetleges felfüggesztésével riogatják, nem sértik-e mindezzel a szólásszabadságot?

*

Mihályi Péter Egyetértetek-e velem abban, hogy Szelényi Iván életművének legjelentősebb gondolata az „értelmiségkönyv”, azaz a Konrád Györgyvel 1973–74-ben közösen írt, 212 oldalas szociológiai tanulmány?⁵

Szelényi Iván Az biztos, hogy ez a könyvem az, amelyik a legtöbb figyelmet kapta annak idején Magyarországon, sőt Németországban és Amerikában is. Másutt kevesebbet. Magyarországon is csak egy ideig kapott figyelmet, mert ma már tulajdonképpen erről a könyvről itthon senki nem beszél, nincs számottevő befolyása a szellemi életre. Én erről önkritikát is gyakoroltam, sőt az önkritika kritikáját is megírtam.

4 Az is igaz, hogy a könyvet, ami szerkezetét, stílusát tekintve valójában esszé, azaz egy fajta szépirodalmi alkotás is, félre lehetett érteni. Hogy mi pontosan akkor hogy gondoltuk, arra nehéz lenne utólag egyértelmű bizonyítékokat felsorolni. Csak arról beszélhetek, amit erről ma gondolok. Úgy is lehetett a könyvet olvasni, mintha azt mondtuk volna, hogy az értelmiség uralkodó osztállyá kezdett válni a kései államszocializmusban. Szerintem ezt soha nem írtuk, és nem is így gondoltuk. Az elképzelésünk az volt, hogy az értelmiség egy részének volt osztályambíciója. Ez pedig összefüggött azal, hogy Kádár János 1963-ban hármas engedménysorozatot tett, hogy valamit jóvátegyen azokból a rémségekből, amiket 1957 és 1963 között elkövetett, s amelyek között Nagy Imre kivégzése volt a legsúlyosabb még Kádár számára is. A legelső koncessziót a parasztságnak tette, jórészt a magyar parasztpolgárság kialakulásában reménykedő Erdei Ferenc hatására. Miközben irgalmat nem ismerve téeszésített, a termelősövetkezeteket innovatív módon szervezte, s ezzel a parasztság viszonylag jól járt. Tény, hogy bekényszerítették őket téeszbe, elvették a lovaikat, elvették a gépeiket, de hagytak nekik mintegy egyholdnyi földterületet, amelyen úgy gazdálkodhattak, ahogy akartak. Arra nem vonatkoztak a téeszek döntései, hogy mit vethessenek és hogyan adhassák el a terményeiket. Sőt, a téesz még szerepet is vállalt abban, hogy fölvásárolta a termékeket, és elvitte a piacra. Ezzel a parasztságnak számottevő jövedelme kezdett kialakulni. Az egész

⁵ Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Esszé.* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása. Megjelent Párizsban 1976-ban.

ország számára nagyon jó volt. Egyik napról a másikra megteltek a piacok élelmiszerekkel, olyanokkal, amelyeket addig nem lehetett kapni, és a környező országokban sem lehetett látni. Volt gyümölcs, tojás és hús. Amit el lehet képzelni, mindent megtermeltek. Először csak egy holdon, aztán megengedték, hogy béreljenek még egy másik holdat, de olyan is volt, aki négyöt holdon gazdálkodott. Nagyon intenzív munkát végeztek, de az intenzív munkából számottevő jövedelemhez lehetett jutni. Ez volt tehát az első kompromisszum. Ennek nyomán Kádárék rájöttek, működik, ha hagyják az embereket, hogy a saját földjükön, mintegy kis pici magánvállalkozásban dolgozzanak. Ez nekik is jó, mert akkor még a téészenben is dolgoznak, és az országnak is jó, mert nő a mezőgazdasági termelés. Sokat kellett dolgozni, de a magyar parasztok történelmünk során soha nem éltek olyan jól, mint az 1963 utáni Kádár-rendszerben.

Kádárék azután rájöttek hogy a háztájira emlékeztető piaci elemeket s főleg a piacon elérhető jövedelmeket az iparban is lehet alkalmazni. Ilyenek voltak a vállalati munkaközösségek. Ha valaki ledolgozta a nyolc órát, az állami vállalatban utána még maradhatott, hogy a vállalat gépeivel, de magánmunkában, piaci jövedelemért teljesítse a napi normát. Kialakultak az úgynevezett gebines vállalkozások is. Ezek formálisan az állami vállalatok alvállalkozásai voltak, de azok irányítása a gebinesek kezében volt s ott piaci jövedelmeket szereztek.

1962 után a Kádár tett egy kompromisszumot az értelmiség számára is. Ezt magam is közvetlenül megéltem. A következő huszonöt évben egyre nagyobb lett a publikálási szabadság. Voltak folyóiratok – köztük a *Valóság* –, amelyek meglehetősen kritikus cikkeket is publikáltak. Megengedték, hogy legyen szociológia, ami addig burzsoá áltudomány volt: egyszer csak Szociológiai Intézetet alapítottak. Megengedték az értelmiségieknek, hogy külföldre mehessenek tanulmányútra. Akár Amerikába is. Én 1964-ben mentem el egy évre Ford-ösztöndíjjal. Ez óriási hatást gyakorolt későbbi karrieremre, döntő jelentőségűnek bizonyult az az egy év, amit részben a Columbia Egyetemen, részben a Berkeley-n töltöttem. Úgyhogy az értelmiség úgy érezte, hogy lényegesen megnőtt a szabadságfoka, és elkezdett kritikai hangvételű tanulmányokat publikálni. Mi is írtunk több kritikus cikket Konrád Györggyel (1933–2019), de korai munkáinkban nagyon óvatosan jártunk el. Én a legelső tanulmányomban még egy kicsit marxizáltam is. Ez 1962-ben jelent meg a *Demográfiában A szabadidő vizsgálata a polgári szociológiában* címmel.⁶ Az, hogy odatettem a „polgári” jelzőt a szociológia elé, gesztus volt a hivatalos marxista irány felé. Azonkívül tartalmilag is Marxszal szimpatizáló cikk volt, mert azt mondtam, az a baj a modern társadalmakban, hogy az ember élete nem a munkában teljesedik ki. Marx valahogy úgy gondolta, hogy akkor teljesül ki az ember személyisége, hogyha a munkában azt csinál, amit akar. Ha csak a szabad idejével rendelkezik, az nem elegendő. Lényeges lenne, hogy a munkás a munkában is ki tudja fejezni magát. A mából visszatekintve ez egy teljesen értelmetlen irány volt – a lényeg az,

⁶ *Demográfia*, 1962. 1. sz.

hogy engedtek minket publikálni. Írtunk néhány nagyon kemény kritikai cikket Konráddal – például a lakáselosztás kérdéséről.⁷ Annak idején hívo gattak marxista–leninista esti egyetemekre is. Emlékszem, hogy egyszer vidéken, talán Szombathelyen, elmondtam, hogy mit találtunk a lakáshelyzetben rossznak. Azt, hogy hátrányos helyzetben voltak a munkások. Ez az 1960-as években igaz volt. A 70-es, 80-as években megváltozott. Amikor elkezdték a tömeges házigyári lakások építését, a munkások is kezdtek lakásokhoz jutni. De a korai lakótelepeken lényegileg csak a párthoz vagy a kormányhoz közel állók és többnyire jól képzett szakemberek kaptak lakást, és azért, hogy jutalmazzák őket a munkájukért. A fizetésük alacsony volt, és hogy ezt kompenzálják, hozzájuthattak új, bár nem nagyon jó minőségű lakásokhoz. Tehát ez egy olyan előadás volt, amiben azt mondtuk, milyen érdekes, hogy egy magát proletárdiktatúrának nevező társadalom nem a proletároknak kedvez, hanem éppen a jobb szakértelemmel és szaktudással rendelkező értelmiségieknek. A hallgatóság hümmögött, mire mi – szerzőtársammal, Konráddal – azt mondtuk, hogy ennek nem örülünk, de hát ezek a tények. Azért engedjük, hogy legyen szociológia, mert vannak tények, amelyek nem felelnek meg az ideológiának. Ez az értelmiség számára nagyon fontos fejlemény volt.

6

Konráddal a 70-es évek elején kezdtünk el egyre szemtelenebb cikkeket írni, s kezdtük sejteni, hogy ebből előbb-utóbb baj is lesz. Az első ilyen 1971-ben jelent meg: *A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai* címmel jelent meg.⁸ Érdekes, hogy a *Valóság* szerkesztői már akkor tudták, hogy ez ciki lesz, mert itt már elkezdtünk írni a tervezők klubjáról, hogy a tervezők összeesküdtek, és olyan dolgokat csinálnak, mint az országos településhálózat-fejlesztési terv. Úgyhogy ezután meg is támadtak. A *Valóság* szerkesztői is tudták, hogy baj van, ezért megkérték Berend T. Ivánt, aki a szerkesztőbizottság tagja volt, hogy ugyanabban a számban közöljön egy cikket, amiben azt írta, hogy nem fejlődtek kellőképpen a városok az államszocializmus alatt. A mi cikkünk azt mondta, hogy a városfejlődés késleltetett volt. Nem volt egyébként butaság a mi cikkünk se. De igaz, hogy a városok nem kielégítő fejlődése nem annyira városellenes, inkább infrastruktúra-ellenes politika következménye volt. Na, ez már elfogadhatatlan volt, és utána valami pártfolyóirat egy egész különszámban foglalkozott a cikkünkkel. Több jó barátom is megtámadott minket.

A Konrád-Szelényi-könyvvel kapcsolatban tehát csak annyit tudok mondani, valójában szó sem volt arról, hogy az értelmiség uralkodó osztállyá vált volna, de az kétségtelen, hogy az értelmiség felé is gesztusokat tett a Kádárrendszer 1963 után. Az értelmiségiek közül nem kevesen úgy érezték, hogy ilyen körülmények között tudnak élni, és végül is jóformán mindent meg lehet írni. Az olyanokat is, mint a késleltetett városfejlődésről szóló cikk. Az *értelmiségkönyv* viszont már túlment a megjelentethetőség határain. De

⁷ Lásd például Konrád Gy. – Szelényi I.: „A lakáselosztás szociológiai kérdései”, *Valóság*, 1969. 9. sz.

⁸ *Valóság*, 1971. 12. sz.

ezen a határon belül szinte mindent meg lehetett írni, ha elég higgadtan írtuk. Ezért állt elő az a furcsa helyzet, hogy amikor 1988–1989-ben azt mondták, most már mindent ki lehet szabadon adni, akkor azt vártuk, hogy most majd előhúzzák a fiókokból a társadalomtudományi remekműveket, amelyeket a szerzők évekkal korábban írtak, és olvashatjuk akár *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvre hasonlító könyvek sorozatát. Ilyenek azonban nem voltak! Azok, akik tudtak írni, tudták, hogy egy kicsit óvatosabban kell írni, nem kell marxizálni. Ezért amit megírtak, az nagyon kevés kivétellel meg is jelent. És akkor még mindig nyitva állt a külföldi megjelentetés vagy a *szamizdat* lehetősége. A 80-as években már el lehetett határolódni a marxizmustól. Nem lehetett senki nyíltan antimarxista, de nem kellett a marxizmusra hivatkozni. Szóval, az *értelmiségkönyvben* szerintem az az alapgondolat, hogy az értelmiség számára az 1963 után tett kádári gesztus vonzó volt. Emiatt hajlamosak voltak az emberek arra, hogy érdeklődjenek olyan pozíciók iránt is, amelyekben még az ország politikáját befolyásoló döntéseket is tudnak hozni. Ha nem is ők hozzák a döntéseket, a pártállami vezetők meg fogják hallgatni az értelmiségi szakembereket, és nem marad hatás nélkül a tevékenységük, odafigyelnek rájuk. Szerintem utólag visszatekintve ez volt *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* lényege. Ezért volt benne az „útja” szó: nincs osztályhatalomban, de fontolgatja, hogy el lehetne képzelni olyan szocializmust is, amelyben az értelmiségnek, elsősorban a technokrata értelmiségnek még osztályhatalma is lenne.

Bizonyos szempontból ez *harmadikutas* gondolat volt. Ma már nem hiszek a harmadik útban, de amikor ezt a könyvet írtuk, még hittem benne. Nem tudom, hogy Konrád erről pontosan hogy gondolkodott, szerintem az ő elképzelései megváltoztak azután, hogy ő itt maradt. Egy kicsit az én gondolkodásom is megváltozott, amikor elmentem. Csak mi éppen ellenkező irányba mentünk. Én inkább baloldalibb lettem, Gyuri pedig inkább eltávolodott, sőt, az élete vége felé inkább baloldallelles lett. Mihályi Péterre is hatottak a harmadikutas elképzelések, mint azt egy 1983-ban Németországban megjelent tanulmánya is dokumentálja.⁹

Az első önkritikában azt mondtam, még abban is tévedtünk, hogy a kádári gesztus az értelmiség felé azt jelenti, hogy az értelmiségnek valóban hatása lesz a döntésekre. A kádári bürokrácia nagyon korán, már 1973 után megpróbált szembefordulni ezzel a politikával, és a bürokrácia hatalmát erősítette. Sok értelmiséginek csalódnia kellett, mert sokan abból indultak ki – egyébként a liberális értelmiség jelesei is –, hogy változtatni a párton belül kell. Kis János úgy képzelte, hogy a párton belül és a marxizmuson belül kell változtatni. A Bence–Kis–Márkus-féle könyv¹⁰ tulajdonképpen ennek a szellemében született. Másféle marxizmust kell művelni, Marxot az eredeti formájában kell olvasni, nem a szovjet marxizmust kell interpretálni. Én meg inkább harmadikutas módon képzeltem el a kívánatos jövőt,

⁹ *Das ungarische Modell*, Osteuropa Wirtschaft, 1983. 2. sz.

¹⁰ Bence György, Kis János és Márkus György [1972, 1992]: *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* Bp., T-Twins Kiadó.

amitől csak jóval később határoltam el magamat, de bizonyos értelemben még 1989–90-ben is harmadikutas voltam. Számos ponton különbözött a gondolkodásunk Mihályi Péterrel 1989-ben és a 90-es évek elején. Míg ő addigra kifejezetten a kapitalizmus mellett volt, én azt gondoltam, hogy ki lehet alakítani a harmadikutas változatot, amelyben a kapitalizmusnak emberarcú formája alakulna ki – ez lett volna a harmadik út képzete.

Melegh Attila Volna néhány kérdésem mindehhez. Az egyik az, hogy *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv óriási hatással volt mindannyiunkra. Nem tudok olyan emberről, aki nem úgy kelt föl a könyv olvasásából, hogy valami nagyon fontos munkát tartott a kezében. Ezt én mind a mai napig így gondolom, s megjegyzem, még az egyetemi kurzusaimon is szoktam ajánlani a könyvet. Az egyik nívum a könyvben Polányi Károly (1886–1964) elméletének applikálása volt a szocializmus viszonyaira. Honnan jött Polányi, hogyan találkozott vele? A másik kérdés az, hogy a 60-as évek elejétől a Kádár-rendszer elmozdult az inkább vegyes gazdasági forma irányába, tehát intézményi elvek alapján a pluralizmus irányába, amivel Polányi nagymértékben egyetértett volna. Hogy látod, mennyiben lehetett ez a kritikája annak, hogy a szocializmust egyfajta monolit *redistribúciós* rendszerként írtátok le? A következő kérdés, amire később térjünk vissza, hogy az értelmiségnek nem volt-e még egy nagy kísérlete a rendszer-váltás idején. Mert szerintem az értelmiség akkor jutott hozzá a tulajdon fölötti rendelkezéshez is.

8

Szelényi Polányinak a nevét se ismertem. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen ezt a nevet, hogy Polányi, ki se ejtették. Amikor 1964-ben a Columbia Egyetemre kerültem, akkori és ottani mentorom volt Terence K. Hopkins (1928–1997). Egyszer azt mondta, tudom-e, hogy itt tanított Polányi. Ő mesélt nekem arról, hogy ki is ez a Polányi Károly, és miket csinált. Akkor hallottam először a *redistribúciós gazdálkodás* fogalmáról, ami nagyon megérintett. Érdekes módon a mentorom Immanuel Wallerstein (1930–2019) közeli munkatársa volt. De Wallerstein valahogy Polányi redistribúció fogalmára nem bizonyult fogékonyak. Nem ismerte el, hogy tulajdonképpen a *világrendszer-fogalmat*, ami viszont nagyon fontos Wallersteinnél, már Polányi is kezdte feszegetni. Vagyis Wallerstein nem nagyon hivatkozik Polányira a könyveiben,¹¹ ami engem mindig is bántott.

Melegh De azért Wallerstein pár helyen használta Polányit! Ezt – közös cikkünkben – magunk is így leírtuk.¹²

Szelényi Igen, igen. Én akkor kezdtem használni a redistribúció fogalmát, miután hazajöttem Amerikából 1965-ben. Sokan nem értették, miért írok a redistribúciós gazdálkodásról, és miért nem a bevett tervgazdálkodás elnevezést használom. Hát azért – válaszoltam –, mert a szocializmusban nem tervgazdálkodás folyik. Hollandiában van tervgazdálkodás.

¹¹ Wallerstein legfontosabb műve, a négykötetes *The Modern World System* 1974 és 2011 között jelent meg.

¹² Melegh A. – Szelényi I.: *Polanyi Revisited. Introduction*. Intersections. East European Journal of Society and Politics. 2016. június.

Nálunk nincs, hanem az történik, amit a bürokrácia éppen elhatároz. Ez tehát nem tervezés.¹³ Ausztráliában az első tanulmányom éppenséggel az államszocialista redisztributív gazdálkodás egyenlőtlenségeiről szólt. Érdekes módon a magyarokhoz hasonlóan az angol nyelvű olvasóim sem értették, hogy mit beszélek. Úgy képzeltek, hogy a redisztribúció az, amit a jóléti állam csinál. Tehát hogy mondhatom azt, hogy a redisztribúciós gazdálkodás egyenlőtlenségeket hoz létre, amikor éppenséggel csökkenti az egyenlőtlenségeket. Jó tíz évig senki nem hivatkozott a tanulmányomra. Míg egyszer csak egy kínai származású amerikai barátom és kollégám, Victor Nee hivatkozott a redisztribúciós gazdálkodást taglaló cikkemre, amikor saját cikkeiben elkezdte alkalmazni a redisztribúciós gazdálkodás fogalmát a kínai gazdasággal kapcsolatosan.¹⁴

Mihályi Ma hogy látjátok, az *értelmiségkönyv* gondolatmenete csak a kádári rendszerre vonatkozott, vagy általában a szocialista rendszerekre? A második kérdés az elsőből következik. Mindenféle szocializmusok voltak és vannak. De nyilvánvalóan voltak és vannak olyan országok, amelyekre nem volt jellemző, hogy kesztyűs kézzel bántak volna az értelmiséggel. Gondolok itt elsősorban Kínára, Kambodzsára, Kazahsztánra vagy Észak-Koreára is. Tehát azokra a rendszerekre, amelyeknek nem lehet elvitatni a szocialista jellegét, de egyáltalán nem úgy működnek, mint a Kádár-rendszer.

Melegh A könyvben nyilvánvalóan a szocializmusról van szó. Az az elképzelés, hogy a szocializmus monolit rendszer: hibás. Intézményi szempontból nem volt a rendszer monolit. Ha van *Varieties of Capitalism*,¹⁵ akkor van, illetve volt *Varieties of Socialism* is. Leszámítva a fent említett néhány rendszert, a monolit jelleg egyre kevésbé volt igaz, vagy nem működött. Ezért, mint minden gazdaságban, amelyik magas szinten szeretne szükségleteket kielégíteni, bizonyos intézményi feltételek hiányában (nincsen tőkepiac vagy nincs földpiac), automatikusan más társadalmi intézményeknek kell megjeleníteniük ahhoz, hogy a szükségletkielégítés magas szinten megtörténjen. Polányi nyomán azt gondolom, amit Chris Hann¹⁶ szerintem jól ír le, hogy a szocialista rezsimok az intézményi pluralizmus irányába haladtak, és még nagyobb lett volna a változatosság, hogyha ez a

¹³ Mihályi Péter utólagos kiegészítése. Nagyjából ez idő tájt szinte szó szerint ugyannerre a következtetésre jutott a marxista filozófus, Lukács György is. „A későbbi tervgazdaság is elméleti marxista alapvetés nélkül alakult ki, mint kísérlet arra, hogy [...] mindenáron teljesítsenek bizonyos gyakorlati feladatokat. (A Szovjetunió előkészítése és védelmezése Hitler fenyegető támadó háborújával szemben stb.) Ha elismerjük is az így kitűzött feladatok történelmi szükségességét, mégis meg kell állapítanunk, hogy ezekből a kezdeményezésekből bürokratikus voluntarizmus és szubjektivizmus, dogmatikus praktícizmus jött létre, amely újból és újból különböző napi tartalmakat merevített dogmákká.” (Lukács Gy. [1976]: *A társadalmi lét ontológiájáról*, II. kötet, 319. o. Bp., Magvető Kiadó.)

¹⁴ Nee V.: *A theory of market transition: From redistribution to markets in state socialism*, *American Sociological Review*, 1989. 54. sz.

¹⁵ Peter A. Hall – David Soskice szerk. [2001]: *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press.

¹⁶ <https://merce.hu/2019/09/24/a-piaci-szocializmus-magyar-modellje-sikeresebb-lett-volna-hosszu-tavon-is/>

fajta vegyes gazdálkodás továbbra is fennmarad. De nem maradt fenn. Nagyon sok oknál fogva történt ez, de ebbe most talán nem érdemes belemenni. A politikának óriási szerepe volt ebben. Ennyiben kritika alá venném az *értelmiségkönyvet* is, mert szerintem egy kicsit az is túlságosan monolit képet fest a szocializmusról. Mert a redisztribúció mellett nagy volt a reciprocitás is. Különböző fajta piacok működtek, például a lakáspiac, és ezek intézményileg is különbözőek voltak.

Mihályi Észak-Koreára vagy Albániára érvényes volt ez az értelmiségkép, amit a könyvek adott?

Szelényi Hadd hivatkozzak Bibó Istvánra (1911–1979). Miután 1963-ban amnesztiával szabadult a börtönből, együtt dolgoztam vele a KSH könyvtárában. Akkoriban nagyon sokat beszélgettünk. Egyszer azt mondta nekem, hogy „ennek a rendszernek a legnagyobb hazugsága, hogy azt mondja, ez egy proletárdiktatúra, miközben ez az értelmiség diktatúrája”. Sokat nem értettem abból, hogy miről beszél. Amit Bibó István mondott, abban van valami olyan igazság, amelyik általában minden szocializmusban igaz. Most az, hogy Észak-Koreában vagy Albániában mi van, azt nem ismerem pontosan, de általában igaz, csak nem az értelmiség egészére. A lényeg, hogy nem proletárdiktatúra volt, és nem proletárforradalmak alakították a sorsukat. Oroszországban sem proletárforradalom történt 1917-ben, hanem egy *radikális értelmiségi puccs*. Ezt követően jött létre a kommunista párt, és ehhez a helyzethez találta ki Lenin a kommunista élcsapat gondolatát. De igaz, hogy ebben a pártban kiváló értelmiségiek is voltak, mint például maga Lenin is. Ez nagyon fontos. Ez a radikális értelmiség is igényt tartott a hatalomra évtizedekkel korábban, mint a technokrata értelmiség. A kommunista elit a maga hatalmi igényét próbálta proletárhatalomként igazolni. A mából visszatekintve nagyon fontos – és talán annak idején nem hangsúlyoztuk eléggé –, hogy mi nem a radikális értelmiség állampuccsáról akartunk újat mondani, hanem a technokrata értelmiség azon igényéről, hogy ő hozhassa a gazdasági és társadalmi döntéseket.

10

A *Varieties of Socialism* metafora kapcsán azonban van egy fenntartásom. Gondoljunk csak Kambodzsára. A tömeggyilkos Pol Pot (1925–1998) öt évet tanult egy párizsi egyetemen. Bár ott nem volt kiemelkedően sikeres (saját bevallása szerint Marx Károly szövege neki kicsit nehéz volt). Ezért inkább Sztálint (1878–1953) és Mao Ce-tungot (1893–1976) olvasott, miközben tagja volt a francia kommunista pártnak. Szóval mégiscsak olyan értelmiségféle volt. Most ebből a szempontból gondoljunk Magyarországra. Rákosi Mátyás is értelmiségi volt, még hozzá radikális értelmiségi, aki úgy indult el a pályáján, mint egy liberális értelmiségi, és a liberalizmustól jutott el a radikális kommunizmusig, mert a liberalizmus nem adott elegendő választ azokra a kérdésekre, amelyekkel a kapitalizmust kritizálta. Lenin is ettől radikalizálódott. Az az igazság, hogy tulajdonképpen föl lehet fogni az összes úgynevezett proletárforradalmat mint radikális baloldali értelmiségiek puccsait, amivel aztán megpróbálták magukat mintegy proletárdiktatúráként igazolni. Ez igaz a Rákosi-féle '45 utáni időszakra is. De Rákosi sem szűnt meg értelmiségi lenni.

Az imént agyba-főbe dicsértem a kádárista Magyarországot, el is magyaráztam, hogy milyen társadalmi innovációi voltak. De ezzel együtt is igaz, hogy minden kommunista pártnak voltak és vannak közös vonásai. Egyik se volt proletárdiktatúra, s mindegyik hasonló módon – ha nem is hasonló mértékben – nyomta el az állampolgárok messze túlnyomó többségét. Megszüntette a magántulajdont és csak minimális piacot engedélyezett.

Melegh Mihályi Péter fontos dolgot feszeget. Szerintem Észak-Korea, Albánia és csak részben Nicolae Ceaușescu (1918–1989) Romániája monolit kísérletek. Polányi ezt úgy fogalmazná meg, hogy monolit utópiák, amelyek nem tudnak igazán működni, ezért lesznek annyira elnyomóak ezek a rendszerek. Ezt én az egyik változatnak és időben korlátozottnak tekinteném. Nem is tehet mást az értelmiség, mint hogy igazodik a monolit kísérlethez, mert ha nem igazodik, akkor legjobb esetben marginalizálódik, vagy valami baja történik. Abban teljesen biztos vagyok, hogy semmilyen monolit kísérlet nem működik. Most forgassuk vissza a dolgot polányiasan: a piaci utópia se működik, mert azt is pluralizálni kell ahhoz, hogy intézményileg működőképes maradjon. Emellett jelezném, hogy legalábbis az októberi forradalom a szovjetek tömegtámogatása nélkül megbukott volna, és ezért pusztá értelmiségi diktatúráról és puccsról beszélni nem lehet. A kelet-európai háború utáni szocializmusok pedig nem csak belsőleg fejlődtek ki.

Mihályi Azt megbeszéltük, hogy mennyire nem magyar ez a történet. A következő kérdés: mennyire jelentős az a fajta marxista történelmi materialista tradíció, ami Kelet-Európában és Oroszországban is létezett, s amelyik abból indult ki, hogy ez a puccs során létrejött szocializmus nem a létező világok legjobbika. Ezért ezt a létező világot (az NDK-ban úgy mondták, hogy *real existierenden Sozialismus*) állandóan reformálni kell. Kornai Jánostól (1928–2021) hallottam először arról, hogy vezető szovjet közgazdászok már az 1920-as évek elején felfedezték, hogy a szovjet gazdaság hiánygazdaság, de semmi bajuk nem történt abból, hogy ezt elmondták és leírták. Onnantól kezdve folyamatosan jelen volt a reformideológia, tudniillik hogy állandóan reformálni kell a rendszert, ami lehetővé tette a kritikai gondolkodást. Más monolit esetekben, például az iráni forradalom vagy az arab világ esetében az alapvető ideológia nem engedi meg a reformgondolatot. Azok a világok belemerevednek a tradíció kereteibe, és aki abból ki akar nézni, annak el kell mennie. Az értelmiségnek akkor tud szerepe lenni, ha elvileg reformpárti, és lehet is reformpárti. Döbbenet hallottam Csikós Nagy Bélától (1915–2005), aki valamelyik reformtanácskozáson a 70-es években azt mondta, hogy „*ugye, az elvtársak tisztában vannak azzal, hogy amit mi csinálunk, az államellenes összeesküvés?*” Mert tényleg az volt. Az állampárt, de mondhatjuk pártállamnak is, azon törte a fejét, hogy miként lehet a létező rendszer gazdasági és jogi kereteit megváltoztatni.

Melegh Az tényleg fontos, hogy a szocializmus folyamatos kísérletezés volt. Monolit utópiaként kezdődött. A monolit utópia elég gyorsan működési problémákat mutat, de ebben a pillanatban elkezd intézményi szintű, intézményi elvű innovációba, amiben ugyan az értelmiségnek van szerepe, befolyása, de azt nem értékelném túl. Inkább azt mondanám, hogy szövetség

jön létre a reform mentén, ami valamikor megbillen, valamikor pedig működőképes marad. Vitatkoznék Mihályi Péterrel, mert Iránt sokkal komplexebbnek látom. Sok szempontból egy modern állam fölvesz mindenféle tradicionális dolgokat, de magában a működésében sokkal rugalmasabb, mint ahogy az elsőre tűnik. Ugyanezt gondolom Szíriáról is, ahol Bassár el-Aszad rendszerének idején több kísérletezés folyt. Szóval az arab világ sem annyira monolit, mint amilyennek sokszor tűnik. A nagy probléma az, hogy hátterbe szorul az a gazdaságszociológia és a gazdaságtörténet, ami cizellálná a képet, és amire óriási szükség lenne. A politikai sémák sokszor hamisak és félrevezetőek. A 80-as években ez az ország is gazdag volt ilyen célú elemzésekben. Ezt mára elveszítettük a piaci nihil következtében.

Szelényi Hozzátennem, arra kétségkívül volt és van tendencia a szocializmus történetében, hogy az eredeti, radikális baloldal hatalomra jusson. Ez történt Oroszországban 1917-ben, Magyarországon 1919-ben. Kun Béla (1886–1938) is abszolút értelmiségi volt, és egy csomó értelmiségi volt mellette. Szinte nem volt értelmiségi, aki ne lett volna a kommunista párt – ahogy akkor mondták: a kommün – mellett 1919 tavaszán. Az világos, hogy a filozófia történetileg is kiváló, de mégis olyan örült értelmiségiek művelik, mint amilyen Lenin volt –később elvesztették hatalmukat, és helyükbe jöhettek olyan értelmiségiek, akik még mindig értelmiségiek voltak, csak nem különösebben jó értelmiségiek. Inkább a hatalom megszerzése és gyakorlása érdekelte őket, s nem a teória.¹⁷ Ilyen volt Sztálin is. De Sztálinról sem lehet azt mondani, hogy nem volt értelmiségi. Az volt, amit igazolnak a nemzeti-ségi kérdéssel kapcsolatos gondolatai. Mindenesetre pár év után már nem ez érdekelte, hanem a hatalom a gyakorlása. És ez történt folyamatosan mindenütt. Ez a folyamat ma is zajlik. Számos egyetemen kiváló értelmiségieket szorítanak ki, és helyükbe jönnek olyanok, akikre nem lehet azt mondani, hogy nem értelmiségiek, de nem igazán értelmiségiek, csak annyiban kritikai gondolkodók, amennyiben a kritikájuk beleillik az uralkodó párt által támogatott reformmozgalmakba.

Mihályi A Katona József Színházban játsszák Tadeusz Słobodzianek *A zseni*¹⁸ című darabját, amit Spiró György fordított, és Sztálinról szól. A darab jelentős részében nem Sztálin a főszereplő, hanem Konsztantyin Sztanyiszlavszkij (1863–1938), a nagy színházi rendező, aki a művészek alkotói szabadságáért küzd Sztálin ellenében. A darabban Sztálin vitapartnerként beszél vele arról, hogy a *Pravda* tíz évvel korábban mit írt az egyik színházi rendezéséről. Mert emlékeznek rá mindketten. Sztálin is tudja, hogy mi volt abban a kritikában, és hogy ki írta azt a cikket, ki adta a címét, mit húztak ki belőle stb. Szóval Sztálin elképesztően értelmiségi módon viselkedik. Gondoljuk el, hogy ma hány politikus tudná felidézni fejből egy tíz évvel ezelőtti *New York Times*-, *Pravda*- vagy *Népszabadság*-cikket. Ezt csak úgy megjegyzem. De visszatérve a korábbiakra, azért Kim Ir Szenről

¹⁷ A bolsevik legendárium szerint Lenin gyakran idézte kedvenc szerzőjét, Goethét, aki a Faustban ezt adta Mefisztó szájába: „Fakó minden teória, s a lét aranyló fája zöld.”

¹⁸ <https://katonajozsefszinhaz.hu/eloadasok/bemutatok/43576-a-zseni>

(1912–1994) vagy Enver Hodzsáról (1908–1985) nem gondolnám, hogy értelmiségiek lettek volna. De az is lehet, hogy nem tudunk eleget róluk.¹⁹

Szelényi Sztálin valóban nagyon érdekes, mert úgy tudjuk, hogy minden komolyabb bemutatóra elment. A zenei bemutatókra és a színházi bemutatókra is elment, és véleményt alkotott azokról. Igen, de ő volt az, aki betiltatta azokat a műveket, amelyeket nem tartott helyesnek. De volt értelmiségi ítélete az ott előadott darabokról. Ez lényeges a Kádár-korszakra is. Ugyan Kádár maga nem igazán volt értelmiségi, de volt helyette a kormányban igazi értelmiségi, mint például Aczél György, aki abszolút értette, hogy miről van szó, mert mindent elolvasott. Sokszor mondtam, bárcsak hozzájuthatnék Aczél könyvtárához, és megnézhetném, hogy kik ajánlották a regényeiket Aczél elvtársnak, és milyen szövegekkel. *„Kedves drága Aczél elvtárs, vagy drága Gyurikám, tisztelettel, sok köszönettel, hogy megjelentette a könyvem.”*

Amikor nekem a 70-es évek elején elkezdődtek a politikai problémáim, akkor Losonczi Ágnes (1928–2024) rábeszélte arra, hogy elmenjek Aczélhoz elvtárshoz, mert ha látja, hogy én is ember vagyok, akkor másképp fog velem viselkedni. Hát nekem nem volt kedvem vele beszélgetni, egyszer mégiscsak azt gondoltam, igaza lehet Losonczi Ágnesnek. Felhívtam a pártközpontot, kértem a titkársága telefonszámát, és mondtam, hogy Aczél elvtárral szeretnék beszélni. Kérdezték, ki vagyok, mondtam, hogy Szelényi Iván. A titkárnő átadja a telefont Aczélnek, aki azt mondja, hogy Szelényi elvtárs, mit akar. Mire azt válaszoltam, hogy szívesen beszélgetnék magával. Ez reggel tíz órakor volt. Azt mondja Aczél, hogy mondjuk délután négy óra megfelel neki. Azt mondtam, jó, elmentem hozzá négy órakor, és komplett előadással fogadott. Úgy beszélt, mintha mindent elolvasott volna tőlem. Minderről volt véleménye. Mondta, hogy nézze, ezzel egyetértünk, ebben nem értünk egyet. Abszolút értelmiségiek közötti beszélgetés volt, amit Aczélal lefolytattam, és ráadásul nem volt elég idő ahhoz, hogy valamelyik samesza mondja meg neki, hogy a Szelényi ezt meg azt írta, Aczél magától is elolvasta, amit korábban írtam.

Mihályi Felidéznék egy momentumot, amikor Orbán Viktor is meghallgatta Szelényi Ivánt. Beszéljünk erről!

Szelényi Amikor hazajöttem 2014-ben, felhívtak az Orbán-titkárságáról, hogy áthozhatnak-e nekem egy levelet. Mondtam, hogy igen. Jött egy tisztviselő, átadta, nagyon udvarias levél volt: *„Tisztelt Professor Úr! Örömmel hallottam, hogy visszaköltözött Magyarországra. Szívesen elbeszélgetnék egyszer magával, hajlandó lenne eljönni hozzám meginni egy kávé?”* Azt feleltem, természetesen tisztelettel elmegyek Magyarország miniszterelnökéhez meginni egy kávé. Utána sokáig nem történt semmi, a tisztviselő fölhívott még egyszer-kétszer, hogy ne haragudjak, de éppen háború van Ukrajná-

¹⁹ Annyit azért lehet tudni Pol Potról, hogy hatéves korától francia nyelvű iskolába járt, Belgiumban néhány évet eltöltött az egyetemen, tehát bizonyára jól beszélt és sok mindent olvashatott franciául. Enver Hodzsa is több évet járt Párizsban egyetemre. Ho Si Minh (1890–1969) francia tannyelvű gimnáziumban tanult, két évig élt Londonban stb.

ban, s a miniszterelnök mással van elfoglalva. Aztán egyszer felhív, és azt mondja, hogy ma éppen ráér, be tudnék-e menni, szeretne velem beszélni, küldenek értem kocsit. Mondtam, jó, jöjjenek értem. Eljött értem a tisztviselő. A sofőr kérdezi, hogy meddig várjon, mondtam, hogy 15 percet tervezek maradni, amire a tisztviselő azt mondta, várjon csak meg a sofőr, majd meglátjuk, hogy meddig tart a program. Megérkezett aztán Orbán Viktor, behívott a szobájába. Kettesben voltunk. Két és fél órán keresztül beszélgettünk. Főleg ő beszélt, én inkább csak hallgattam. Egy vagy két nappal később ment Erdélybe, és megtartotta az emlékezetes illiberalizmus-előadását.

Utólag visszagondolva tulajdonképpen a beszélgetés fő célja az volt, hogy meghallgassa azt, hogy egy értelmiségi mit gondol erről az ő illiberalizmus fogalmáról. Orbán elmondta a liberalizmus kritikáját. Válaszul erre azt mondtam neki, hogy miniszterelnök úr, abban igaza van, hogy vannak össztársadalmi érdekek, amelyeket időnként az államnak rá kell kényszerítenie az egyénekre. Mondjuk kötelező az embernek bekapcsolni a biztonsági övet az autóban, s ha nem kapcsolja be, megbüntetheti a rendőr. Ekkor hiába mondja azt az egyén, hogy kérem, én szabad akarok lenni, és én döntöm el, hogy mikor kapcsolom be az övet. Nem így van, mert ha nincs bekapcsolva, sokkal több az esélye a súlyosabb balesetnek, aminek a költségeit a társadalomnak kell kifizetnie. Tehát ezért kötelezhetjük, hogy be kell kapcsolni az övet. De ki tudja eldönteni, hogy mi a társadalom érdeke, hogyha az egyének nem tudják, hogy mi az ő érdekük? Vajon ezt a kormány tudja, vagy a miniszterelnök az, aki tudja? Ha ezt ő tudja, akkor honnan tudja? Levelet kapott? Azt mondta, hogy nem, de ők azért csak jobban látják, hogy mit akar a társadalom, mert ők itt az egész társadalmat szolgálják. Valami ilyesmit mondott, de tulajdonképpen nem volt válasz arra a kérdésre, hogy a „mi” szócska alatt kire gondolhatott. Nem tudom, hogy Orbán merte volna azt mondani, hogy ő jobban tudja, mert az lett volna az igaz, s tulajdonképpen ez az, amit csinál, mert ő tudja. Orbánnak nem kell értelmiségi tanácsadó kör, amelyik megmondja, hogy mi a társadalom érdeke. Elég, ha Orbán Viktor tudja.

Mihályi Innen nézve van-e még relevanciája ennek az egész értelmiség gondolatnak? Ha csak a miniszterelnök tudja, hogy mi a közérdek, mi szükség van az értelmiség szaktudására?

Szelényi Amikor Orbánnál jártam, megkérdezte azt is, hogy a professzor úr nem gondolja-e, hogy új *értelmiségkönyvet* kellene írnia? Mondtam, hogy nem, szerintem elavult dolog. Ez a 70-es évek elejének sajátosan magyar helyzetét vizsgálta. Bár Csehszlovákiában is volt egy hasonló kísérlet arra, hogy nem a magas-, hanem a technokrata értelmiség legyen az, amelyik akkor ott a döntéseket hozza, ne a bürokrácia. Ez megbukott. Azt mondta Orbán, hogy ő nem gondolja, hogy megbukott volna, ezért lenne érdemes megírnom, hogy mi is az értelmiség szerepe annak a meghatározásában, hogy mi a társadalom érdeke.

Meleg Az a különbség a két korszak között, hogy a szocializmusban nem a piaci rend volt az alapja a dolgoknak. Ezért is volt fontos Iván könyvében a redisztribútor. Illetve még egy csomó olyan szerep volt, amit a szakér-

telmiség fel tudott vállalni. Most piaci viszonyok között az egyetemeknek nem dolguk az ilyen szerepekre való felkészítés, és mindig azt az elvet hangoztatják, hogy a piac igényeinek a kielégítését kellene inkább szolgálni. Az értelmiség jelentős részben most már inkább *járadékossá* vált. Tehát a piac-társadalom viszonyban egyfajta egyenlőtlenségnek a megtestesítője, és ennek fényében valamilyen járadékvadászatban érdekelt. Az a fajta univerzális *telosz*, amit Szelényi Iván és Konrád György anno megírt, szerintem elveszett, mert a piacnak erre nincs szüksége. A piaci rend úgy néz ki, hogy ez a rend meghaladhatatlan, míg ezzel szemben a szocializmusban végig volt egy meghaladási igény vagy valamilyen univerzális *telosz*. Piaci körülmények között mit csinál az értelmiség, miben érdekelt az értelmiség, és mennyiben akarják meghallgatni? Nem hiszem, hogy a piaci szereplők arra kérik az értelmiségieket, hogy adjanak nekik valamilyen tanácsot, mert a piaci szereplők inkább úgy értékelik, hogy ez az ő kompetenciájuk.

Mihályi Azon gondolkozom, és tényleg nincs a fejemben erre válasz, hogy miként kell értelmezni azt, hogy elvileg a járadék közgazdasági értelemben létezett a szocializmus idején is, de akkor a redisztribúció alapelvéből következően ebből a járadékból lényegében senki nem részesedett. A központ minden járadékot besöpört az állami tulajdon révén, ezért az értelmiségiek mint egyének ebben nem részesedtek. Senki nem részesedett, mert senkinek nem volt magántulajdona. Viszont a rendszerváltás után a magántulajdon teret nyert, és ettől kezdve különféle emberek, akik különféle mértékben tekinthetők értelmiséginek, hozzájutottak a járadékhoz, és járadékvadászatra álltak rá. Ha a járadékvadászat tetemes, mondjuk sokkal nagyobb, mint amekkora Magyarországon, a szaúdi trónörökös dollármilliárd nagyságrendű járadékokat zsebel be részben az állam nevében, másik részben a saját nevében, illetve a családja nevében, akkor más a helyzet? De a magyar viszonyok között Mészáros Lőrinc is járadékvadász. Nem tudom pontosan megfogalmazni, hogy erről mit gondolok, de valahol úgy látom, hogy a járadékvadászatra a hagyományos szocializmusban nem volt lehetőség, mert a redisztributív rendszer nem engedte.

Melegh A tőke magántulajdona nyilván nem volt jelen, és a tulajdon zárt kapcsolat maradt. A téesz is egy *zárt kapcsolati rendszer*²⁰ volt, miközben az is a piac révén szerezte a jövedelmét. A föld minőségében egyrészt a különböző járulékok is megtalálható volt, másrészt a mindenféle tudásmonopóliumból származó járulékok is szerepet játszott. De a tulajdon nem volt piaci csere tárgya. Szerintem pont az volt a poén, hogy nem mindent az állam csöpögtetett, és tulajdonképpen a vállalati, gazdasági munkaközösségekben a tulajdon nem volt megosztva, és így a társadalmi járulékok szerepe is kisebb maradt, hiszen nem volt földpiac és nem volt profitalapú tőke.

Mihályi De egy sokkal kisebb tortát osztogattak.

Melegh A nagyságán nem gondolkoztam, egyszerűen csak gazdaságsszociológiai értelemben próbáltam végiggondolni, hogy a szocializmusban volt-e járulékok. Azért tartom ezt fontosnak, és használom is a tanításban, mert a

²⁰ A nyitott és zárt kapcsolatok fogalmát a szociológiában Max Weber vezette be.

társadalomnak és a piacnak a kapcsolódás rendjét próbáljuk mindig megérteni. Mit csinál a társadalom a piaccal, illetve mit csinál a piac a társadalommal? Ennek az együttese milyen rendet képez, milyen trendeket lehet ebben felfedezni? A járadék ennek az egyenlőtlenségi faktornak az egyik kulcseleme. Én ezért tartom ezt nagyon fontos kérdésnek. De most én kérdezem, miért tartotta Mihályi Péter és Szelényi Iván fontosnak 2017–18-ban megírni a járadék problémáját?

Szelényi A *Járadékkönyvben* azt írjuk, hogy a jövedelemnek három formája van: a bér, a tőkéből származó profit és a járadék. A járadék az a formája a jövedelemnek, ami valami módon a piac működésének a korlátozásából fakad. Tehát azzal kap valaki járadékot, ha olyan jövedelemhez jut, amiben a piaci verseny valami módon nem érvényesül. Ennek a sajátos, mondjuk Orbán Viktor-os formája az, amikor az állam beavatkozik a piac működésébe, és nem hagyja, hogy piaci verseny döntse el, ki nyerjen meg egy EU-s vagy egy nagyobb állami támogatást. Ennek a technikáit ismerjük: úgy tesznek, mintha verseny lenne, utána a verseny lezajlik, és akkor azt mondják, hogy most ki kell vizsgálni, hogy ki képes ennek az elvégzésére, ki kell választani. Új versenyt írnak ki, és az új versenyben most már csak azok indulnak el, akik a kormányhoz közel álló kliensek, vagyis akik a renchez tartoznak. Mert nagyon jó itt a *rendiség* fogalma, a járadékvadászatban részt vevők valamilyen rendet képviselnek. Ez a megállapításom, hogy van bér, profit, ami a tőkéből származik, és van a járadék, ami a verseny korlátozásából származik. Ez tiszta formájában tulajdonképpen csak a piaci kapitalista társadalmakra igaz. A mai Magyarország kapitalista társadalom, olyan sajátos társadalom, amelyben az államnak, azon belül különösképpen Orbán Viktornak rendkívül nagy szerepe van abban, hogy a versenyt korlátozhasa, és a saját klienseinek juttasson nagy jövedelmeket. Így történt, hogy ma Magyarország két leggazdagabb embere közül az egyik Orbán Viktor iskolatársa, a másik pedig Orbán Viktor veje, akik dollármilliárdosok. Azt is pontosan tudjuk, hogy járadékvadászok, mert az állam által korlátozott versenyben jutottak nagy vagyonokhoz. Az egy másik kérdés, hogy ezek meddig maradnak meg egyáltalán a klienseknél? Mert egy idő után olyan nagy vagyonuk van, hogy tulajdonképpen a rendes piaci versenyben is megnyernék a versenyt, hiszen nemcsak az állami közbeavatkozás tudja korlátozni a versenyt, hanem a túlzott tőkekoncentráció is. Ha *monopolisztikus tőkefelhalmozás* van, akkor a monopóliumokkal szemben a kis tőkések nem tudnak versenyezni. Az Orbán-rendszer egyik fő sajátossága, hogy az állam korlátozza a szabadpiaci verseny működését.

Kritikaként mondanám, olyan nincs, hogy szabadpiac, bizonyos értelemben a szabadpiac fogalma ideáltípus. Ilyen a demokrácia fogalma, az is ideáltípus, olyan tiszta demokrácia, mint amiket mondjuk Kornai János leírt az erről szóló közgazdasági s nem politológiai szemléletű könyvében, nagyon ideáltípusos tiszta demokrácia. Amit Kornai demokráciának nevez, ilyen formában sehol nincs. Szabadpiac sincs teljesen egészen. A szabadpiac szabadságát ma Magyarországon elsősorban nem a tőke felhalmozása korlátozza, hanem az államnak és szó szerint Orbán Viktornak a közbe-

avatkozása a piacba, ami korlátozza, és járadékos jövedelmeket juttat a klienseknek. Aki nem hajlandó tovább kliensnek lenni, és föllázad, mint Simicska Lajos, az bajba kerülhet. Mert akkor egyrészt elvonják tőle a járadékokat, amiket addig kapott, ezután nem indulhat a versenyeken, mert különböző okokra hivatkozva kizárják, illetve valamilyen módon még azt is kitalálják, hogy az eddig felhalmozott jövedelmének jelentős részét elvegyék. Amíg Simicska befogja a száját, addig marad neki elég ahhoz, hogy jól megéljen. Tehát volt elég felhalmozódott járadéka ahhoz, hogy abból ő és a családja életük végéig megélhetnek, és nyilván nem fog föllázadni az Orbán-rendszer ellen.

Mihályi Könyvünk egyik fontos mondanivalója, hogy ha a járadék koncepcióját tartjuk fontosnak arra, hogy a helyzetet megmagyarázzuk, akkor szükségszerűen azt is mondjuk, hogy ez nem lopás. Ez egy eléggé kontroverzális gondolat 2025-ben is, mert mind a magyar közvélemény, mind a társadalomkutatók, az oknyomozó újságírók mélyen meg vannak győződve arról, hogy itt mindenütt lopás történik, s ahol lopás történik, akkor ott majd be fog következni a felelősségre vonás, elveszik a vagyont, bíróság elé állítják az elkövetőket. Az lesz a második, az „igazi” rendszerváltás. Mi pedig azt gondoljuk, hogy a társadalmi javak újraelosztása alapvetően a járadékhoz való hozzáféréseken keresztül történik, tehát akikhez jutnak a többletjövedelmek, azok azt nem lopják, hanem kapják. Ez pedig jogilag, politikailag és érzelmileg óriási különbség. A magyar történetek, amelyeket az olvasók ismernek, alapvetően ebbe a kategóriába tartoznak. Nagyon kevés a lopás. Második rendszerváltást ígérni vagy remélni: felelőtlenység.

Szelényi Egyszer le is írtuk Mihályi Péterrel, hogy nem lopták, hanem kapták.²¹ Arról van szó, hogy a járadékot kapja az ember az Orbán-rendszerben, méghozzá a rendszertől magától.

Mihályi Lényeges, hogy közvetlenül a rendszertől kapja. A hagyományos értelemben vett piacgazdaságban a járadékot is külföldről, külső erőktől lehet kapni. A szaúdi gazdagok nem a szaúdi kormánytól kapják a pénzüket, hanem a külföldi vevőktől. Persze magas áron tudják eladni, mert az olajpiac korlátozott, de alapvetően az exporton keresztül lehet járadékhoz jutni. Még a kínai helyzetre is, azt hiszem, az a jellemző, hogy a politikailag kedvezményezett kínai állami vállalatok vagy magánvállalatok alapvetően külföldről szerzik be a profitjukat, ezáltal más helyzetben vannak, mint azok, akik az állam csecsén gazdagodnak meg.

Szelényi A kínai helyzet nagyon összetett. Egy ideig próbáltam követni, de aztán feladtam, mert túlságosan sok a kínai milliárdos, és túlságosan gyorsan változnak. Hirtelen a semmiből lesznek milliárdosok, máskor a milliárdosoknak eltűnik a pénzüik. Az, hogy ez pontosan miként történik, borzasztóan nehéz kikutatni, nem tudok kínaiul, hogy ami fontosat írnak, el tudjam olvasni. Az világos, hogy Kínában van egy nagy belső piac, és ezen a belső piacon vannak, akik profitokat szereznek, és úgy gazdagodnak meg, profitból, és nem a járadéktól.

²¹ Mihályi P. – Szelényi I.: „Lopták vagy kapták?”, *Élet és Irodalom*, 2021. júl. 2.

Melegh Lenne még pár kérdésem hozzátok a könyvvel kapcsolatban. Sok szempontból nagyon hasznosnak tartom, hogy bővítitek a járadék fogalmát, mindenféle zárt kapcsolatból származó extra jövedelemről beszéltek, amelyeket a zárt kapcsolatoknak köszönhetően kapnak egyesek. Ahhoz, hogy megértsük a járadékot, magát ezt a kapcsolati zárttságot kell megérteni elsősorban. Nem féltek attól, hogy túl általánossá vált a fogalom, és akkor ezáltal valamit elveszített a dologból, tehát minden járadékká válhat? Mindenki valamilyen zárt kapcsolatban van, ahol nincs társadalomtól független piac. Ez még a régi polányis vita, tehát nincs piac társadalmi kapcsolatrendszer nélkül. A másik kérdés az, hogy a globalizációról szóló fejezetben arról írtok, hogy a járadék nyilvánvalóvá vált a globális piacra tett kísérletek közepette. Most már nem a globalizációról, hanem deglobalizációról, blokkosodásról, biztonságosításról beszél szinte mindenki. Akkor szerintetek ez azt jelenti, hogy a járadék jelentősége még nagyobbá válik? Vagy most mi fog ezzel történni? Hogy látjátok ezt az új helyzetet, ami a könyv írása óta előállt?

Szelényi Nyilván a magam részéről nem bánom, hogyha általánosan fogalmazunk a járadékkal kapcsolatban. Szerintem itt Polányival egy húron pendülnék, mert Polányi is járadéknak tekintené például azokat a juttatásokat, amit azok kapnak, akik munka nélkül szereznek jövedelmet. Adott esetben tehát lehet egy jótékonyági akció is, amivel járadékhoz juttatják azokat, akiknek nem kell dolgozniuk érte, vagy azért, mert nem akarnak dolgozni, vagy azért, mert nem tudnak dolgozni. Mivel egy szinten mindannyian zárt társadalmakban élünk, valamilyen szinten biztosítani kell jövedelmet mindenkinek – ideértve a gyermekek és az idős szülők eltartását is valamilyen formában. Az így biztosított jövedelmet én továbbra is járadéknak tekinteném, ami társadalmilag természetesen pozitív járadék.

Mihályi Itt érdemes lenne Max Weberre (1864–1920) utalni, mert tőle származik a nyílt és a zárt kapcsolatok megkülönböztetése. Ezeknek a zárt kapcsolatoknak egy része teljesen természetes, legitim és erkölcsös, mint például a munkanélküliek támogatása, de idesorolhatjuk az egész szakszervezeti mozgalom működését, amelyben a leggyengébb szakszervezeti dolgozók is ugyanazt a bért fogják megkapni, mint a legjobb szakszervezeti dolgozók. Azért, mert a szakszervezet kollektív harcot folytat értük. Hasonlóképpen az olyan zárt konstrukciók, mint ami mondjuk a gyógyszeriparban százéves gyakorlat, vagy a szerzői jogok ugyancsak idetartoznak. Valaki megszerez egy jogot, s az bizonyos ideig védi a konkurenciával szemben, ez is rendben van. Tehát mi nem tekintjük definíció szerint a járadékot erkölcsi értelemben valami rossz dolognak. Külön írunk a könyvben arról, hogy sokfajta járadék teljesen rendben van.

Melegh Szerintem érdemes tisztázni a járadék viszonyát a társadalmi tőke fogalmához, amikor a közösségi tagságból származó extra erőforrás ugyanúgy megjelenik. Vagy önmagában egyenlőtlenség az, amikor a kongói bányászgyerek tizennégy évesen mászik be a lyukakba, amelyeket bányának hívnak, s a fejük felett mindenki leszedi a járadékot, kezdve a kongói minisztériumtól a katonai bandákig, a nyugati cégeken át a Nokiáig. Nem kellene esetleg a klasszikus egyenlőtlenségproblémához vagy konkrétan a

társadalmi tőke fogalmához visszamenni? A járadék problémája fontos gondolati kísérlet, csak el kellene azt helyezni a többi fogalomhoz képest.

Szelényi Az *egyenlőtlenség* önmagában nem bűn. A társadalmak szükségszerűen egyenlőtlenek. A piacon versenyképes tőke profitját semmiképpen sem tekintjük negatívnak. Nálunk nincs a marxi kizsákmányoláshoz hasonló fogalom. Akinek van tőkéje, és azt versenyképes piaci feltételek között beruházza, és abból profitot kap, az elkerülhetetlen, szükségszerű. Szükség van a tőkére, és szükség van annak a beruházására azért is, hogy munkahelyeket hozzunk létre. Ráadásul a tőkésnek még van munkabére, hiszen a tőkés általában részt vesz a vállalkozásának irányításában mint menedzser. Ha úgy tetszik, munkabért kap. A modern társadalmakban új fogalomként megjelenik a bér jelensége. A bér fogalma is a kapitalizmussal jelenik meg. Egy feudális birtokon nem bérmunkások, hanem jobbágyok dolgoznak. A jobbágyok nem bért, hanem jogot kapnak. 1963 után Kádár János földet adott a parasztoknak, jogot kaptak ezzel arra, hogy egy kis területen dolgozzanak, s annak a jövedelméből megéljenek, cserébe kell dolgozniuk a vállalati tulajdonos földjén. Óriási változás, amikor ebből tőkés nagyvállalat lesz, mert a tőkés nagyvállalkozás elkezd bérmunkásokat használni. A bérmunkás megjelenése a kapitalizmus kialakulásának fontos lépése. A kapitalista vállalkozás ott kezdődik, hogy nem jobbágyokat használ, hanem elkezd bérmunkásokat használni. Világos, hogy a jobbágy nem bérmunkás.

Mihályi Egy személyes élmény: Koszovóban jártam akkor, amikor a helyiek nagyon rossz gazdasági helyzetben voltak, az üzletek üresek voltak, senki nem tudott vásárolni, és feltűnő volt, hogy a cipőboltokban meg a kisebb boltokban két-három alkalmazott lófrált, nem csináltak semmit. Megkérdeztem, hogy ha nincs vevő, akkor miért van két-három alkalmazott. A válasz az volt, hogy ők rokonok, akiket azért alkalmaznak, hogy valami pénzt juttassanak a családnak. Ezek az emberek látszólag bérmunkások, eladók voltak. Egyikük-másikuk valójában azért volt ott, mert a tulajdonos unokaöccse volt. Magyarországon már régóta nem jellemző, hogy családi indok alapján embereket alkalmazzanak.

Melegh Hozzátenném, hogy a kapitalizmus nemcsak a bérmunkával kezdődött, hanem jelentős részben kényszerszermunkával. A mezőgazdaságon belül a kényszerszermunkának és még másik néhány szférában óriási jelentősége volt hosszú ideig. Utána következtek az átmeneti változatok, az olyan, mint az *indentured labour* (szerződéses és részben kényszeren alapuló munka), ami félig volt szabad, és a gyarmati rendszerekben gyökerezett. Tehát ott is csak bizonyos korlátok között érvényesült a piac és a bérmunka.

Mihályi Ebben igazad van, Piketty legújabb könyvében²² erről részletesen ír, hogy ti. nemcsak olyan egyenlőtlenség van, hogy tőkés vs. munkások, hanem rabszolgák vs. rabszolgatartók, hódítók vs. bennszülöttek.

Melegh Meg a cseléd, és a példákat sorolhatnánk...

Mihályi Ezzel kevésbé foglalkozott az elmélet. David Ricardónál vagy Adam Smithnél nincs szó a rabszolgákról. És még egy megjegyzésem lenne

²² Thomas Piketty: *Az egyenlőség rövid története*, Bp., Corvina Kiadó, 2024.

azzal kapcsolatban, hogy az egyenlőtlenségek meddig tudnak működni. Be is került a könyvünkbe, hogy az egyenlőtlenségekkel az a baj, hogy sokszor nem fogadja el a társadalom legitimnek. Amennyiben nem fogadja el az egyenlőtlenségeket, és azt gondolja, hogy azok a gazdagok csak lopnak és csalnak, akkor ez aláássa a társadalmi stabilitást. Azt hiszem, hogy ez egy teljesen logikus feltételezés. Ha ebből a szempontból nézzük, akkor a mostani amerikai elnökválasztás óriási meglepetéssel szolgált. A választás előtt a viták a közvéleményben arról folytak, hogy az elitek hogyan irányítják az országot, hogy az elitek ellen fel fognak lázadni a választók, és valamifajta demokratikus alternatíva merül föl, amikor kormányváltás is lesz. Ehhez képest nem ezt történt, Donald Trumppal az oligarchák jutottak hatalomra. A társadalmi egyenlőtlenségek egészen biztosan, hogy sokkal nagyobbak lesznek, mint korábban. Az egyenlőtlenséggel való elégedetlenség, ami kihallatszott a politikai vitákból, nem az határozta meg a folyamatokat, hanem valami más. Amerikai lapok folyamatosan írják, és teljesen nyilvánvaló, hogy eddig még soha nem volt annyi gazdag ember a kormányban, mint most.

Melegh A tőke részben átvette a kormányzást. Fordítva szokott lenni, az állam a tőkét kiszolgálja, de az állam fenntart egy bizonyos autonómiát a maga számára. Ez az autonómia most megszűnt.

Mihályi Igen, de pont az ellenkezőjére számítottunk.

Melegh Nem lepődtem meg ezen. Nyilvánvaló volt, hogy bizonyos egyenlőtlenségre vagy járadékos problémára való hivatkozást valami egészen másra fognak felhasználni. Klasszikus dolog ez a politikában.

Mihályi A mi logikánkban az volt, hogy a vagyoni és jövedelmi szintek miatti egyenlőtlenségek kikényszerítenek egy igazságosabb elosztást, de nem ez történt.

Szelényi Egyébként hasznos az *autokrácia* fogalma is. Az Orbán-rendszer tulajdonképpen autokratikus rendszer, a központi hatalom minden fontos kérdésben döntéseket tud hozni, méghez a gyorsan. Ebben van egyébként elitellenes ideológia, mert ez az új autokrácia, a központi hatalom az elit ellenében tud döntéseket hozni. Ezt látjuk Trump esetében is, mondjuk az egyetemekkel való birkózásban éppenséggel elitellenes lépéseket tesz. Trump fő ellenfelei a világ legkiválóbb modern egyetemei, a Columbia, a Harvard, a Yale, ezeket sanyargatja, és próbálja kirúgatni ezek vezetőit is, és próbálja átalakítani tulajdonképpen az Orbán-rendszer egyetemihez hasonló igazgatási rendszerhez. Az autokrácia kaotikus rendszer. Gyorsan és hatékonyan tud cselekedni. Ezt csinálja Trump annyira gyorsan, hogy egy nap alatt megváltoztathat korábbi fontos döntéseket, például azt, hogy küld-e fegyvereket Ukrajnába. Nem kell neki támaszkodnia szakemberekre, tanácsadókra, mert ő egy autokratikus, tekintélyelvű vezető. Ebben sok szempontból hasonlít Orbán Viktorra.

Melegh Én nem autokráciának nevezném, hanem annak, amit a szakirodalom használ: versengő autoriter rendszernek. Itt a politikai versengés még bőven zajlik, és nem teljes az autokrácia, hanem bizonyos korlátok között működik csak. Azt szokták mondani, hogy nagyon sok demokrácia jött

létre, és sok demokrácia kezdett leromlani, ami egy több fokozatú lépéssor. Magyarország is megbomlott demokrácia. Amerikában sem gondolom másképpen, ott sincs egy hirtelen nagy fordulat, hanem ott is lépésről lépésre építik le a kereteket. Egyre inkább úgy látom, hogy a piaci rend korábbi menedzselése megbicsaklott. A mai deglobalizációs időszakban a gazdaság menedzselésének a nehézsége olyan, mint a mágnes, elkezd beszívni olyan embereket, akik korábban nem voltak annyira fontosak. Trump éppen annak a kvázi vállalkozói politikai attitűdnek a képviselője, hogy „*csináljunk rendet*”. „*Itt csak az a baj, hogy rendetlenség van, túl sok a köztisztviselő, ki kell őket rúgni, hogy ne terheljenek minket.*” Ha kell, akkor védővámokat kell bevezetni, vagy ha az kell, akkor éppen el kell a vámokat törölni. Ez részben az Orbán-rendszerre is igaz, hogy egy vállalkozói attitűdöt képviselnek a politika szférájában, és most éppen összeért a kettő. Mind a gazdaságban, mind a politikában ez van.

Mihályi Ismét említette a deglobalizációt.

Melegh A külföldi tőkebefektetések arányát tekintve például a 80-as évek szintjére megyünk vissza. Sokan mondták, hogy ciklusok vannak, most azt látom, hogy egy ciklusnak a végén vagyunk, egészen más a gazdasági helyzet, mint mondjuk 2004-ben.

Mihályi Nem lehet, hogy ez egyfajta illúzió? Hasonlóan ahhoz, amiről Szelényi Iván beszélt a saját harmadikutas nézetei kapcsán...

Melegh Nem tekintem ezt harmadik útnak. A harmadik út fogalma szerintem alapjában véve a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmenetet képezi. Itt senki nem mozdul ki a kapitalizmusból. Trump az utolsó, aki ki akar mozdulni a kapitalizmusból, inkább egy új menedzserről van szó. Azt mondanám, hogy a korábbi menedzsment, ami az egységes piac kiépítését kísérelte meg amerikai hegemonia mellett, kudarcot vallott, mert Kína túl gyorsan növekedett. Ehelyett elkezdődött egy blokkosodási folyamat, és az egységes piac helyett a felálló blokkok maguk számára újra biztonságossá akarják tenni a szállítási útvonalakat. Azt mondják, hogy nem függhetek Tajvantól, mondjuk jobb, ha valami Malajziában van, mert politikailag azt mégis tudom kontrollálni. Tulajdonképpen az orosz reakció is ilyen volt, leuralni kell a viszonyokat, amiből konfliktusos állapot jön létre, és ezek a konfliktusok most egyre gyakoribbak. A világkereskedelem jelentős része az ellátási láncokon belül zajlik, és egyes német elemzők szerint a világkereskedelem 25 százalékos átcsatornázása révén próbálnak lefordulni Kínáról és Oroszországról. Ez egy öngerjesztő folyamat, és szerintem nem tesz jót a globalizációnak. Félelmetes, hogy GDP arányosan 6 százalékról 1-2 százalékra esett vissza a külföldi tőkebefektetések flow adata (FDI).

Szelényi Van még egy kérdésem, amiről eddig nem beszéltünk, ez pedig az Orbán-kormány és az értelmiség viszonya, hogy van-e a Fidesznek értelmisége.

Mihályi Erről a *Mozgó Világban* korábban már írtunk többször is.

Szelényi Ez érdekes kérdés. Ha az értelmiséget úgy értelmezzük, mint kritikai szabad gondolkodást, akkor mintha a Fidesznek nem nagyon

lenne értelmisége. Ugyanakkor figyelemre méltó az MCC felturbózása²³ és a kísérlet a hazai és külföldi egyetemek átvételére. A Fidesz igyekszik létrehozni egy értelmiséget a maga számára. Ezért különböző járadékokat juttat az értelmiségieknek, amit nagyon nehéz visszautasítani. Vannak, akik ennek nem is tudnak ellenállni. Vannak olyan kiváló értelmiségiek, akiket így vagy úgy, de a Fidesz fel tudja úgy használni, mintha az ő értelmisége lenne. Ebből a szempontból a legmegdöbbentőbb Kertész Imre (1929–2016) esete, aki Schmidt Máriára hagyta műveinek gondozását. Állítólag a felesége volt, aki Kertész Imre öregedésére ezt nyélbe ütötte. Kertész Imre sokáig kritikus volt az Orbán-rendszerrel szemben, de elgyengült, és hozzájárult ehhez. Kertész Imréről mondhatjuk, hogy fideszes értelmiségit csináltak belőle. Nagyon érdekes ebből a szempontból Makk Károly (1925–2017) is. Személyes tapasztalatom van erről. Makk Károlynak felajánlották, hogy legyen az ország filmrendezője, amivel nagy jövedelem, havi egymillió forint járt volna élete végéig csak azért, mert ő az ország művésze, amit a Magyar Művészeti Akadémiától kap, és nem a Széchenyi Művelődési Akadémiától. Makk Károly utolsó felesége egy gazdag kanadai nő volt, aki nagyon nem akarta, hogy Makk ezt elfogadja, és azt lehessen felmutatni, hogy ő a Magyar Művészeti Akadémiától veszi át a pénzt. A felesége azt mondta, hogy *„én kifizetek neked havi egymillió forintot, csak utasítsd vissza, ne fogadd el!”* Makk Károly végül nem tudott ellenállni a csábításnak, és elfogadta. A Magyar Művészeti Akadémia nyilvánvalóan a kormány által támogatott intézmény, szemben a Széchenyi Művészeti Akadémiával, ami egy fillért nem kap a kormánytól. A Magyar Művészeti Akadémia tagjai most már a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz hasonló összeget kapnak, zsebbe havi 400 ezer forintot, ami egyébként nem túl nagy összeg. Érdekes, hogy miért olyan fontos a számukra, hogy legyen egy olyan értelmiségi kör, ami úgy tűnik, hogy a Fidesz értelmisége, legalábbis legitimálja a Fidesz működését.

Melegh Ha az a kérdés, van-e a Fidesznek értelmisége, akkor a válasz az, hogy van. És ez az értelmiség járadékot is kap, a sajtó is mozgatja őket. A 70-es évekkel szemben ennek az értelmiségnek a képzettsége a kutatáshoz és a valódi szellemi munkához való viszonya szerintem eléggé szerény, igen nagy a hanyatlás. Ahhoz képest, amit Szelényi Ivánék csináltak a 70-es években, szinte megszűnt az értelmiségi lét. Az egyetemeken nem látom az értelmiségiképzést, az utánpótlást, bármennyire szeretnénk, nem termeljük ki. Egyrészt pont azok a társadalomtudományi szakok szűnnek meg, amelyek ebből a szempontból fontosak lennének. A diákság megváltozott, a kutatói réteg bizonytalan helyzetben van. Mindenféle intézményi változás történt körülöttük, ami még inkább rontott a helyzeten.

²³ A Mathias Corvinus Collegium (MCC) mint tehetséggondozó intézmény 1996-ban alakult meg. Az MCC-t fenntartó alapítvány vagyona 2020 előtt elhanyagolható volt, akkor azonban hirtelen több százmilliárd forintos részvényportfóliót és több mint százmilliárd forint készpénzt kapott a kormánytól.

Mihályi Amikor erről pár évvel ezelőtt írtunk, sok érv szólt amellett, hogy Orbán olyan autoriter személyiség, akinek nincs szüksége értelmiségre. Azóta változott a helyzet, nem tudom, hogy elvi vagy gyakorlati megfontolásból, 2024-ben már iszonyatos erőforrásokat mozgósítanak saját értelmiségük létrehozására. Meggyőződésem, hogy ez az új Fidesz-értelmiség táskahordókból, karrierista fiatalokból áll, akik kizárólag a saját önéletrajzuk feldúsítása érdekében állnak be a hierarchiába két-három évre. Nem tartós elkötelezettséggel akarnak teleologikus értelmiségnek állni, társadalmilag jobb pozíciót akarnak elfoglalni anyagilag, intézményileg, esetleg PhD-ilag. Igazából füttyülnek arra, hogy azokban a táskákban, amiket cipelnek a főnököknek, milyen papírok vannak. Nem gondolják, hogy ezt el kéne olvasni, vagy érdekelnie kellene őket. Kiszolgálják az Orbán-rendszert. Ennek szimbolikus megnyilvánulása, amiről a Klubrádió rendszeresen értekezik, hogy például a *Magyar Nemzet* propagandacikkeit nem írják alá a szerzők. A legocsmányabb szövegek nincsenek aláírva, csak annyi szerepel ott, hogy „tudósítónktól”. Persze valakik azt is írják természetesen.

Szelényi Érdekes, mennyire fontos az Orbán-rendszernek, hogy a magyar Nobel-díjasokat megnyerjék a maguk számára. Krausz Ferenc különleges példa, aki kiváló természettudós. Miután megkapta a Nobel-díjat, olyan iszonyatos mennyiségű támogatást kapott a magyar kormánytól, amit gyakorlatilag senki sem. Krausz Ferenc nem vállal semmilyen politikai szerepet, de mindenesetre nem szól egy rossz szót sem a Fidesz rendszeréről, semmi kritikai dolgot nem mond a hazai viszonyokról. Karikó Katalin esete hasonló. A sajtóval kapcsolatban, ha már szóba került, egy friss törvényjavaslat szerint lehetővé tennék, hogy a magyar állampolgárságát felfüggeszessék, s ha valaki kettős állampolgár, még ki is tehetik a szűrét az országból, ha nem képviseli kellőképpen a nemzet érdekét. A nemzet érdeke a Fidesz szóhasználata szerint a kormány érdeke. Mindig azt olvassuk, hogy ha valaki a kormányt támadta, akkor a saját nemzetét támadta. Emlékszünk rá, hogy a Fidesz 2002-ben ellenzékbe kényszerült. Akkor Orbán azt mondta, hogy a haza nem lehet ellenzékben, mert a nemzetet természetesen a Fidesz-kormányt értik. Amit én itt elmondtam, annak alapján tulajdonképpen az én magyar állampolgárságomat is fel lehetne függeszteni, mert van amerikai állampolgárságom, akár ki is küldhetnének Amerikába, mert a Fidesz-kormányra annyi kritikai megjegyzést tettem, hogy ellenségként kezelhetnek. Nem gondolom, hogy ez reális lenne, nem vagyok elég fontos ahhoz, hogy a kiutasítás fegyverét használják ellenem. A Fideszen belül is voltak ezzel kapcsolatban kritikus hangok. Kocsis Máté szerint újra kell gondolni, mert nem világos, hogy ez a törvényjavaslat egyáltalán jogilag keresztülvihető-e. A cél az, hogy meg lehessen azokat félemlíteni, akiknek kettős állampolgárságuk van. A hangsúly azon van, hogy a szólásszabadságot korlátozzák, hogy az emberek ne merjenek úgy beszélni, mint ahogy én az imént beszéltem.

„Titokban reménykedünk”

Beszélgetés Szaniszló Sándorral

Az egész életét baloldali pártokban dolgozta le, de most azt is megélheti, hogy a saját neve erősebb, mint a pártjáé. A külvárosból nézte végig az MSZP összeomlását, de azzal egyelőre nem számol, hogy a DK-val is hasonló történne. Ezek mind szóba kerültek beszélgetésünk során, de ennél még sokkal több is.

– *A teljes felnőtt életét a politikában töltötte. Miért alakult ez így?*

– Valószínűleg az a magyarázat, hogy négygyerekes családból származom, én vagyok a legidősebb testvér, a szüleim fizikai munkások, sokszor éjszakai műszakban dolgozott édesanyám, és én vigyáztam sokszor a három kisebbre. Ez a szociális gondoskodás maradhatott meg később is.

– *Állandó vita, hogy a piacról érkezett politikusok vagy a „karrierpolitikusok” hasznosabbak. Ön szerint előny, hogy ön már a nulladik percben a politikába került?*

– Vegyes tapasztalataim vannak erről. Helyzettől függ: ha valaki táborhoz kötelezi el magát, akkor hasznos, ha ugyanabban a közösségben szocializálódik, de ha államtitkári, kormány megbízotti és miniszteri szinten kell kormányzati problémákat megoldani, akkor előny a versenyszférában szerzett tapasztalat. Én őszintén szólva nem emlékszem, hogy kaptam volna negatív jelzót,

három diplomám van, humán erőforrás-menedzser a legutóbbi, amit a Műszaki Egyetemen végeztem el, de a Magyar Posta kontrolling osztályvezetője voltam bő két és fél éven át. Ha nem is tökéletesen versenypiaci, de az állam által generált versenyhelyzetben szereztem munkatapasztalatot.

– *Az 1990-es évek elején lépett be az MSZP-be. Miért pont oda?*

– 1993 szeptemberében léptem be, életem nagyobbik részében, 27 évig voltam a párt tagja, egészen a 2020-as különválásig. Vonzottak a baloldali értékek.

– *Azért az MSZP-nek súlyosan terhelt múltja van, ami ráadásul nagyon közel van a belépéséhez. Akkoriban hogyan barátkozott meg az állampárti utód gondolatával?*

– Erősebb volt az emberek és a társadalom iránti felelősségvállalás bennem. Nekem ez számított. Volt egy jobboldali világ, és az MSZP tömbje képviselte az olyan baloldali értékeket, mint a normális megélhetés fontossága. Nem moralizáltunk a múlton, és az akkori pártvezetők is tudatosan a feladatokra fókuszáltak, nem a történeti háttérre.

– *Találkozott Horn Gyulával?*

– Legközelebb egy kongresszuson kerültem hozzá, de szerintem még csak kezet sem fogtunk soha.

– Az MSZP legnagyobb sikerkor-
szakában volt ott, stabilan 40 száza-
lék felett állt a párt. Hogyan élte meg
a törpepárttá zsugorodást?

– Hosszú folyamat volt, és nem
azonnal jött a kudarcélmény. Van
erre egy közgazdasági hasonlat: ha
lassan történnek negatív dolgok, és
nem túl súlyos a hatásuk lépésről lé-
pésre, akkor egyszerűen hozzászokik
az ember. Mindig reménykedtünk,
hogy lesz majd egy Tony Blairünk,
aki kirángat minket a kátyúból. Le-
hetett érezni, hogy jó térfélen van
az ember, és ez adott egy tartós
eufóriaérzést is. Be kell vallanom, ez
nagyon hiányzik most.

– Az MSZP Tony Blairje tulajdon-
képpen Gyurcsány Ferenc volt, nem?

– Ez a vita azóta sem zárult le, és
már jelentősége sincs. De tény, hogy
hozzá kötődik az utolsó jó időszak az
MSZP életében.

– Mindeközben hogyan éli meg,
hogy jelenlegi pártja, a Demokrati-
kus Koalíciói is törpepárt lett?

– Természetesen nagyon nem jó
érzés, és kicsit hasonlít a korábbi-
hoz: titokban reménykedünk, hátha
jön a felívelő szakasz. Hát, ez még
várat magára.

– Tősgyökeres XVIII. kerületi, és az
egész politikai karrierje ide kötődik.
Mennyire volt tudatos döntés?

– Az önkormányzati politikában
sokkal jobb lakossági kapcsolatunk
van. Egy miniszter már nagyon rit-
kán találkozik választóval szemé-
lyesen, de még egy főpolgármester is
alig. A mi életünk többségében erről
szól: lakáskérélmekkel, szociális tá-
mogatásokkal foglalkozunk, vagy
egy rossz járdával. Sokszor a kései

órákban is kapunk üzenetet Messen-
geren. Ez egy állandó törődési folya-
mat a várossal. És sokkal jobb élet-
minőség is, mint miniszternek vagy
államtitkárnak lenni. Nem tudom
elképzelni, hogy egy étterembe nem
tudok beülni például nyugodtan. Vá-
rosi polgármesternek lenni nagyon
jó életforma!

– Akkor az csak kikacsintás volt,
hogy ott volt a neve belügyminiszter-
ként Dobrev Klára árnyékkormányá-
ban?

– Szeretett volna a párt egy sikere-
ket felmutatni képes embert a pozí-
cióra. Érdekes politikai kísérlet volt
az, ráadásul politikatörténeti uni-
kum is, hiszen Magyarországon se
előtte nem volt árnyékkormány, és
most sincs. De nem cseréltem volna
el a polgármesterséget akkor sem,
ha nyert volna a DK a választáson.
Más műfaj az, és szerintem aki ki-
próbálta magát a városi politikában,
az már nem cserélné el. Számos jó
polgármester van, aki nem szeretne
feljebb lépni, akár a fideszes Cser-
Palkovics András Székesfehérvárról,
akár az MSZP-s Tóth József a XIII.
kerületből.

– Tisztában volt vele a DK is, hogy
nem vállalna el igazi miniszteri po-
zíciót?

– Tudtuk, hogy ez ideiglenes. Ha
kormányra kerültünk volna, az biz-
tosan koalíciós, és akkor újraosztot-
ták volna a pozíciókat, én pedig ma-
radtam volna polgármester.

– Nem pont az tette hiteltelenné azt
a projektet, hogy az árnyékkormány-
ban részt vevők közül többől sem
nézte volna ki senki, hogy elvállalna
pozíciókat?

– Volt arra kísérlet, hogy más pártokat is felkérjen Dobrev Klára, de nem érkezett rá pozitív válasz. De volt az egészben bizonytalanság is: ha közel álltunk volna a kormányhoz támogatottságban, az azonnal hitelességet is adott volna, de itt csak hús százalékon álltunk, és csak reménykedtünk a feljebb lépésben. Elméletben benne volt, és akkor megjött volna a megfelelő súlya is az árnyékkormányoknak.

– *Kicsit ugorjunk vissza az időben: a XVIII. kerületben hogyan néztek ki azok a 2000-es évek, amelyekre most kaotikusként szokás visszagondolni?*

– 2002 és 2010 között alpolgármesterként dolgoztam itt. Kormányzati támogatással működünk, amit jó lenne akár egy napra kipróbálni most is, ugyanis hat éve nem sikerült megtapasztalnom. 2008-ban volt az egész világgazdaságot meg-rángató pénzügyi válság, de nem volt rosszabb a helyzet a mostaninál, ugyanis akkor az önkormányzat rendelkezhetett a saját forrásaival. Ebben az évben már hétmilliárdot vesz el tőlünk a kormány, aminek nagy része a szolidaritási adó. Most rosszabb, de szigorú gazdálkodással tudjuk tartani a helyzetet.

– *A 2000-es évek MSZP-irányvonalát jónak tartja? Megoldás a harmadikutasság, ami akkor élte fénykorát?*

– Soha nem voltam vezetőségi tagja a pártnak, de súlyos és látványos hibát nem követett el egyik pártvezetés sem. Szerintem a jelenlegi gyengélkedés oka az is, hogy egyre kevésbé népszerűek a baloldali értékek a világban. És közben ott volt a nagyon erős, hatalmat ambicionáló

Fidesz, amelynek vezetői beismerték, hogy nem nagyon szeretnék átadni a hatalmat. És ott volt a 2008-as pénzügyi válság, ami miatt sok lépést meg kellett tenni azért, hogy ne kerüljenek tömegek az utcára. Utoljára a Gyurcsány-kormány növelte a segélyeket is, de a munkavállalói körben is egész más jogosítványok voltak, az egészségügyben is a 300 forintos vizitdíj bevezetése volt a legnagyobb probléma. Most minden háziorvos azt mondja, bárcsak lenne vizitdíj!

– *Azért az mégsem jó irány, hogy kétszer fizetünk valamiért, kicsit túl liberális egy baloldali párthoz, nem?*

– Most már szerintem kifizetné azt mindenki inkább! De azt gondolom, hogy akkor több pénzt kaptak reálértéken a magyar háztartások, tehát nem volt az az időszak liberális, főleg a Fidesz mostani gazdasági tevékenységével összevetve, vagy akár ahhoz képest is, amit Magyar Péter ajánl.

– *Előtte még ott volt a 2006-os kaktaklizma az őszi beszéddel.*

– Amikor kikerült az őszi beszéd, a pártban a tagság többsége legyintett rá, hiszen értettük, mit akart mondani a miniszterelnök. Ehhez képest ez lett a mostani Fidesz-hatalom megalapozó lépése.

– *A tüntetések idején mit csinált?*

– Éltük az életünket, dolgoztunk a városházán, nem vettünk ebben részt. Természetesen döbbenet néztük, hogy égnek az autók, és betörnek a tévészékházba, és láttuk, hogy a focihuligánok a valós társadalmi súlyuknál sokkal aktívabban vettek részt ezekben. Nem volt egy jó időszak.

– 2010-ben önök is kikaptak az önkormányzatban, és az egész kép azt sugallta, hogy sokáig labdába sem lehet rúgni a Fidesz mellett. Mi motíválta kilenc évig?

– Elhittük, hogy vissza fogunk jönni, és ismét vezetjük a XVIII. kerületet. Furcsa hit volt, de kitartott. Fővárosi képviselőként dolgoztam, ez most már a leghosszabb időszak, amit bárki betöltött ebben eddig itt, de persze ehhez szerencse is kellett. Tehát dolgozhattam a Fővárosi Közgyűlésben a városrészért.

– Ennek lett az eredménye, hogy 2019-ben már polgármesterként került vissza?

– A munka volt benne elsősorban. A kerületben gyengébben teljesített a regnáló fideszes polgármester, Ughy Attila, mint a pártja, valószínűleg elhitte, hogy rutinból tud győzni.

– Ekkor született meg az összefogás próbaverziója, például ön is sikeres ebben. Ez mitől lett sikeres?

– Hat párt van benne, bár aki öt százalék alatt van, azt szerintem nehéz pártnak nevezni. De hat különböző értékalapú társaságot fogunk össze, és én szilárdan hiszek abban, hogy a koalíció jó dolog. Ha mindenki véleménye az asztalra tud kerülni, az hozzátesz a városhoz, és szerintem a kormányhoz is hozzá tudna tenni.

– Az minek köszönhető, hogy országosan nem tudták eltanulni a helyi sikereket 2022-ben?

– Ismerjük egymást, ezért könnyebb a másikat biztosítani a kölcsönös jó szándékról. Biztos könnyebb, mint az egymásnak évek óta beszélgető pártelnököknek.

– Ezen a szinten a Fidesz is más?

– Teljesen. Ők is lokálpatrióták, elfogadjuk a másiktól, hogy a városért dolgozunk. Kicsit máshogy, más elképzelésekkel, de nem vonjuk kétségbe a másik motivációját, és hogy jót akarunk a településnek. Mi van az országos politikában? Mindenki patás ördög, válogatott sértéseket dobálnak a másokra, így nehezebb felépíteni a bizalmi viszonyt. Megjegyzem, szerintem az a nem jó irány, amit ott látunk.

– Hogyan teszik félre az országos helyzetet? Egyáltalán félre lehet tenni?

– Itt az emberek egyéni és közösségi érdekeivel foglalkozunk együtt. Van egy nagy különbség a tartósan ellenzéki és a hivatali lét között. Ha sokáig van egy közösség ellenzékben, elveszíti azt a kezdeményezőkéességét, hogy jól érthető közügyek megoldásáról beszéljen. Személyes tapasztalatom, amikor 2014 környékén mindig elmondtuk, mit csinál rosszul az elődöm, és valaki megkérdezte, hogy „srácok, ezt értjük, de ti mit akartok?”. Nekem nagy tanulságot hordozó felismerés az: onnantól mindig elmondtuk, hogy mi a rossz, de mindig hozzátettük, mit tennénk másképp. Nem bántóan és lesajnálóan.

– Mondhatjuk, hogy ez nem ment országosan.

– Egyáltalán nem, és szerintem ez nagy hiba az összes ellenzéki párt részéről.

– Volt egyáltalán olyan fóruma 2022-ben, ahol ezt a véleményét kommunikálhatta valakinek?

– Párszor sikerült elmondani, de ahogy látszik, mérsékelt sikerrel.

– Vajon miért épp a sikeres polgármestereket nem hallgatták meg az országos pártvezetésekben?

– Valószínűleg nem volt rá igény. De a másik oldalon sem, legalább hat-hét kormányhoz kötődő polgármestert tudok mondani, akiket azért választanak meg rendszeresen, mert nem az országos sárdobálást mutatják.

– Azért ezek a kormánykötődő polgármesterek és képviselők a nap végén mégis olyan rendszert támogatnak, amelyben poloskának nevezik az ellenzékieket. Ezt a XVIII. kerületben hogyan nyelik le?

– Nem olvasunk be egymásnak, más rugóra jár az agyunk szerintem, pártoktól függetlenül.

– Van egyáltalán még szerepe annak, hogy ki melyik pártban van? A személyek már erősebbek mostanában.

– Most ilyen korban élünk. Épp a napokban olvastam, hogy New York demokrata polgármestere, Eric Adams bejelentette, önállóan méretteti meg magát ősszel. Valószínűleg a közösségi média ad arra terepet, hogy ha valakinek jó eredményei vannak, és el is tudja adni, a pártok fölé nőhet. Nálunk is van ilyen, őszintén szólva senki nem tudja már, hogy Karácsony Gergely milyen párthoz kötődik. De nézzük meg Csepelen Borbély Lénárd választási győzelmét civilként, legyőzte saját korábbi pártja, a Fidesz jelöltjeit is. Ez jótékony hatás szerintem, hiszen ki tudnak emelkedni olyan politikusok, akik olyat tudnak írni vagy mondani, amire felfigyelnek. A pártstruktúrában ennek nem lenne tere.

– Biztosan pozitív hatás ez? Már így is kvázi elnöki rendszerben élünk, egyszemélyi vezetésnek pedig nincs kivel kompromisszumot keresnie.

– A kompromisszumkészség épp-hogy felértékelődik helyi szinten! Minden város a saját szája íze szerint a saját ügyeit képviselve dolgozhat, és nem kötődik pártstruktúrához, ez így sokkal nyíltabb társadalom. És sokkal mobilisabb is: képzeljük el, hogy feltűnik egy nagy egyéniség a városban, aki érthetőbben kommunikál nálam, és jó ügyei vannak, simán leválthatja a pártkötelékben lévő ellenfelét. Ez bármikor megtörténhet bármelyikünkkel. Az a tanulság, hogy odafigyeljünk arra, hogy a közjó szolgálata az emberek számára is átjöjjön. Nagyobb így a verseny, mint a pártstruktúrákban, folyamatosan szinten kell tartani, és eredményeket kell kommunikálni, hiszen bármikor érkezhethet új szereplő.

– Ehhez képest önnek a DK már a második pártja, ahova egy évvel azután lépett át, hogy MSZP-sként választást nyert. Nem árulás ez?

– Megváltozott a világ akkorra. Olyan ez, mint a profi focista, aki gólokat akar rúgni, és néha klubot vált emiatt. Az lett volna az árulás, ha a Fideszhez megyek át, de a baloldali táboron belüli váltás pár hétig volt téma, hiszen ugyanazok maradtak a társaim, és ugyanúgy az MSZP-s országgyűlési képviselőt támogattam a következő választáson. Annyi történt, hogy azt a logót, ami már csak teher volt, többen is leváltottuk egy másikra.

– Nagyon régóta a közössége volt az MSZP, nehéz volt elhagyni?

– Tudja, mi volt a nagy felismerés? Amikor befogadott a Demokratikus Koalíció, és elmentem az első kongresszusba, akkor fele arányban régi szocialisták jöttek velem szembe. Mintha a régi párt kongresszusán lettem volna!

– *Nem inkább az volt a probléma, hogy csak egy újragondolt MSZP?*

– A dolgok újraértelmezése része ennek a világnak. A politikai iskolának széles szakirodalommal rendelkező fejezete az, hogy új módon mutassunk be feladatokat, szereplőket.

– *Önt keresték meg a DK-ból, vagy ön ment a párthoz?*

– 2020-ban látszott, hogy mély zuhanásba kezd az MSZP, és nem lesz, aki kihúzza ebből, vége van a közéleti helyüknek. Ezért az volt a feladvány, hogy 2024-ben hogyan tudjuk képviselni, amire igazából esküt tettünk polgármesterként, ezért át kellett menni a nagyobb testvérközösségbe.

– *Nem lett volna több értelme klaszter helyi mozgalmat alapítani?*

– Akkor ez még nem volt benne, most erősödött fel az utóbbi két évben ez a vonal, és a jövőben egyre több olyan eset lesz, mint amilyen Csepelen volt, amikor minden pártjelöltet legyűrnék a helyi jelöltek.

– *A DK-ról köztudott, hogy vonalas kommunikációt vár el a politikusaitól. Nem kényelmetlen ez?*

– Emiatt volt a DK-nak nagy versenyelőnye az MSZP-vel szemben. Természetesen nagy különbség van aközött, hogy vannak különféle ügyek, amelyekben összehangoljuk, mit jelentünk ki. MSZP-s polgármes-

terként is ültem többször a tévében, ott soha senki nem hívott fel azzal, vagy küldött volna legalább egy előzetes anyagot, hogy adott témákban mi a párt véleménye. Ez hatékony, a Fidesz is hosszú ideje csinálja, a DK valamikor a megalakulása után egy-két évvel állt rá erre. Amikor a táborban adott ügyről ugyanazt mondjuk, az rendezett képet ad a politikai közösségről. De nincs kézi irányítás, polgármestert nem is lehetne úgy irányítani, én a városra tettem esküt, pártra soha.

– *Ezek szerint van lehetősége akár szembemenni az országos vezetéssel?*

– Szoktunk egymással vitatkozni, van párbeszéd, győzködés, és ez normális, ahogy az is, hogy a végén van olyan konszenzus, amit vagy magunkévá teszünk, vagy ha nagyon nem értünk vele egyet, akkor hallgatunk róla. Így néz ki egy párt.

– *Ön szerint jót vagy rosszat tett a pártnak, hogy Gyurcsány Ferenc egy-személyes projektjének tűnik?*

– Erről azért nincs véleményem, mert amikor beléptem, már ez volt a rendszer. A világban az a tendencia, hogy az erős közéleti szereplők nagy súllyal szerepelnek, ez van itt, a Fideszben, de Trump mellett sem látni az Egyesült Államokban fontos ügyben nyilatkozót.

– *Azt már Gyurcsány Ferenc is beismerte, hogy valószínűleg nem a DK lesz a váltópárt, a közvélemény-kutatások néha ennél rosszabbat jósolnak. Benne van a pakliban, hogy a következő választáson már nem a DK politikusa lesz?*

– A véleményem az, hogy azok a pártok, amelyek jövőre nem érik

el az ötszázalékos parlamenti küszöböt, jó eséllyel szembesülnek azzal, hogy a polgármestereik és a képviselők is megtalálják azt a civil formát, amivel elindulnak a választásaikon. De a DK a mérések szerint hét-nyolc százalékon áll, tehát nincs benne a veszélyes kategóriában. Egy dolog biztos: helyben is akkor maradnak meg a polgármesterek a pártjukban, ha a párttól érzékelhető támogatást remélhetnek. Ha az adott párt lehúz, vagy nevetségessé tesz a maga egy-két százalékaival, akkor értelemszerű, ha megpróbálom a saját nevemmel, saját elképzeléseimmel és habitusommal kapcsolatot találni ahhoz a lakossághoz, amelyet képviselni szeretnék. De még egyszer mondom, a DK nincs veszélyben. És mondta azt is, hogy nem a DK lesz a váltópárt. Mi nem így látjuk! Nyilván egyenesen kell beszélni, és nem építhetünk légvárakat, de az a szilárd meggyőződése, hogy a Tisza mellett szerepe lehet a DK-nak a kormányváltásban. Hiszek benne, hogy a magyarok most megtanulták pár évtizedre, hogy ne adjanak teljhatalmat egy pártnak sem, mert abból ilyen féldiktatorikus állapotok tudnak kikerekedni, miközben az ország erőforrásait a saját gazdagodásukra kezdi használni egy kör. A koalíciónak van jövője, és ebben a felállásban kell Magyarországot következő kormányát képviselni. Ha ez lesz, abban a DK-nak egészen biztosan szerepe lesz.

– Polgármestersége elején rögtön érkezett a koronavírus-járvány, az oltási időszakban pedig volt egy vitája a kormánnyal, amiből megszülettek az olyan hírek, hogy ön ki-

dobta a kínai oltóanyagokat. Mi az igazság?

– A koronavírus-járvány időszakának legnehezebb heteiben mindenki a hatékonyabb, nyugati gyártású vakcinákat kereste. Utólag tudjuk, hogy csaknem negyvenezer áldozata volt a járványnak, így nagyon is számított, ki melyik hatóanyagot kaphatja. Amikor a kerület polgármestereként adatokat kértem az oltási folyamat alakulásáról, és látszott, hogy a keleti vakcinák nem fogynak, miközben szinte mindenki az amerikai oltóanyagot kérte, többször levélben felszólítottuk a kormányt, hogy Pfizer-t vagy Modernát küldjenek. Ezt fordította ellenünk a fideszes média, mintha jogunk lett volna az injekciószállítmányt egészségügyi vészhelyzet közepette visszaküldeni.

– Meg sem próbálom kikerülni a Tisza Pártot az interjúban, hiszen nem lehet nem róluk beszélni. Ön már találkozott velük?

– Részt vettem most az aláírás-gyűjtésben, és havonta dolgozom velük a Fővárosi Közgyűlésben. Az az egyetlen országos közéleti felállás, itt minden politikai párt jelen van, amely öt százalék feletti eredményt tudott felmutatni. Mi a Tiszával nyolcvan százalékban egyformán szavazunk, nem bántjuk egymást. Próbálok velük kapcsolatot építeni szakmai alapon, hiszen a főváros ügyeiről beszélünk. Soha nem mondtam negatívumot a Tiszáról, és a jövőben sem fogom tenni, mert ha abból indulunk ki, hogy ők lesznek a kormányváltás vezető ereje, és a DK szeretne ehhez csatlakozni, akkor nem sokáig mondhatunk egymásnak barátságtalan monda-

tokat, meg kell próbálni kooperálni. Erre, ahogy látom, még nincs meg a fogékonyság egyik oldalon sem, de a Fővárosi Közgyűlésben munkaterrápiával gyakoroljuk ezt hónapok óta.

– *Magyar Pétert mintha eleve nem érdekelnék az önkormányzatok. Mondhatjuk, hogy szerencséje van azzal, hogy 2026 után is évekig lesz polgármester, és lesz lehetősége közlelni akár egy új kormányhoz?*

– Függetlenül a választás végétől, konszolidálnia kell Magyar Péternek a városokkal, úgyhogy tudunk optimisták lenni. A XVIII. kerületben indított polgármesterjelöltet a Tisza nyáron, Balogh Balázs kilenc százalékot ért el, és képviselő Markovits Szilvia is. Egyiküket sem ismertem korábban, de most kifejezetten jó munkakapcsolatban vagyok mindkettejükkel, szoktunk kerületi ügyekről beszélgetni.

– *Ezek szerint helyi szinten nem érzi, hogy a Tisza csak egy másik Fidesz lenne?*

– Szerintem ezek a kritikák nem igazságosak. Ők szemmel láthatóan egy európai, konzervatív, jobboldali értékrendet képviselnek, ami inkább a német jobboldali pártokéhoz hasonlít, akikkel az égvilágon semmi baj nincs. Kulturáltan végzik a dolgokat, demokratikusak, az ország érdekeiért küzdenek. Ha összevetjük, mint mond a DK és a Tisza, azt látjuk, sok esetben ugyanazok a célkitűzések: visszatérés a Nemzetközi Büntetőbíróságba, szeretnénk belépni az Európai Ügyészségbe, minél hamarabb áttérni az euróra, erősítenénk az európai intézményrendszerhez való tartozásunkat, de

mi is szeretnénk, hogy a kiemelt közszereplők csak kétszer lehessenek megválasztva ugyanarra a pozícióra.

– *Ha az utóbbi összejönne, ön a következő ciklusban nem is indulhatna!*

– Ha meghozzák ezt a döntést, tudomásul fogom venni. De Lengyelországban, ahol bevezették ezt polgármesterekre vonatkozóan is, az lett a helyzet feloldása, hogy aki már kétszer volt, indulhatott harmadszorra, hogy lezárhassa ezt a fejezetet.

– *A végére térjünk vissza a XVIII. kerületre! Sokszor nem a legjobb híre van.*

– Ezt én igazságtalan jelzőnek tartom, sokat fejlődik a kerület, és nagy léptékben hozzuk be a lemaradást a belső kerületekhez képest. De az is tény, hogy az uniós források nagy részét a belső kerületek kapták meg, ráadásul a parkolási pénzekből is sokkal nagyobb ott a bevétel. Neheztelt pályán futunk, de záródik az olló, nálunk drágultak arányaiban most legnagyobb mértékben az ingatlanok, ami azt jelenti, hogy népszerű a kerület.

– *Hova juthat ez a kerület a külvárosból?*

– Nagyon fontos egy mutató: a VIII. kerület az elmúlt négy évben elvesztette a lakosságának majdnem tíz százalékát, mi kevesebb mint egy százalékot veszítettünk, tehát tartjuk a lakosságot. A zöld a stratégiai érték, egy lakosra 61 négyzetéternyi zöldterület jut, a hatodik kerületben ez fél. A WHO szerint az az egészséges lakókörnyezet, ahol egy lakosra 30 négyzetméternyi zöldfelület jut,

mi ennek a kétszeresét tudjuk. Stratégiai adottság a nemzetközi reptér, ami ugyebár nálunk van. A hozzá tartozó logisztikai szolgáltatásokkal azt gondolom, hosszú távon tudjuk biztosítani a bevételeit. Ezt a fejlesztési színvonalat fenntartva, pláne, ha tényleg épül vasút és új gyorsforgalmi út, az akár húsz évre előretekintve is kiváló helyzetet teremthet a kerületnek.

– *Tényleg olyan durva környék volt régen a Havanna lakótelep?*

– Sokkal rosszabb volt, mint most. Először kameráztuk, folyamatosan takarítócsapat dolgozik ott, sok szolgálati lakástadtunk ki ott rendőröknek, köztisztviselőknek, bölcsődei dolgozóknak, tehát igyekeztünk tudatosan javítani a társadalmi környezeten. Most már kifejezetten jól lakható, 40 millió forint alatt nincs ott eladó lakás. Az én állandó lakcímem is ott van, de ott él édesapám és a testvérem is. Élhető, jó környék lett.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A rendi gondolkodásmód tovább élő mintázatai

*„Nevetünk egymáson, ha bajaink okát régmúlt történelmünkben keressük.
Ha például Mohácsot emlegetjük. Pedig akár akarjuk, akár nem,
ezek a kudarcok, korszakok, veszteségek rányomták bélyegüket
a magyar társadalom tudatára és magatartáskultúrájára.
(Hankiss Elemér)*

Nem múltó történelmünk

Történelemtanárként egyre többször élem meg, hogy ismerős tájakon járok. A középkori rendi viszonyokat idézi számomra mai politikai elitünk kiváltságos társadalmi helyzete, konzervatív és provinciális világszemlélete. Ismerős, hogy ez az úrhatnám csoport gátlástalanul kisajátítja az ország vagyonát, miközben – különböző pénzügyi trükkök segítségével – nem fizet adót. Ismerős, hogy a maguk által hozott törvényeket sem tartják be, miközben másoktól erőszakosan elvárják a törvények tiszteletét. Ismerős az a rendi jellegű társadalomszemlélet, amely - neoliberais köntösben – értékekesség és érdem alapján osztályozza az embereket: „mindenki annyit ér, amennyije van”. Ismerős, hogy a legnagyobb földbirtokok és hazai termelőkapacitások megszerzése után természetesnek gondolják az úr-szolgá viszony visszaállítását, a társadalmi autonómiák megszüntetését. Ismerős a vezérkultusz és a paternalista hatalomgyakorlás, amely félelemkeltéssel, idegenellenességgel és függetlenségi szólamokkal manipulálja a társadalmat. Ismerős, hogy a kizárólagos hatalmat élvező

állampárt a megvásárolt államegyházzal együtt az emberek közvetlen támogatása helyett (oktatás, egészségügy) reprezentációs célokra (kastélyok, stadionok), saját kedvteléseire és dicsőségére költi a magyar adófizetők pénzét és a külső támogatásokat. Ismerős a politikai lojalitás elsőbbsége, amely nem becsüli sem a tudást, sem a teljesítményt, és amely óhatatlanul eltorzítja a piaci viszonyokat és a kulturális életet. Ugyanakkor a másik oldalon ismerős az emberek passzivitása, tanult tehetetlensége is, amely az egyéni és kollektív önzésben vagy éppen irracionális csodavárásban nyilvánul meg. Ezek persze szervesen összetartozó dolgok, amit nem lehet csupán az elkövetők és áldozatok szemben álló kettősségében értelmezni. A felelőség közös: különböző szinteken mindenki lehet elkövető és áldozat ebben a forgatagban.

A rendszerváltás előtt szocializálódó nemzedékek számára ez a régmúltat idéző tapasztalatsor különösen döbbenetes, hiszen azt reméltük, hogy az ezredforduló után kiléphetünk a múlt árnyékából. Úgy tűnik azonban, hogy egy rövid ígéretes átmenet után közvetlen külső

nyomás nélkül is (Made in Hungary) visszatértünk Magyarország újkori történetének alapvető társadalompolitikai hagyományához, amelynek fő jellemzője a rendi viszonyok tovább élése, a felszínes polgárosodás, amelynek valóságos mozgatója a tekintélyelvű pártállam, amely révén a politikai elit és a hozzá tartozó klientúra tudatosan megosztja és leuralja a társadalmat. Úgy tűnik, hogy az Orbán-rendszer sikeresen felzárkózott ahhoz a Tisza István, Horthy Miklós, Rákosi Mátyás és Kádár János nevével fémjelzett antidemokratikus társadalomszervező tradícióhoz. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy az Orbán-korszak társadalmi sikereinek titka – többek között – épp abban rejlik, hogy a mindennapi hatalomtechnikai gyakorlatot jó érzékkel beágyazza a magyar történelmi hagyományokba. Képes arra, hogy gyakran változó politikai irányait minden esetben összhangba hozza a nemzeti emlékezetpolitikával: sikeresen keveri a kurucos hagyományokat, a Szent István-i európai rendpártiságot és a keleti hun rokonság nagyszerűségét.

A most következő írás kiindulópontja az, hogy a középkori Magyar Királyság 16. századi bukása után kialakult tragikus léthelyzet a következő évszázadokban is sokszor ismétlődött, ezért az ehhez kapcsolódó traumatikus mintázatok mélyen bevésődtek az itt élő családok transzgenerációs viselkedéskultúrájába. Sok idő telt el persze Mohács óta, sok víz lefolyt már a Csele patakon is, de úgy tűnik, hogy a rendi gondolkodás alapvető mintái mindmáig megőrződtek. Mindez nem azt jelenti, hogy „visszamentünk a középkorba”, illetve, hogy semmi nem változott azóta. Ami most történik

velünk, az minden szempontból új dolog. Jól mutatja ezt a vármegye elnevezés ismételt bevezetésének költséges mulatsága, amely a múltba néző hazug látszatvilág megteremtésének kiváló példája. A vármegye a korábbi magyar történelemben a nemesi önállóságot, a magyar közigazgatás autonómiáját képviselte. Roppant antidemokratikus hatalomgyakorlást jelentett, de bizonyos mértékben korlátozta a király és a főnemesség autokratikus hatalmát. A mai vármegye mögött ennek a korlátozó tartalomnak nyoma sincs. Ez a közigazgatási egység a centralizált államhatalom közvetlen befolyása alatt áll és feladata ma az, hogy korlátozza a helyi társadalom önállósodási törekvéseit. Ugyanakkor a felszínen a vármegye elnevezés bevezetése a szimbolikus politikában visszahozta az egykori nagyság és történelmi beágyazottság képzetét, amely jó legitimációs alapot biztosított a közigazgatás autokratikus átszervezéséhez.

Ez a példa arra is utal, hogy a rendi örökség kérdését nem történelmi jellegű oksági megközelítéssel, sokkal inkább analógiás úton, a felszíni hasonlóságok alapján vizsgálom. Az analógia ebben az esetben azért szerencsés, mert sokféle különböző szintű jelenség egyidejű leírására alkalmas.

A rendi helyzet és a rendi norma

A rendi helyzet
A rendi örökség értelmezéséhez érdeemes segítségül hívni Max Weber¹,

¹ Weber, Max (1967). Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 247-250.)

aki elkülönítette egymástól rendiség történeti-jogi és viselkedésszociológiai fogalmait. Szerinte a hagyományos jogi tagolódás mellett létezik egy ezzel szoros összhangban lévő társadalmi szerveződés, amely kulturális alapon (származás, életvitel, kapcsolatrendszer, foglalkozás) választja el egymástól a különböző társadalmi csoportokat. A kulturális alapon elkülönülő rendi helyzet mindenekelőtt a társadalmi presztízsből mutatkozik meg (ki kivel házasodik, ki kivel ül le egy asztalhoz), amelyhez természetesen sokféle viselkedési szabály és külsőség is hozzátartozik. Ebben a keretben a rendi tagozódás társadalomtörténeti modelljei és jelzős szerkezetű leírásai - rendi helyzet, rendi jellegű gondolkodás, rendies elemek - arra utalnak, hogy az emberek és csoportok társadalmi helyzete (státusza) formális és informális előjogok, presztízsjavak és az ezekhez kapcsolódó viselkedési minták megléte vagy hiánya alapján is leírható. A hagyományos osztályszerkezeti leírásokat nagymértékben módosíthatja az, hogy az emberek milyen viselkedési normákhoz igyekeznek viszonyulni és milyen kapcsolatrendszerrel rendelkeznek.

A rendi helyzet fogalma sokféle közösségi forma belső tagozódásának és működésének leírására alkalmas. Legfőbb előnye az, hogy a statikus társadalomtörténeti kategóriákhoz képest jóval dinamikusabban képes megragadni a társadalmi átmeneteket és a kevésbé racionalizálható emberi tényezőket. Nyilvánvaló például, hogy életszerűtlen mereven elkülöníteni egymástól a tradicionális és a modern társadalmakat (egyik nap még a középkorban éltünk, de másnap már az újkorban), a gazda-

sági és a politikai hatalmat (valaki csak nagytőkés és van, aki csak politikai vezető), az intézményes és az informális kapcsolatokat. Ebben az értelemben a weberi fogalomrendszer szoros rokonságot mutat a Pierre Bourdieu által leírt társadalmi tőke fogalmával, amely szintén nagy jelentőséget tulajdonít a származásból vagy a hivatásból adódó társadalmi presztízsnak. Mindez jól értelmezhető társadalomtörténeti értelemben is, hiszen a tradicionális társadalmakban a differenciált intézményrendszer hiányát akarva akaratlanul a személyes kapcsolatokkal, informális struktúrákkal pótolták - gondoljunk csak a hűbériségre vagy éppen a törzsi, illetve paraszti kultúrák szigorú szokásjogrendszereire.

A társadalmi tagozódás rendi jellegű leírásának van még egy nagyon fontos előnye, amellyel jól meg lehet ragadni a közösségtudat és csoportnormák viszonyát, illetve a csoportba történő befogadás és kirekesztés működésének dinamikáját. A középkori keresztény társadalmakban például nemcsak a jogi keretek és szimbólumok (kutyabőr) biztosították az egyének és közösségek társadalmi státuszának rögzítését és elkülönítését, hanem számtalan informális szabály is, amellyel határokat vontak más csoportok felé. A középkori lovagi udvarokban, rendtartó faluközösségekben, kolostorokban, városi kommunákban, céhekben, titkos társaságokban szigorú előírások rögzítették a bekerülést (avatás, lovagi eskü, mesterremek elkészítése), a csoportnormák betartatását (a pletykától a templomi kiprédikálásig) és a kirekesztés aktusát. A társadalmi

helyzet látványosan megmutatkozott a tárgyi kultúrában (a bölcsőtől a temetői fejfák csoportjelző mintáztatáig) és az életvezetési szokásokban. A korabeli emberek nemcsak a ruházat, hanem a hajviselet és bőrszín alapján is pontosan tudták, hogy ki kicsoda a társadalomban.² Mindez azt is jelentette, hogy ezek a közösségek szociológiai értelemben roppant zártak voltak: aki beleszületett egy közösségbe, az többnyire élete végéig abban is maradt, és ott kapott rangjának megfelelő életet is élt. Ebben az értelemben a rendi helyzet sajátos társadalmi zárként működött, amely az egyik oldalon védelmet biztosított a közösség valamennyi tagjának, ugyanakkor szigorú szabályaival akadályozta is szabad cselekvésüket.³

A rendi norma

36

A rendi helyzet árnyalt megközelítése különösen izgalmas a magyar társadalomfejlődés megértése szempontjából. Legfőképpen azért, mert lehetővé teszi annak belátását, hogy a középkorra jellemző jogi-politikai

² A ruhaviselet nagyon fontos megkülönböztető eszköz volt a középkori európai társadalomban – innen ered a „ruha teszi az embert” kifejezés is. A ruha nemcsak az ára miatt volt státuszszimbólum, hanem azért is, mert pontosan jelezte viselőjének társadalmi helyzetét, életkorát, foglalkozását és társadalmi rangját. Maga a test is fontos üzeneteket hordozott: a hosszú szakáll utalt a társadalmi rangra, a prostituáltaknak rövidre vágták a haját, a naptól is védett előkelő kisasszonyok finom fehér bőrűek voltak (innen a fehérszemély szavunk), míg a mezei munkán aszalódó jobbágylányok óhatatlanul sötétebb bőrszínrel rendelkeztek.

³ A magyar „korlát” szó jól példázza a közösségekhez való kettős viszonyokat. A korlát egyfelől lehet védőkorlát, amely megóv külvilág fenyegetéseitől. Ugyanakkor lehet akadály is, amely korlátozza a szabadságot és önállóságot.

rendi keret 19. századi megszűnése nem jelentette egy csapásra a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség megszűnését is. Így jól leírhatóvá váltak a modernizálódó felszín mögött tovább élő „úri” normák és magatartásformák, amelyek jobban kötődnek az informális kapcsolatokhoz, mint a közvetlen anyagi viszonyokhoz vagy a formális politikai hatalomhoz. Ezt a kettősséget a nyugat-európai társadalomfejlődés oldaláról többnyire normatív módon szokták leírni, mint az elmárodottság jellegzetes tünetét, de több szempontból is tanulságosabb volna önálló struktúrájának tekinteni⁴, amit a torlódott jég mintájára érdemes elképzelni. Tóth Zoltán történész mindezt a következőképpen fogalmazta meg: „Torlódott szerkezet alatt a fejlődő és közepesen fejlett társadalmaknak azt a jellegzetességét értem, amikor egy hagyományos politikai vagy etnikai kereten belül a nyugat-európai modellhez képest nem egymásra épülő formák élnek egymás mellett. A nagyváros mellett a falu prekapitalista, gyakran prefeudális formákat őriz, ami legközvetlenebbül a társadalmi viszonyokban tükröződik.”⁵

Tóth Zoltán a mindmáig tovább élő rendi elemek („utórendiség”) el-

⁴ Ennek egyrészt az volna az előnye, hogy elfogulatlanabban, kisebbégi komplexusok nélkül szemlélnénk önmagunkat és jobban megbecsülhetnénk ténylegesen elért eredményeinket. Másrészt pedig az, hogy tágabb horizont keretében vizsgálhatnánk, térségünk történetét. Összehasonlíthatóvá válna társadalomfejlődésünk a hasonló jellegű nem európai népek és államok történetével, ami a globalizálódó világban számtalan hasznos tanulsággal járna.

⁵ Tóth Zoltán (1971: A kelet-európai torlódott társadalmi szerkezet és a belső integráció kérdéséhez. Debrecen, KLTE. Debrecen. 95.

különítésére bevezette a rendi norma fogalmát, amelyet a magyar társadalom olyan alapstruktúrájának tekintett, amelynek elemei nem is polgárosíthatók, csak „rájuk lehet építkezni, mint egy régi ház elbonthatatlan alapfalaira”. A rendi norma gyökerei visszavezethetők a 16. század elejéig, az ősi magyar alkotmánynak tekintett Tripartitumig, amely a nemesség ősi jogait (szabadságait) foglalta írásba. Ebben Werbőczy István a társadalmat erkölcsi minőségek mentén osztotta fel a népet (populus) jelentő nemességre és nemtelen köznépre (plebs). A nemességhez való tartozás egyik jogforrása a faji tisztaság (nem keveredtek idegenekkel), a másik pedig a morális érdem (a nemeslelkűség és a katonai vitézség) volt, amely révén örökidőkre biztosították kiváltságos helyzetüket. Ez a jogilag rögzített szigorúan értékszempontú választóvonal a török hódoltság időszakában némiképp föllazult ugyan, hiszen a folyamatos harcok miatt sok közrendűnek adományoztak nemesi címet, de normatív szemlélete, hierarchikus társadalomfelfogása a későbbiekben sem tűnt el: nemes az lehetett, akit érdemei alapján a király nemessé tett és a nemesi közösség befogadott.

A magyar rendi norma fő sajátossága az volt, hogy a társadalmi helyzet, a rang nem kötődött közvetlenül vagyonhoz, a kapcsolati tőke könnyen pótolhatta az anyagi hiányokat. Így a tovább élő rendi norma maradéktalanul megőrizte korábbi társadalmi funkcióját: továbbra is a hatalmon lévő nemesi csoportok sajátos szelekciós eszköze, „zsilipje” volt, amellyel szabályozni lehetett a politikai eliten belüli presztízst és

ki lehetett zárni a hatalomból a nem kívánatos rétegeket.

A rendi norma továbbélését jól szemlélteti az úgynevezett „tükeség”, ami mindmáig fontos identitást és kapcsolati közösséget jelent Pécsen. Tükének lenni rangot, és sajátos polgári viselkedéskultúrát jelent, amelynek szabályai ugyan nincsenek írásba rögzítve, de elittudata és kapcsolati tőkéje mégis folyamatosan öröklődik. Közvetlenül nem kötődik valláshoz, vagyonhoz, foglalkozáshoz, területi elhelyezkedéshez, de valamilyen formában az elitet igyekszik tömöríteni. Nincsenek formális megnyilvánulásai (ruhaviselet, jelvény, törzshely, szertartás), de bennfentes pécsiek pontosan tudják, hogy ki „tősgyökeres tüke” és ki a „gyüttment”.

A rendi örökség

A középkori rendi örökség folytonossága történetileg is könnyen belátható. Közismert, hogy a magyarországi polgári viszonyok kialakulása a 19. században nem alulról szerveződő tömegmozgalom eredményeként történt, hanem a nemesség által felülről megvalósított jogkiterjesztéssel, ami azt jelentette, hogy a korábban csak őket megillető jogokat kiterjesztették a mindaddig jogsfosztott társadalmi csoportokra is. Ebből következően kiegyezés után a rendi és a polgári társadalom ketőssége alakult ki Magyarországon, amelynek alapvető jellemzője az lett, hogy a nemesi eredetű politikai elit nemcsak privilegizált helyzetét őrizte meg a polgári keretek között, hanem rendi jellegű „úri” mentalitását és informális kapcsolati kultúráját („uram-bátyám” rendszer”, a „kéz kezét mos”) is, amely fontos gondolko-

dási és viselkedési mintául szolgált a későbbi nemzedékek számára is. Ebben az esetben tehát nemcsak arról van szó, hogy fennmaradtak rendi jellegű mintázatok, sokkal inkább arról, hogy a polgári társadalom keretében módosult formában folyamatosan újratermelődnek ezek az elemek. A polgári átalakulás ugyan többnyire lebontotta a középkori jogi kereteket és záradakat, de helyükbe számtalan olyan informális korlátot és mobilitást szabályozó zsilipet épített be, amelyek – a közvetlen anyagi viszonyokon túl - mindmáig látványosan tagolják térségünk társadalomszerkezetét.⁶

Joggal gondolhatnánk, hogy 1948 után, a szocialista viszonyok kialakulása radikálisan véget vetett a középkori eredetű rendi viszonyok folytonosságának, de épp az ellenkezője történt. Szabó Márton nevezetes tanulmányában⁷ tételesen is bemutatta azokat a „rendies” elemeket - a „káderbürokrácia” korlátlan uralmát és kiváltságait, a munkásság „jobbágyi alávetettségét”, a hierarchizált intézményrendszert, a paternalista hatalomgyakorlást, „a nyilvánosság reprezentatív jellegét”

⁶ A rendiség tovább éléséről bővebben: Bibó István (1986): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In Válogatott tanulmányok. II. Magvető Kiadó. Budapest.; Erdei Ferenc, A magyar társadalomról. Akadémiai Kiadó Budapest, 1980. Erdei Ferenc összegyűjtött művei.; Márkus István (1971) Kifelé a feudalizmusból. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.; Szelényi Iván: A magyar polgárosodás esélyei. Századvég, 1991.2-3. sz. 202-212.; Vitányi Iván (2012): A feudalizmus tovább élése a mai Magyarországon. Noran Libro Kiadó. Budapest.

⁷ Szabó Márton (1998). Szocialista refeudalizáció. Ideológiai zsákutcák, társadalmi ellentmondások. In Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről. Scientia Humana Kiadó. Budapest.

–, amelyek a szocialista társadalomban szinte maradéktalanul érvényesültek.

A történelem mint legitimációs forrás

A historikus szemlélet, illetve a múltra való hivatkozás a magyar közgondolkodás jól ismert sajátossága. Ennek egyik fontos forrásvidéke a Tripartitumban megfogalmazott rendi nemzettudat, amely nemcsak átvette a hun-magyar közös eredet tanítását, de közvetlen politikai céljainak megfelelően jogfolytonosságot is tulajdonított neki. E szerint az ősi származás nemcsak régisége és előkelősége miatt fontos, hanem azért is, mert az ősi kiválasztottság örökérvényű jogviszonyt teremtett, amelyet Szent István is megerősített. A múltból jövő üzenet tehát nemcsak emlék, hanem élő valóság, „Istennek szava, az egész közönség parancsa”, amely „az ország szent koronájának joghatósága révén” még transzcendens alátámasztást is nyert. Mindez azt jelenti, hogy a rendi nemzettudatban az ősiség nemcsak pusztán a büszkeség forrása, hanem megszentelt igazságkritérium is, az ősök által kivívott érdem, amelyet az utódok természetes módon élveznek és továbbadnak. A múltbeli elsőbbség alapján tehát a magyarság indokoltan tarthat igényt a Kárpát-medencére, hiszen csak „visszatértek” ősiek, a hunok földjére, a múltbeli érdemek alapján tehát igazolható a magyarság kultúrfölénye, a nemesség kiemelt helyzete, a királyi hatalom korlátozása, valamit az alávetettek jogfosztása. A Tripartitum történelemszemlélete azáltal vált politikai ideológiává, hogy először a múltba vetítette vissza a korabeli ér-

dekvizonyokat, majd pedig a múlt-ra hivatkozva hirdette azokat örök érvényűnek és jogszerűnek. Ezzel ráadásul a történetiséget, a változás lehetőségét is eltüntette, ami teljes mértékben megfelelt a hatalmát fenntartani kívánó nemességnek.

A történeti érvrendszer hagyománya tehát a rendi gondolkodásban gyökerezik, mivel a múlt itt örökké jelenvalóvá vált. Koppány és Szent István, Széchenyi és Kossuth, Bibó és Szekfű vitái bármikor aktualizálhatók, mivel a politikai rendszerváltások alapvető legitimációs forrása a történelem lett. Az elmúlt bő száz évben minden kurzus igyekezett újraírni a történelemléveket, hogy egy korábbi korszak örököséiként tekinthessen magára.⁸

Közgondolkodásunkban tehát évszázadok óta kiemelt szerepet játszik a múlt, a „keser-édes”, vagy épp a „sírva-vigadós” nosztalgia, mint tételezett „aranykor” vagy éppen a „balsors” aktuális forrása. Ez egyrészt erőt ad a válságosabb időszakokban, hiszen az „ezeréves magyar történelem”, az aranyidő, az aranycsapat vigaszt nyújt a nehéz helyzetek elviselésére és reményt ígér a „szebb jövő” eljövételére. Másrészt azonban sokféle veszélyt is hordoz, ha benne ragadunk a történelemben. Ha állandóan csupán korábbi problémákkal és elszalasztott lehetőségekkel viaskodunk, ha nem tudjuk földolgozni, megemészteni, elgyászolni a régen történeteket,

akkor a földolgozatlan traumák sebei újra és újra fölszakadhatnak és megnehezítik az aktuális helyzetek reális megítélését, valamint a közös jövőkép kialakítását. A mélyben gyökerező elfojtott feszültségek ugyanis bármikor lángra lobbanthatják a történelmi traumákból eredő kollektív áldozattudatot: az önsajnálatot mások kizárólagos hibáztatását és a „balsorsra” hivatkozó felelősségelhárító gondolkodást.

Hierarchikus társadalomszemlélet

Nemesi kiválasztottságtudat

Werbőczy a Tripartitumban bravúrosan oldotta meg a nemesség kiváltságos helyzetének igazolását. A társadalmi egyenlőtlenségek eredetét visszavezette a múltba, a mitikus őshazába. Szerinte az ősi törvényekkel szembe szegülő gyávaság és árulás volt a legfőbb jogalapja annak, hogy a társadalom túlnyomó részét örökös szolgaságra ítélték. Ugyanakkor a nemesség kiválasztottságát – Kézai Simon krónikájából merítve – megerősítette azzal is, hogy Hunortól és Magortól 108 „tiszta magyar” („pura Hungaria”) nemzetség származott, amelyek utódai „igazi” magyaroknak tekinthetők, mivel a Schytiából Pannóniába vezető úton nem keveredtek másokkal, megőrizték faji tisztaságukat, és így az ősi jog alapján uralkodnak az idegenek és a foglyok fölött. Ebből a más országokban sem ismeretlen sajátos középkori fajleméletről nőtt ki az a hierarchikus társadalomszemlélet, amely a társadalmat vérségi alapon értékes és kevésbé értékes emberekre nemesekre és nemtelenekre, fajtisztákra és keverékekre osztotta

⁸ Benedict Anderson hívja fel a figyelmet arra, hogy például az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatból vagy a Francia Köztársaság dokumentumaiból hiányzik a múltra való utalás. Anderson, Benedict (2006): Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 160.

születési előjog alapján. Ebben az értelemben csak az ősi származású (fajtiszta) nemest tekintették igazán embernek és igazán magyarnak.

Ekkortól kezdve a 'magyar', a 'magyar nemzet', az 'ország', a 'haza', a 'közjő' fogalmai kizárólag a nemességre vonatkoztak. Ők határozhattak arról, hogy kit tekintenek maguk közé tartozónak és kit idegennek. A jobbágyok, a polgárok bár az ország területén éltek és az állami fennhatóság alá tartoztak, kívül rekedtek az igazán magyarnak tekintett államalkotó közösségen. Válogatás nélkül alattvalók voltak csupán, akiktől el is várható az alattvalói alázat. Egy középkori magyar nemes magához közelebb állónak tekintett egy rangbéli külföldi nemest, mint egy anyanyelvén beszélő polgárt vagy jobbágyot. A nemesi fölényérzet mögött persze nemcsak a lenézés húzódott, hanem folyamatos félelem és szorongás is a súlyos többséget alkotó alávetett társadalom tagjaitól. Középkori értelemben ők is ellenségek, idegenek voltak, akik folyamatosan fenyegették a nemesi kiváltságokat.

Idegenellenesség

Már Hunyadi Mátyás idején is gondot okozott, hogy a király egyre inkább mellőzte a korábbi nemesi elit tagjait és többnyire külföldiekkel vetette körül magát. Bár azóta mi már ünnepeljük a magyarországi reneszánsz vívmányait, a korabeli magyar nemesség inkább kárhoztatta és féltette a „nyugati módit”.⁹ Az ide-

genellenesség Mátyás halála után tovább erősödött, hiszen a Jagelló és a Habsburg családból érkező uralkodók igyekeztek saját embereikre támaszkodni, akikkel szemben a hazai nemesség a „tisztá magyarságra” hivatkozva próbálta megtartani korábbi pozícióit. Ennek törekvésnek az alapvető dokumentuma az 1505-ben hozott úgynevezett „Rákosi országgyűlési végzés” volt, amelyben kimondták, hogy az ország bajainak az idegen származású királyok az okai és ezért nem választanak többé idegen uralkodót, csak „született magyart.” A magyar nemzeti hagyományokra való hivatkozás másik célpontja az idegen származású (zsidó, német, cseh) polgárság, valamint a nemzetközi nagytőke hazai képviselői voltak. A kibontakozó nemzetközi árutermelésből kimaradt középrétegek ugyanis a magyar nemzeti érdekekre hivatkozva próbálták meg korlátozni terjeszkedésüket, akár gyilkos pogromok árán is.

Mohács után az idegenekkel szemben megfogalmazott magyar érték- és érdekvédelem már másféle tartalmat kapott. Egyfelől őrizte az állami jogfolytonosságot, a magyar kultúrát és az összetartozás tudatát. Másfelől

doctores valának. Sőt még ördögös tudományú mestereket is kerestet vala. Az magyarok kedig mindezeket igen bánják vala, hogy az országnak kéncset olyanokra költi vala. Naponként mind panaszkodának a számtalan nagy költség felől, hogy olyan kennyen elhánnya vala az ország pénzét. Másra mondják vala, hogy a régi királyok szörzettek volna az országnak jövedelmét. Arról is minden nap panaszkodának, hogy a király a régi magyaroknak ért erkölceket elhadná, és hogy a felesége hordozná ötet minden encenbencekre, és testi gyönyörűségekre...” Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak viselt dolgairól. <https://mek.oszk.hu/06400/06417/html/heltaiga0070001.html> - letöltés: 2025. 03. 11.

⁹ „És eképpen akara Mátyás király Magyarországól Olaszországot csinálni, és mindenütt kerestete tudós népeket, kik az égi forgáshoz és a csillagoknak járásához tudnak vala, kik az orvosi tudományba jeles doctores valának, kik jeles philosophusok és törvénytudó

azonban szervesen összekapcsolódott a hagyományos nemesi előjogok pusztá védelmével is, ezért a 18. század második felétől már sok esetben modernizációellenes programként és identitáspolitikai fegyverként működött. A mindenkor hatalmon lévő elit továbbra is megszabhatta a magyarsághoz való tartozás esszenciális kritériumait és normatív feltételeit. A magyarság, illetve az „igazi magyarság” mitikus jogalapja révén viszonylag szabadon dönthetett egy-egy társadalmi csoport befogadásáról vagy kirekesztéséről.

Trianon után ugyan elvileg lehetőség lett volna az idegenellenesség megszűnésére, hiszen a nemzeti területek elcsatolásával etnikailag lényegében homogénné vált az ország. A magyar politikai elit azonban a nemzeti érdekek védelmére hivatkozva „belső ellenségnek” nyilvánította a korábban már asszimilálódott (magyarul beszélő, kikeresztelkedett) gazdasági és politikai versenytársait. A magyar társadalom hathatós támogatásával brutális módon (holokauszt és kitelepítés) ugyanazokban a marhavagonokban tessékelte ki a zsidók és a németek nagy részét a magyar társadalomból.

Reprezentatív nyilvánosság

Jürgen Habermas szemléletesen mutatta be¹⁰ a nemesi (feudális) és a polgári jellegű nyilvánosság különbségét. Megközelítése szerint a középkori Európában – szemben az antikvitással – a magánélet és a közélet nem vált el egymástól. Ebben az időszakban a társadal-

mi nyilvánosság alapvető funkciója az volt, hogy az elitek szimbolikus módon megjeleníthessék gazdasági és politikai hatalmukat (rangjukat és méltóságukat), és látványosan megkülönböztessék magukat a jogsztott néptől. A hatalmasok minden eszközt megragadtak arra, hogy megmutassák különleges világukat: hatalmas palotákat építettek, cifra ruhákban jártak, és fényűző életet éltek, amelyet folyamatosan közszemlére tettek. A Habermas által reprezentatív nyilvánosságnak nevezett viszonyrendszerben mindez látványos szertartásokhoz, jelképekhez (ruhák, címerek), viselkedési formákhoz (etikett) és beszédmódokhoz (megszólítási módok, idegen szavak) kötődött.¹¹ Ennek a nyilvánosságnak fontos része volt az adott elitkultúrából kirekesztett nép paszszív részvétele. Ők alkották a díszletet, a látványos ünnepeken (a koronázásoktól a lovagi tornákon át a nyilvános kivégzésekig), ők éljenezhették meg a hatalmasok nyilvános szerepléseit.

Címek, rangok és megszólítások

A hierarchikus társadalomszemlélet látványos megnyilvánulása a magyar kultúrában a megszólítások hihetetlen gazdagsága, amely pontosan kifejezi a különböző rangú emberek

¹⁰ Habermas, Jürgen (1971): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Gondolat Kiadó, Budapest

¹¹ A polgári (majd szocialista) környezetben felerősödött az „úri Magyarország” nagyzó divatja, múltidéző viselkedése. Jól példázza mindezt a Kádár-rendszer pártelitjének rendi jellegű „luxusélete”: vadászataikat gróf Esterházy László, gróf Teleki József szervezte, feleségeik Rotschild Klára ruhaszalonjából öltözködtek, otthonaik többnyire az arisztokratáktól elkobzott villák voltak. A reprezentációs mentalitás tovább élését mutatja a későbbi „sportbárók” stadionépítési aktivitása és a luxusszállók építésének ismétlődő (Lillafüred, Tura, Hatvanpuszta) divatja.

társadalmi helyzetét. Bár 1848-ban formálisan megszűnt a rendi társadalomra jellemző jogi megosztottság a mindennapi érintkezések során, de a hierarchikus társadalomszemlélet a polgári viszonyok között is fennmaradt. A megerősödő polgári elit és középosztály hasonló mintákat követett, mint a középkori nemesség: az azonos rangúak természetes módon tegeződtek egymással, miközben a rangban és vagyonban fölöttük állókkal magázódtak, és az alattuk állóktól is megkövetelték a magázást. Ezt a rendies viszonyrendszert jól mutatja Jókai Mór 1871-ben elmondott beszéde: „Tisztelt közönség! Azaz, hogy bocsánat! Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Vitézlő, Nagyságos, Méltóságos, Főméltóságú és Kegyelmes, Tiszteletes, Tisztelendő, Nagytiszteletű és Főtisztelendő, Érdemes és Nagyérdemű, Mélytudományú és Széptehetségű, Reményteljes, Bájos és Szellemdús uraim, úrhölgyeim és kisasszonyaim! Ha valakinek a címét kifelejtettem volna, méltóztassék eziránt utólagos kárpozlást követelni.” Jókai ezután hosszan sorolta a titulusokat, amelyeknek a „helyes használatára ugyan ügyelni kell”, mert a helytelen használat könnyen megharagíthatja a megszólítottat: „Nagyméltóságú úr nálunk a miniszter, ha egyúttal belső titkos tanácsos is, ha nem az, akkor csak kegyelmes úr. Nagyságos a báró, méltóságos a gróf... Nagyságosak és főtisztelendők az uralkodó egyházi főméltóságok, csak főtisztelendők a más felekezetbeliek, nagytiszteletűek az esperesek, tisztelendők a plébánosok, tiszteletesek a lelkészek és káplányok... Kegyelmed a falusi bíró, kend, ami azon alul van... Az 'óh nép' maga is nagy arisztokra-

ta, ahol magánál kisebbet talál. Az egész telkes gazda mésalliance-nak tekinti, ha leánya fertálytelkeshez megy férjhez; a debreceni cívispolgár nem vegyül össze a kékbeli emberrel; világszerte tudva van, mily áthághatlan sorompó létezik a tanya gazda és a gányó között, mily magas lény a pógár a pugris emberhez hasonlítva.”¹²

Vitézi erények – úrhatnám gőg

A rendi jellegű kiválasztottságtudat természetes velejárója volt a nemesi gőg, amely saját vitézi értékvilágát és csoporttudatát állította a társadalmi hierarchia csúcsára. Már a Tripartitumban is több helyen megfogalmazódott, hogy „valóságos nemességet katonai étellel és tudománnyal” lehet szerezni, ami azt is jelentette, hogy a kétkezi munkát rangon alulinak, a szorgoskodó polgárt és munkást pedig alacsonyabb rangúnak tekintették: „Mint hogy magukat semmiféle kereskedésre vagy közönséges mesterségre nem adták, egyedül a hadi szolgálatra alapították a nemességet.” Ebben az értelemben a rendi értékrendben a katonai erények – a bátorság, harckészség, bajtársiasság, becsület, hűség – játszanak meghatározó szerepet, de csak a saját csoportjuk vonatkozásában.

Ez a vitézi szemlélet azonban a Mohács utáni katonai veszteségsozrot nyomán óhatatlanul megsérült és roppant szélsőséges formában adódott tovább. Egyfelől továbbra is megtartotta erőtől duzzadó férfias jel-

¹² Jókai Mór: Milyen demokraták vagyunk mi? (Füredi prédikáció) – <https://mek.oszk.hu/00800/00844/html/jokai55.htm> – letöltés: 2025. 03. 10.

legét, nagy bajszú macsóságát, amelyre joggal büszkék is lehetünk, hiszen a huszárvirtus, a lovagias magyar képe nemcsak a magyar közgondolkodásba, hanem a nemzetközi közvélemény emlékezetébe is mélyen beleivódott. Ugyanakkor erre az állandó harcészültségre a polgárosodás és a női emancipáció előrehaladtával már egyre kevésbé volt szükség, ami nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar férfiak örökölt szerepkészlete roppant szűkös és rugalmatlan.

Az informális kapcsolatrendszer fontossága – patrónusok és kliensek

A középkori társadalom – intézményes keretek híján – kezdetben hierarchikusan érvényesülő személyes kapcsolatokra épült. Ebben a vertikális viszonyrendszerben mindenki valakinek az „ura” és valakinek „alattvalója” volt: a családtagok függtek a családfőtől, a jobbágy a földesurától, aki valakinek a familiárisa vagy vazallusa volt. Még a király is függött a császártól, de persze legfőképpen Istentől. Ennek az informális politikai viszonyrendszernek az erkölcsi és ideológiai alapja a hűség, a becsület és a szolgálatkészség volt, amelyben bizonyos mértékű kölcsönösség is érvényesült. Ha az alattvaló hűségesen és becsületesen szolgálta urát, akkor védelmet és biztonságot remélhetett önmagának és családjának. A korabeli emberek lényegében ebben a személyes viszonyrendszerben határozták meg identitásukat is. Mohács után az informális viszonyoknak – a későbbi urambátyám rendszernek vagy éppen a sajátos állami vagy helyi maffiarendszernek – kiemelkedően fontos szerep jutott a magyar társadalomban.

Konzervatív státuszvédelem

A hierarchikusan szerveződő középkori társadalomban élő emberek életét alapvetően jogi státuszuk határozta meg. A jogi státusz azt jelentette, hogy mindenki beleszületett egy társadalmi rendbe – nemes, polgár, jobbágy –, amelynek pontosan körülírt jogi szabályrendszere és szerepkészlete volt, ami döntő mértékben behatárolta cselekvési lehetőségeit. A társadalmi tekintély és presztízs így elsősorban nem az egyes egyének szellemi kiválóságától és kulturális teljesítményétől függött, hanem attól, hogy milyen örökölt jogviszonyt és társadalmi rangot birtokolt. Egy nemes akkor is nagyobb tekintéllyel és elismertséggel rendelkezett, mint egy polgár vagy egy paraszt, ha jóval szegényebb, műveletlenebb és dologtalanabb volt náluk. A különböző jogállások között kollektív átjárásra a 19. század közepéig nem volt lehetőség Magyarországon, legfeljebb egyéni utak kínálkoztak a rangban fölöttük állóknak tett lojális szolgálatok, illetve ritkábban házasságok révén. Ebben a társadalomban tehát valójában nem volt mobilitás, nem volt hatékonyságra törekvő versengés, az érvényesülési verseny célja legfeljebb egy magasabb rendi státusz, birtok és adomány megszerzése, illetve az örökölt helyzet megtartása volt. A gazdasági és politikai hatalmat kizárólagosan birtokló fő- és köznemesség hosszú évszázadokon át minden eszközzel igyekezett megtartani, „bebetonozni” kiváltságos helyzetét, amiben – ha felekezeti-leg különböző mértékben is – fontos támogatást kaptak az egyházaktól, majd pedig az iskolarendszer selekciós gyakorlatától. Mindez azt is

jelentette, hogy a rendi szemléletű társadalom roppant merevvé, mozdatatlanná vált, hiszen politikai elitje és ideológiai támasza a kiváltságos pozíciók megőrzésében, a fennálló viszonyok változatlan formájú konzerválásában volt érdekelt.

A rendi jellegű gazdasági szemlélet

A katona és a polgár

Míg a paraszt és a polgár igyekezett hosszú távon gondolkodni – felhalmozott, befektetett, gondolt a jövőre –, addig a rendi szemléletű vitéz katona nem tudhatta, hogy mit hoz a holnap, ezért rövid távra tervezett: gyors megoldásokra törekedett, igyekezett maximálisan kihasználni a pillanatnyi lehetőségeket, kevésbé számolt a hosszú távú következményekkel. A jelenléttség mögött ugyanakkor nagyfokú konzervativizmus is tetten érhető. A nemesség – kiváltságos helyzete miatt – minden változástól félt és ódzkodott, ezért többnyire a fennálló viszonyok változatlan formában való fenntartásában volt érdekelt. Mindez a magyar politikai kultúrára is rányomta a bélyegét, hiszen a későbbi politikai elitnek hatalomtechnikai gyakorlatában is inkább a taktikai jellegű döntések, nem pedig a hosszú távú stratégiák következetes végigvitele volt a jellemző.

Befektetés és/vagy reprezentáció

A rendi jellegű gazdasági szemlélet és a polgári gondolkodásmód különbségét szemléletesen mutatja a következő családtörténeti példa. A 15–16. század fordulóján az augs-

burgi Fugger család¹³ és a felvidéki Thurzó család¹⁴ szoros üzleti kapcsolatban álltak egymással, amelyet még egy házassággal is megpecsételtek. A két polgári származású, protestáns vallású polgári család közös vállalkozása volt a felvidéki réz- és ezüsbányák működtetése. Közvetlen nyereségük ezekben az évtizedekben körülbelül kilencszázezer magyar forint volt, amelyen fele-fele arányban osztoztak.¹⁵ Ezt a királyságokkal vetekedő óriási bevételt azonban a két család nagyon eltérő módon használta fel.

A Fuggerek egyrészt igyekeztek megőrizni polgári függetlenségüket, másrészt hatalmas jövedelmüket, hanem forgótőkeként kezelték: újabb és újabb pénztermelő vállalkozásokat, hitelügyleteket, ipari és kereskedelmi vállalatokat hoztak létre. Ugyanakkor a hatalmasokkal kölcsönös viszonyokra törekedtek: nem rendelték alá magukat a királyoknak és fejedelmeknek, nem kértek olyan adományokból, kegyekből és járadékokból, amelyek hosszú távon kiszolgáltatták volna őket a hierarchikus rendi viszonyoknak.

A Thurzó család ezzel szemben – akarva-akaratlanul – hosszú távon betagozódott a korabeli feudális magyar társadalomba: nagybirtokos arisztokratává váltak, és teljes mértékben alkalmazkodtak a főurak élet- és gondolkodásmódjához. A 16. század első felében a család akkori feje, Thurzó Elek a királyi hatalom-

¹³ Herrmann Zsuzsa (1976): *Jakob Fugger*. Akadémia Kiadó. Budapest.

¹⁴ Pálffy Géza (2011): *A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában*. Egy különleges arisztokrata familia Magyarországon. *Történelmi Szemle*. 1. sz. 63–84.

¹⁵ Herrmann (1976)... 157–159.

nak tett szolgálataiért cserében főrangú állami méltóságok birtokosa – nádor, kincstartó, országbíró, királyi helytartó – lett, amiért hatalmas uradalmakat kapott. Ő és a család későbbi tagjai óriási bányászati és kereskedelmi jövedelmükből földbirtokokat, várakat, kastélyokat és kincseket vásároltak, amelyek révén az ország leggazdagabb nemesi közé emelkedtek. A Thurzó család tehát állótőkeként használta óriási vagyonát, és főleg reprezentációs célokra fordította, amely azonban a család számára hosszú távon nem bizonyult jó befektetésnek.

A Fuggerek ezzel ellentétben „haszontalan szépségekre nem pazarolták a pénzüket”. A család – egymást követő generációinak következetes gazdaságpolitikája révén – Európa legnagyobb gazdasági vállalkozói közé emelkedett: királyok hitelezőivé váltak, ellenőrizték a nemzetközi kereskedelmet, önálló postai és hírszolgálattal rendelkeztek, gyárakat, munkáslakótelepeket hoztak létre. A nyugati és keleti típusú gazdaságfejlődés különbségét jól mutatja, hogy a család nevéből a német nyelvben a „fokker” (gazdag kereskedő) szó keletkezett, míg a magyarban a meglehetősen pejoratív „fukar” szó jött létre, amely a fősvénységzinonimájává vált.

A rendi szemléletű politikai kultúra

Az állameszme és az államfenntartók mindenekfelett
A Tripartitum a történeti jogokra és az úgynevezett „szentkorona-tan”-ra hivatkozva alapozta meg a nemesség kizárólagos nemzet- és államfenntartó szerepét. Ez azt jelentette, hogy a

társadalom közel 90%-a lényegében ki volt rekesztve a politikai életből. Mindez jól kiolvasható a mindmáig érvényes állam- és politikacentrikus iskolai történelemtankönyvekből, amelyekből lényegében hiányzik a nem államalkotócsoporthoz (nők, kisebbségek, szegények, helyi társadalom) története. Mintha a magyar történelemben csupán a királyok, a politikai elit, a gazdagok és a férfiak élete, külső és belső harcai volnának fontosak.

Mindez azt jelentette, hogy a rendi jellegű politikai kultúra alapvető beidegződése hosszú távon az lett, hogy az államhatalom fenntartása és működtetése minden esetben elsőbbséget élvez a közemberekkel, illetve a társadalmi folyamatokkal szemben. Az úgynevezett nemzetfenntartó nemesség – később majd az állampártpárt, vagy pártállam¹⁶ – képes a magyar társadalom valamennyi tagjának képviselőjére és bármikor felülírhatja a társadalom többségének érdekeit.

Paternalista hatalomgyakorlás

A rendi gondolkodás természetes velejárója a paternalista hatalomfelfogás és politikai gyakorlat, amely egyrészt a nemesség sajátos katonai hagyományaiából, másrészt a hierar-

¹⁶ A „párt” kifejezés közismerten a latin pars (rész, csoport, felosztás) szóból ered, és politikai értelemben is azt jelenti, hogy a párt nem a társadalom egészét képviseli, hanem csak a hasonló gondolkodású és helyzetű társadalmi csoportokat. A többpártrendszerre épülő politikai berendezkedés természetesnek veszi a társadalom tagoltságát és eltérő érdekviszonyait, ezért különböző pártok versengő együttműködésére épül a politikai kultúra. Az egypártrendszerre épülő politikai rendszereket épp azért tekintjük diktatúrának, mert nem alkalmasak a társadalom nagyon különböző érdekcsoportjainak együttes képviselőjére, a kisebbségek védelmére.

chikus társadalomfelfogásából következett. A nemesi hagyomány alapja a fegyverviselési jog és a harc, ami magától értetődően parancsuralomra, alá-fölé rendeltségi viszonyokra épül. A harcosok gondolkodásmódját a „ki kit győz le” szemlélet jellemzi, ami azt jelenti, hogy a megegyezésre törekvést és a kompromisszumkésztséget eleve gyengeségnek tekintik. A politikai életet is szimbolikus csataternek gondolják, ahol többnyire erőből, „felülről” próbálják irányítani a társadalmat, amelynek tagjaira nem partnerként, sokkal inkább alattvalóként tekintenek. A katonai logika alapján a kulcspozíciókat nem a szakértői tudás, sokkal inkább a mindenkori hatalmi elit iránti bajtársi hűség és megbízhatóság alapján osztják el. A hatalomfelfogás alapvető intézménye a korábbi időszakokban a rendi érdekeket védő nemesi megye és országgyűlés, a későbbiekben pedig a paternalista állam, amely a hagyományos nemesi család rendjének megfelelően szerveződik: az atyai autoritás ellentmondást nem tűr, de gondoskodik az alattvalókról, akiktől alattvalói hűséget vár el.

Sérelmi politizálás

Mohács után a sanyarú sors miatti panaszok, nemzetsiratások motívumai jól megfigyelhetők a magyar kulturális életben. Ennek a kiszolgáltatott helyzetből következő rendi hagyománynak a közvetlen politikai formája lett a magyar országgyűléseken az úgynevezett sérelmi (gravaminális) politizálás. A Habsburgoktól függő helyzetben lévő magyar rendek legfőképpen a Tripartitumban megfogalmazott ősi alkotmányra hivatkozva igyekeztek

megvédeni korlátozott államiságunk önállóságát és az ehhez kapcsolódó nemesi jogokat, ami merev konzervativizmushoz vezetett. Ennek a politikai beszédmódnak az volt az alapja, hogy az ősoktól örökölt alkotmányt változatlan formában, sértetlenül kell továbbadni a következő nemzedéknek, mivel az alkotmány nem kizárólag az élők, hanem a nemzet már meghalt és még megszületendő tagjainak tulajdona is. Így a mindenkori nemesi elit számára az országgyűléseken az volt a legfontosabb politikai téma, hogy a király, aki esküt tett az ország törvényeinek megtartására, a kormányzása során hogyan sértette meg újra és újra az ősi alkotmányt: ezt nevezték a 19. században a „panasz egyhangú bűgésának”.

Ez azonban azt is jelentette, hogy a magyar politikai kultúrában rögzült a sérelmi politizálás, az áldozattudat, amely szélsőséges gondolkodási- és viselkedési módok alapjává vált. Ennek eredményeképpen a magyar közgondolkodás kettéhasította az áldozat-elkövető szervesen összetartozó viszonyrendszerét, így szinte teljes egészében elvesztett az elkövetői tudat – mi csak „kalandoztunk” –, ami folyamatos felelősségelhárításban és áldozati versengésben (Holokauszt vagy Trianon) nyilvánul meg.

„Ostromlott vár”

A rendi politikai kultúra folyamatosan legitimációhiányra és fenyegetettségérzésre épül. Politikai képviselői – akár külső hatalmak „szálláscsinálói”, akár saját jogon vannak hatalmon - hiába vannak aktuálisan uralmi helyzetben soha nem érezhetik magukat biztonság-

ban, mert ki vannak szolgáltatva a nagyhatalmi erőternek, valamint az általuk is fönntartott társadalmi egyenlőtlenségeknek és megosztottságoknak. Ebből következően állandó félelem és kiszolgáltatottságérzés határozza meg gondolkodásukat, amely szélsőségesen hisztérikus viselkedési formákban jelenik meg: a hatalmi gógtól az amorális kisebbség- és áldozattudatig, a fölfelé gazsulálástól a lefelé taposásig. Helyzetük a folyamatosan szolgálatban lévő várkatonákhoz hasonlítható, akik állandó harcészültségben és győzelmi kényszerben élnek.

Árulás – „köpönyegforgatás” – „hintapolitika”

A 16. század első felének ellentmondásos politikai viszonyait jól mutatja az „árulás” (a nemzeti érdek elárulása) és a „köpönyegforgatás” motívumának gyakori felbukkanása, amellyel kölcsönösen vádolták egymást az akkori érdekcsoportok. Mátyás halála után a köznemesi párt folyamatosan a magyar érdekek elárulásával vádolta az idegen királyokat, az őket támogató főnemességet és az idegen gazdasági érdekeket szolgáló konkurens nemeseket és polgárokat. Az árulás motívuma érdekes módon jelent meg a Dózsa-féle parasztháború idején. Egyfelől Szűcs Jenő írásából¹⁷ tudjuk, hogy a parasztseregek a népi kereszties gondolkör alapján többek között azért fordultak a nemesek ellen, mert azok elárulták a törökök ellen harcoló parasztokat, miközben a Tripartitumban Werbőczy már arról értekezik, hogy

a nemességnek éppen azért van joga megbüntetni, örökös szolgálásra vetni a parasztokat, mert azok ősei gyávák voltak a harcban és elárulták a közösséget.

Az árulás és „köpönyegforgatás” politikai motívumai különösen fel erősödtek a kettős királyválasztás után, ami nemcsak megosztotta magyar társadalmat, de bizonytalanná tette annak megítélését is, hogy ki szolgálja jobban Magyarország és a magyarok érdekeit. Árulásnak, egyéni önzésnek vagy reálpolitikának tekintsük-e Szapolyai János megválasztott magyar király gesztusát, amikor 1529-ben Mohácson kezét csókolt II. Szulejmán török szultánnak? Árulásnak, „hintapolitikának” vagy reálpolitikának tekintsük-e a Fráter György kezdeményezésére 1538-ban létrejött úgynevezett „titkos váradi békét”, amelyben a törökök tudta nélkül felkínálták Szapolyai országrészét Habsburg Ferdinándnak? Még utólag is nehéz megállapítani, hogy ki képviselte a magyar érdekeket Buda várának 1541-es átadásakor: Pálczán Péter budai bíró, aki a zömmel német származású keresztény polgárok nyomására át próbálta adni a várat a Budát ostromló Habsburg hadaknak, vagy Fráter György, Török Bálint és Werbőczy István, akik az egyéves János Zsigmond király gyámjaként „naiv” módon átadták Budát a török seregeknek, és ezzel megpecsételték az ország három részre szakadását?

Érdeemes ebből a szempontból megvizsgálni az elmúlt évszázad négy nagy „korszakalkotó” politikusának – Tisza Kálmánnak, Horthy Miklósnak, Kádár Jánosnak és Orbán Viktornek – az életútját. Ezekben az életutakban sok más

¹⁷ Szűcs Jenő (1972): Dózsa parasztháborújának ideológiája. Valóság, 15. évf. 11. szám. 12–39..

mellett az a közös, hogy valamenynyien elárulták korábbi meggyőződésüket a hatalom megszerzése vagy valamely valós, illetve irreális reálpolitika nevében: Tisza Kálmán a hatalom megszerzése érdekében szembefordult korábbi liberális elveivel, Horthy Miklós megszegte a királynak tett esküjét, Kádár János megtagadta az 1956-os forradalmat, Orbán Viktor pedig szembefordult 1956 szellemiségével, később pedig saját korábbi liberális énjével.

Látszatpolitizálás

A 16. század elején látványos politikai színjátékok zajlottak le a Rákospatak mentén gyakran összehívott országgyűléseken. A király, a főnemesség és a köznemesség képviselői dühödten feszültek egymásnak: lázas szónoklatokat tartottak, egymást gyalázó és száműző határozatokat szavaztak meg, amelyeket aztán a következő országgyűlésen visszavontak. A szembenállás azonban sokáig csak látszólagos volt. Az úri osztály mindaddig összetartott – gondoljunk csak a Dózsa-féle parasztfelkelés leverésére –, ameddig a külső hatalmak a belső politikai törésvonalak mentén szét nem szakították az országot. Kulcsár Péter így összegezte könyvében a Mohács előtti időszak két politikai táborának harcát: „...érthető az ellenzék ideges hangulata: ha már a kormánypárt lengyel, Habsburg, cseh, francia, velencei, római összeköttetésekkel ápolgat, az ellenzék magától értetődően nemzeti programot hirdet meg. Egyik jelszónak sincs azonban társadalmi, történelmi tartalma, egyik sem több, mint a csoportérdek közérdekkel való ki-

színezése, úgy azonban – és ezt teszi szinte poshadttá e két-három évtized levegőjét –, hogy a másik félnek se kelljen túlságosan komolyan vennie, nehogy ijedtében jóvátehetetlen lépést tegyen... Az idegenek által megvesztegetett arisztokrácia hazaáruló erkölcstelensége és a szitytya öntudattól fűtött köznemesség nemzeti színű gőzölgése lényegében a magyar uralkodó osztály – a feudális állam – reális helyzetének visszatükröződése.”¹⁸

A látszatpolitizálás a későbbiekben sem ismeretlen a magyar történelemben, hiszen sok esetben került a politikai elit olyan kényszerhelyzetbe, amikor nagyon szűk politikai mozgástérrel rendelkezett, amelynek legfőbb következménye az lett, hogy Magyarországon „nem dolgozott ki” a kompromisszumokra épülő konszenzusos politikai kultúra. A közélet minimumára épülő versengő együttműködés helyett a politika életben fennmaradt a rendi (törzsi) viszonyokra jellemző ellenségkereső hatalomtechnikai szemlélet és gyakorlat. Mindez végső soron kényelmes volt mind az ellenzék, mind pedig az állampárt számára: az ellenzék függetlenségi és erkölcsi szólamokkal folyamatosan támadhatta az állampártot, miközben valóságos kormányzati felelősségre nem kellett felkészülnie; az állampárt pedig az államszervezet működtetésének elsődlegességére, illetve a külpolitikai fenyegetettségekre hivatkozva könnyedén leszerelhette az ellenzék erkölcsi jellegű nemzetpolitikai érveit.

¹⁸ Kulcsár Péter (1981): A Jagelló-kor. Budapest. Gondolat kiadó. Magyar História. 106–108.

A művelődéshez és tanuláshoz való viszony

A műveltség és tanulás megbecsülése terén alapvető különbség mutatható ki főrangú és közrangú nemesség között. A nemzetközi összetételű és a külfölddel folyamatosan érintkező arisztokrata családok már a középkortól kezdve nagy gondot fordítottak gyermekeik oktatására és nevelésére. A rendi gondolkodást tovább örökítő társadalmi csoportok életében azonban a tanulásnak, a szellemi műveltség megszerzésének nem volt igazán értéke, mivel a nemességhez való tartozás nem tudáshoz és teljesítményhez kötődött, hanem politikai kapcsolatrendszerhez. Ennek alapja a Tripartitum szövegében megfogalmazódó szemléletet: a nemesi elithez való tartozáshoz elegendő hadimesterség elsajátítása, másféle „alantas” tudásra a nemesembernek igazából nincsen szüksége. Ez a szemlélet hosszú távon rögzült, mivel az állandósult háborús viszonyok a nemesség harcias erényeit felértékelték, ami hosszú évszázadokra kiemelt helyet biztosított számukra, ezért a társadalom alsóbb rétegei számára is ez a minta és mobilizációs út vált követendővé: a fizikai erőt, a bátorságot, a bajtársiasságot és a hűséget mindig

többre értékelték, mint a „nyeszlott értelmiségiek” tevékenykedését.

Gyermekeik taníttatását – részben az anyagi források hiánya miatt is – a nagy egyházakra bízta. Ez a megbízás azonban alapvetően nem versengésről, a társadalmi felemelkedést szolgáló tudás megszerzéséről, sokkal inkább státuszőrzésről, a tekintélytisztelet biztosításáról, a hagyományok és szokások elsajátításáról szólt. A polgárosodás nyomán kibővülő államszervezet hivatalainak betöltéséhez vagy a magas katonai beosztásokhoz ugyan szükség volt bizonyos mértékű tanulásra és műveltségre, de a diplomaszerezés politikailag könnyen korrumpálható volt és a tényleges hivatali előmenetel nem kötődött közvetlenül a tanulási teljesítményhez. Ha az elmúlt bő évszázad politikai és gazdasági elitjének életútját vizsgáljuk, akkor könnyen belátható, hogy sok esetben nem az iskolai teljesítmény vagy a, a szellemi kiválóság, sokkal inkább a politikai kapcsolatrendszer volt sikerük titka: hat elemével is lehetett valaki magyar miniszterelnök, ipari iskolával is lehetett valaki mindenható pártfőtitkár, és gázszerelőként is lehetett valaki az ország legnagyobb földesura és leggazdagabb embere.

Titánok, közönyös mitológiák

Szurcsik József munkáiról

*Láttam ásítani a sötét világot,
A fekete bolygók csillagatlan hevét –
Céltalan pályákon vak módján haladnak,
Ki ismerné mindük hatalmát és nevét?
Howard Phillips Lovecraft: Nemesis*

Edmund Burke filozófiai vizsgálódása szerint a fenséges elválasztandó a szépségtől, mert legfőbb hatásmechanizmusa a döbbenet; megakasztja a szemlélőt és felfüggeszti azokat az értelmi folyamatokat, amelyek segítségével képes lenne jelentést tulajdonítani, azaz megérteni, azaz valamilyen módon mégis megközelíteni a látványt. Így hathat ránk bármi, nem kell, hogy közvetlenül fenyegetést jelentsen, elég, ha pusztán létezésével, méreténél fogva, hatalmasabb nálunk. Talán nem is a közvetlen veszély a legnyugtalanítóbb, hanem a tudat, hogy méretkülönbség miatt a másik számára a szemlélő léte közömbös és érdektelen: nem elpusztításunkra tör, hanem észre sem veszi, hogy mi történt.

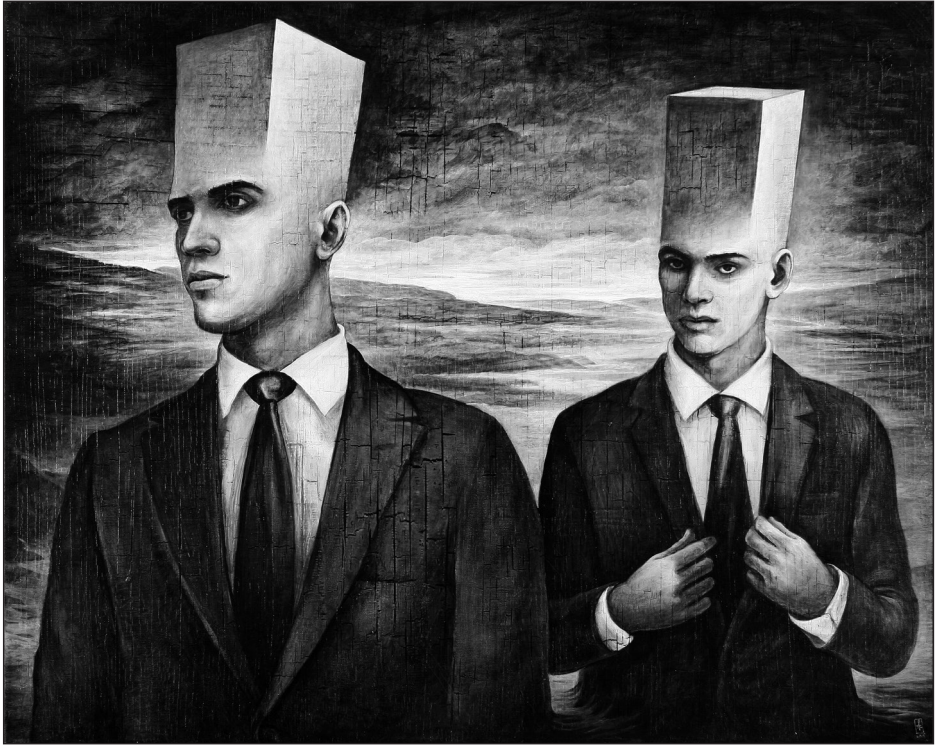
50

Szurcsik József művészi védjegyévé vált – jobb szó híján – titánjai is így működnek esztétikai szempontból. Mindegy, hogy falakból, sziklákból, felhőkből néznek el mellettünk (és szinte sose ránk!), elemi parányok vagyunk számukra. Ők felhőkarcolónyi óriások, maguk a természeti jelenségek, a képek fizikai méretétől függetlenül. Még a leginkább humanoidnak tekinthető *Fekete fehér korból* származó öltönyösök is emberfelettiék, szó szerint kinőnek a földből, melynek urai és egyek vele. A szemlélő még kerekítési hiba sem lenne félisteni Excel-táblázataikban.

A 2016-os *Nyugtalan Idők* és a 2017-es *Ismeretlen hely* sorozatokban a titánok esztétikai szerepét események veszik át: látvagejzirek és -folyamok, azonosítatlan repülő tárgyak közelgő katasztrófái. Itt válik nyilvánvalóvá, hogy Szurcsik életművében a burke-i szépség éppúgy megtapasztalható, csak nem a témában, hanem a technikában: a fölényes rajzban, a kompozícióban, a részletek megformáltságában, a klasszikus előképek idézésében (*Ideális táj szereplők nélkül*). A képek legfőbb hatásmechanizmusa azonban mégis az idegenség: a sötét nap, a lehetetlen csillagegyüttállások vagy az azonosíthatatlan vörösen világító élő kocka, ami szigorú megszerkesztettségével tüntet a természeti tájban.

Az alakok visszatérnek a későbbi képeken. A titánok, titanillák mellett feltűnnek a maszkok, a koponyás halál(ál)arcok. A szereplők már nevet is kapnak (Angelus) és rejtélyes mozdulatlanságukat magánmitológiai jelenetekre cserélik: elfogják akár a napot is, idézve a teremtéstörténeteket, titanomachiákat. Ettől azonban nem tűnnek kevésbé idegennek vagy hatalmasnak; a töredékes történet csak egy pillanatot mesél el világukból, ami oly távol van a miénktől.

Gárdonyi László

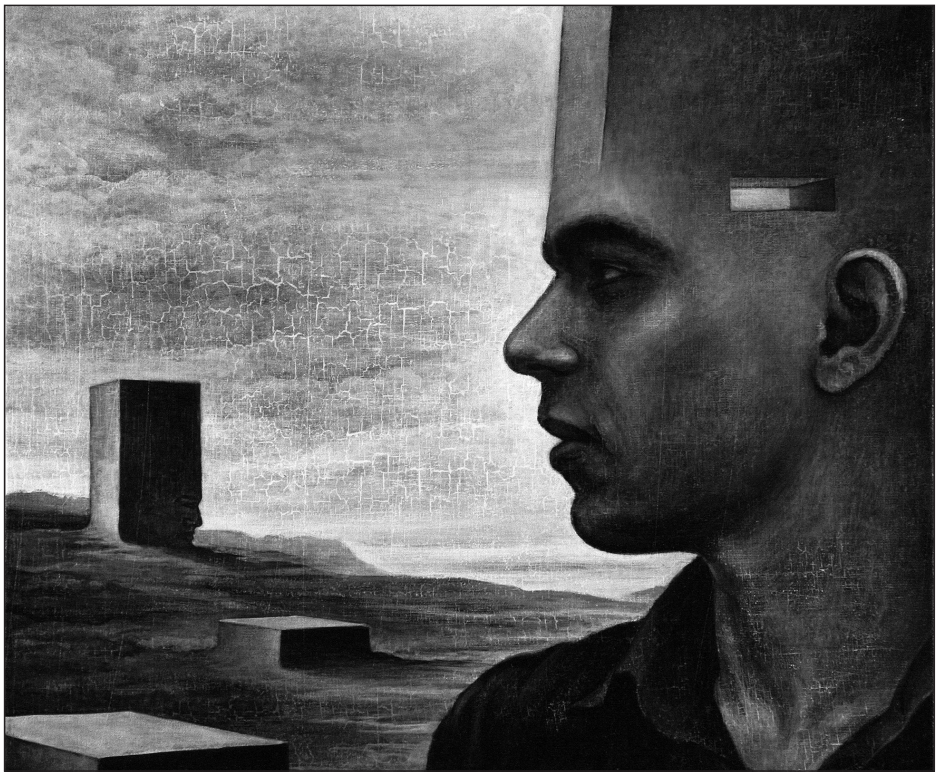
Szurcsik József: Kétkedők (2015)

Szurcsik József: Incendium (Gyűjtogatás, Tűzvész) (2022)

Szurcsik József: Angelus elfogja a napot (2023)

Szuresik József: A poéta (2013)

Lukács Erzsi*

Ezek a fontos dolgok történtek velem: új tanítónénit kaptunk. Nem veri a kezemet. Nem tudom, hogy miért nem, azért, mert amúgy sem verte volna, vagy mert már nem kell, hiszen nem merem a bal kezemmel megfogni a tollat. Rosszul lettem órán, elkezdett zsibbadni mindenem, és elvesztettem a látásom. Minden olyan lett, mintha nem velem történne, egy idegen világot láttam, idegennek azt, amiben korábban éltem. Egy idegen anya és egy idegen apa nyúlt hozzám. Megrázták a testemet, a testem is idegen volt, egy idegen, elzsibbadt test. Az orvos nem tudta, mi bajom van, hazavittek, lefeküdtem, ott hevertem az ágyon, és féltem, hogy meg fogok halni.

A zsibbadás az ujjaimból indult, és ment fölfelé a karomon, ha eléri a szívemet, akkor meghalok. Felkeltem az ágyból, kimentem a fáskamrába, és elkezdtem fákat hasogatni. Először idegen fákat hasogattam, aztán egyre több lett az ismerős. A kezemben nem azt éreztem, amit korábban, a zsibbadást, csak a fejsze nyelét, ahogy markolom, és a rázkódást, ahogy rácsapok a fára.

Nem halok meg.

A testvérem elköltözött. Havonta egyszer jött haza. Egy másik településen tanult. Néha mi is meglátogattuk. Ettől fogva egyedüli gyerek lettem a családban. Volt testvérem, de csak papíron. Valójában nem volt. Ha hazajött, akkor sem volt, mert megváltozott. Olyanok érdekelték, amik engem nem érdekeltek. Próbáltam vele beszélni, de nem sikerült. Olyan volt, mint amikor elkezdett zsibbadni a kezem, meg elment a látásom, hogy idegen.

Találtak egy török sírt az udvarunkban.

Ez nem biztos, hogy igaz, helyesebben biztos, hogy igaz, csak nem most találták, csak most mesélték el.

Nagyon közel vagyok ahhoz, hogy egy ókori birodalmat tárjak fel, ez mostmár tényleg csak idő kérdése. Régész leszek, de megmaradok végvári vitéznek is és indiánnak.

Ebben az évben újraszerveztem az indiáncsapatot, mivel a nagyobb fiúk nem voltak már a faluban, a kisebbek ellen meg egy indián nem harcol. Csak a fehérek olyanok, hogy megtámadják a gyengébbeket. Ezért ki kellett találni az ellenséget.

Összegyűjtöttük, hogy a környéken kik a veszélyes felnőttek. Azokat majd megfigyeljük, s ha rosszban sántikálnak, egy hatalmas karóval eltörjük a sánta lábukat. Verbóka bácsit tartottuk a legveszélyesebbnek. Egy nemműködő malomban lakott, ami korábban az ő malma volt, tele ijesztő gépekkel, hatalmas kerekkel, tárolókkal. Tudtuk, mert bemásztunk. A bácsi nem vett észre minket.

* Részlet *A csokimikulásos lány* című regényből.

A Homoki Janibácsi is veszélyes volt, mert tőle bármi kitelt. Emlékszem, egyszer meg akart verni, mert szerinte nem köszöntem, holott én mindig köszöntem, csak akkor nem, amikor felvettem a nemlátszó ruhámat, mert akkor nem látszóttam, és nagyon ijesztő lett volna neki vagy bárkinek, ha mellette elmegy és odaköszön a semmi.

A beszélő semmi, az nagyon ijesztő.

Olyan, mint a levegő volt az édenkertben, hogy benne volt az atya, de nem látszott, és mikor titokban egy jót falatoztak volna a vitamin- és tudásdús almából, akkor ő mindent rendesen kifigyelt. És ahelyett, hogy kegyesen hallgatott volna az eseményről, jól odacsördített az almaevőknek, hogy eddig tartott a jóvilág, ami ezentúl rájuk vár, az bizony a halál.

Ijesztő arra gondolni, hogy les rád a semmi.

De azóta nincs ilyen, mert a levegőben nincsenek csak hülye madarak, meg néha denevérek, de isten az közel s távol nem mutatkozik. Ha mutatkozna, akkor nem kéne ilyen sokat dolgozni, és mégis lenne pénzünk mindenre, és nem betegszik meg, aki megbetegedett, köztük az az osztálytárs is, aki végül meg is halt.

Az ő szülei mesélték, hogy mikor jártak hozzá a kórházba, akkor olyanokat hallottak, hogy még szerencsésnek is mondhatták magukat ahhoz képest, hogy milyen betegségek vannak. Az egyik asszonynak például ikrei születtek, és mindkét gyereknek olyan betegsége volt, hogy állandóan daganatok nőttek a testükben, de még az agyukban is. Az asszony meg hol az egyiket vitte műteni, hol a másikat.

56

Hogy gondolhatja magáról valaki, hogy szerencsés, amikor neki meg meghalt a gyereke?

Végvári vitéz csak gondolatban voltam, mert azt nem értették a többiek, hogy miért jó karddal hadonászni, amikor már van ismétlőfegyver meg géppisztoly. De én végvári vitéz voltam, és Gergőnek hívtak, és szerelmes voltam egy lányba, egy Vicuska nevűbe. Elképzelttem, hogy megszökök vele, minden törököt legyőzök, és boldogan élünk majd az egri várban, nevelgetjük a kisfiunkat, Jancsikának hívják. Jancsika is én voltam. Vicuska pedig két ötödikes lány volt, akik leveleket dobáltak be az ablakon nekem, mert szerelmesek voltak belém.

Ez is akkor történt.

Meg hogy az igazgatóbácsi szólt az apukámnak, hogy baj lesz ezzel a gyerekkel, mert túl sokat foglalkozik a szerelemmel, és néha olyan, mintha nem is ezen a földön élne. Nekimegy véletlen a fának vagy a szembejövő embeereknek, s hogy felső tagozatban, amikor majd odakerül, az ilyesmi megengedhetetlen, ez teljesen elvonja a figyelmét a tanulástól, és hiába olyan a feje, hogy mindent megjegyez, amit egyszer meghall, de ha nem hallja meg, akkor ez az egyszer meghall nem történik meg.

Az is ebben az évben volt, hogy elsőáldozó lettem, de előtte első gyónó. Kaptam egy nagy listát a bűneimről. Egy csomót elköttem közülük. Jó, gyilkosságot nem, de kisebb lopás azért volt, mert elvettem egy kiscsokit a Gézabácsi boltjából. A Gézabácsi nem látta, de én tudtam, hogy elvettem, és ezért nagyon vártam a gyónást, hogy ez a teher lemenjen rólam, hogy tolvaj vagyok, mert ha meggyónom, akkor már nem vagyok az.

Csak nehogy azt mondja a pap, hogy adjam vissza, mert már megettem.

Nem azt mondta, hanem hogy hány hiszekegyet kell elimádkoznom, hogy megbocsássa az isten a bűneimet. Szemétség volt a leghosszabb imát kérni tőlem, amit egyáltalán nem tudtam megjegyezni, mert bár mindent megjegyeztem, amit hallottam, a verseket meg imákat nem tudtam.

Térdeltem ott az oltárnál, és számoltam, hogy kb. mikor telik el annyi idő, hogy felállhatok, és hátramehetek a mamához, aki szintén gyónt, és várt engemet a hátsó padban. Elmondtam, mit kellett imádkozni, és mennyit, mert kérdezte, hogy mit és mennyit. Ő csodálkozott, hogy ilyen gyorsan kész lettem vele. Én is csodálkozom, mondtam, de azért volt egy kis lelkiismeret-furdalásom. Jó, nem vagyok tolvaj, de azért csaltam, és attól is félttem, hogy ez a csalás nem helyez-e vissza a tolvajok közé.

Ehhez az eseményhez köthető, amikor az apukám nagybiciklijével átfordultam a kőhíd korlátján, és beestem a patakba. A nagymama szerint azért úsztam meg, mert gyóntam. Szerintem meg azért estem le, mert úgy gyóntam, ahogy gyóntam, hogy nem imádkoztam el a hiszekegyet, s ez egy büntetés volt, s csak azért nem haltam meg, mert az aránytalanul nagy büntetés lett volna ahhoz képest, hogy mit követtem el.

Még az is ebben az évben volt, hogy apukám új autót vásárolt, és azzal az autóval tervezte, hogy megmutatja nekem a világot, mert érdemesnek tartott erre a megmutatásra. Elvitt a legnagyobb magyar városokba, hogy tanulmányozhassam a múzeumokban a múltat, a valahai magyarországi lakosok életét. Később épp ezzel az autóval vitt fel Budapestre, ahol az ilyen reményteli gyerekeknek érdemes tanulniuk.

De visszatérek ehhez az évhez. Mert ebben az évben csak ez az év történt meg, a többi dolog csak később fog történni. Ekkor még az apukám nagyon hitt bennem, s abban is, hogy érdemes új autót venni, mert rettenetesen sokáig tudja majd használni.

Senki nem tudja, mi lakozik a testében, ha az nem látszik, hogy az a dolog, ami oda befészkelte magát, olyan, mint egy titkos katonai egység, egy titkos sejt, amely egység észrevétlen építi ki a vonalait, hogy egy alkalmas pillanatban, amit csak ők tudtak, hogy mikor van, lecsapjanak a többi sejtekre, amiből a test áll, amit porrá zúz egy összehangolt támadás.

Senki nem emlékszik a Lukács Erzsire. Én sem emlékszem, ezért furcsa, hogy eszembe jutott.

A Lukács Erzsit mindenki elfelejtette.

De valójában Lukács Erzsit senki nem felejtette el, mert senki nem is jegyezte meg.

A Lukács Ágira viszont mindenki emlékszik, mert a Lukács Ági olyan volt, hogy mindent engedett, azt mondták azok a fiúk, akiknek mindent engedett, csak bedugni nem. Hú, ezt akkor elképzeltem, és egyáltalán nem hiányzott, hogy bedugni nem, mert az is elég volt, sőt még kicsit sok is, amit engedett. De valójában nekem a Lukács Ági semmit nem engedett, mert én nem voltam érdekes neki, én csak a Lukács Erzsinek voltam érdekes.

Nem voltak testvérek, ezért sem emlékszik rá senki, mert nem volt egy olyan mondás, hogy tudod, az Ági testvére. Abban a faluban, ahonnan ő járt iskolába, rengeteg embert hívtak Lukácsnak. Ez egy elterjedt név volt. Távolról biztos rokonok voltak, de annyira távolról, hogy ezt már nem lehetett rokoni foknak tekinteni. Ráadásul még Lukács Erzsiből is volt több, de ennek ellenére ez a több sem tudta megerősíteni az emlékét, hogy emlékszel a Lukács Erzsire? Melyikre, arra, aki az artézi kútnál lakott, vagy arra, aki már nem jutott eszébe egy olyan jó kis helymegjelölés, mint az artézi kút.

Az Erzsi szép volt, valószínű a többi Lukács Erzsi is, csak nem látszott, mert olyan típus volt, olyan nemlátszó. Volt még a Lukács Kati is, arra azért, ha nem is mindenki, de sokan emlékeznek, mert ő csúnya volt, és a csúnyák éppúgy nyomot hagynak, mint az Ági. Sőt, könnyedén meg is házasodnak, mert úgy látszik, nem a szépség számít, hanem a feltűnés, hogy észre vagy véve.

Az Erzsinek semmi olyan jellegzetessége nem volt, ami miatt emlékezni lehetett volna rá.

Én is elfelejtettem, hogy volt az, hogy szeretett.

Lehet, hogy valaki mégis megjegyezte, és emlékszik rá, aki például elvette később feleségül, vagy már nem emlékszik, mert az Erzsi férje éppúgy, mint a legtöbb férj azon a vidéken, alkoholista volt vagy lett, és ráadásul túlnyomórészt pálinkát fogyasztott, és már régen elhalálozott. Akkor már biztosan nem élt, amikor még lehetett volna jelentkezni, mondjuk egy általános iskolai osztálytalálkozón, hogy de én emlékszem az Erzsire. Az Erzsi az a lány, aki most itt ül mellettem.

58

Azért ez alapvetően a szervezők hibája.

Korábbra is szervezhatték volna az összejövetelt, mert így olyan, mintha direkt a halála utánra szervezték volna, mert miért csak a 25. évfordulón jutott eszükbe, hogy kéne ilyen találkozó? Mindenesetre gyanús. De ő legalább addig, amíg élt, emlékezett rá, nem is felejthette volna el, mert bár azt nem tudta, hogy este miről beszéltek, az biztos, hogy nem volt vele együtt az ágyban, mert neki elég volt a pálinka az élethez, az Erzsit nem igényelte. Szóval, az estére nem emlékezett, de reggel mindig ott volt, mikor kiment a konyhába. Te még itthon vagy, ezt kérdezte tőle, mert különben a boltban volt az Erzsi eladó.

Délutános vagyok.

Lehet, hogy csak én felejtettem el, mert egyszerűen nem tudok visszaemlékezni olyan emberekre, akik szerettek, mert én arra vagyok ráállva, hogy nem szeretnek. Akik szeretnek, azok nagyon zavarnak, és mindent elkövetek, hogy az emléküket is kitöröljem a fejből. De a mama, például, a mamára mindig gondolok.

Az Erzsire nem.

Volt ott egy kis rész az iskola mellett a pataknál, oda néha lementünk, és akkor csináltunk olyat, amelyet az Ágival is lehetett csinálni. Az Erzsi nem szólt semmit, néha becsukta a szemét. Olyan volt, hogy csendben szeretett. Amikor meséltem neki az emberréválásról, akkor nem mondta, hogy hú, de érdekes. Csak nézett rám, hogy mért van ez a fejemben, és ha ott van, akkor mért mondom ki, mert sokkal jobban néztem ki a kimondás előtt.

Iskolai kirándulás volt az erdőben, megnéztünk egy kőkorszaki földvárat, egyébként több is van belőle Magyarországon, csak nehéz észrevenni, mert nyilván a kőkorszak óta benőtték a fák. Csak akkor látja az ember, mikor felhívják rá a figyelmet. Éreztem, hogy ezért kellett megtanulni az emberreválás folyamatát, mert akkor még azt hittem, folyamat, mert ebből tudtam, hogy mekkora nagy dolog egy kőkorszaki földvárban lenni.

Egy régész le sem tagadhatná a hivatását, és én már fejben régész voltam, azonnal elkezdtem kutatni, hogy hátha találok egy olyan követ, amit a kőkorszakban használtak. Nem telt sok időbe, mikor egy olyan követ találtam, amiről egyértelműen látszott, hogy egy őrlőkő. Felső paleolitikum. Volt benne egy bemélyedés, oda szórták a magokat, és egy másik kővel, ami jól belesimult a kőkorszaki ember tenyerébe, összetörték. Ezt a másik követ nem találtam. A táskámba éppen belefért a nagy kő. Nehéz volt, mert ez, ha mai szóval fogalmaznék, mégiscsak egy malomkő volt, és a malomkő csak egy embernek volt könnyű.

Toldi Miklósnak.

A tanárok nevettek rajtam, különösen a matektanár, és azt mondta, hogy az csak egy kő. Mondtam, hogy szerintem is csak egy kő, aminek volt ez a sajátos funkciója a kőkorszakban, hogy őrlőkő volt, és valószínű, ha híre megy, akkor a közeli városka múzeumából kijönnek a muzeológusok, hogy némi pénz fejében elvihessék a múzeumba. Majd kiírják alá a megtaláló nevét, és akkor mindenki látni fogja, hogy én vagyok az, aki. A matektanár is, ha elmegy abba a múzeumba.

A kő nehéz volt, és még ránehezedett a matektanár mondata is, és a röhögése. Hülyén röhögött, nem is tudom, hogy lehet neki felesége. Én biztos nem mennék hozzá egy olyan emberhez, aki így röhög. Ráadásul még két lánya is született. Vajon azok a lányok is így röhögnek? Ki veszi el őket feleségül? Egy másik ilyen röhögésű ember, vagy olyan, aki pont az ilyen röhögést szereti? Épp erről a röhögésről gondolkodtam, s közben majd leszakadt a kezem, amikor az Erzsi odajött, hogy segít cipelni.

Nem kell, mondtam.

De könnyebb lenne, ha néha átadnád.

Nem lenne könnyebb, csak akkor a te kezében lenne, mondtam, és nem adtam oda neki.

Tudnád vinni a, mondta a lány, a táskája már nálam volt, a másik szatyrot? A boltból jöttünk ki, nem abból, ami közel volt hozzájuk, hanem egy távolabiból, ahol minden olcsóbb, és lehet kapni olyat, amit a sarki kisboltban nem lehet. És a szülők nem engedhetik meg, hogy bármennyit költsenek, mert most építkeztek, sőt még mindig építkeznek, egy életre kitart ez a munka. Azért sem tudtak elválni, mert összetartotta őket ez a ház, ez a félig kész ház, amibe azért már be lehetett költözni.

Különben nem az építkezésre ment el a pénz, hanem a szeretőjükre, mert köztudott, hogy a szeretők pénzbe kerülnek. Bár lehet, hogy szumma öszszegben épp nullán voltak, mert amit a férfi elköltött a szeretőre, a feleség szeretője épp annyit költött a feleségre. De könnyen lehet, hogy ezek olyan

költések voltak, amelyek nem voltak szükségszerűek, mert ha nincs szerető, akkor otthon isszák meg a délutáni kávét bolti áron.

De, mondtam, és megfogtam az egyik szatyrot, reméltem, hogy a nehezebbet, mert az még nagyobb segítség.

Erzsi szomorúan nézett rám.

Nem szerettem, mert szeretett.

A táskáslány meg engem nem szeretett, mert én szerettem.

Csak azt tudom szeretni, aki nem szeret. Ha ezt felírom egy egyenletbe, akkor az jön ki, hogy nem lesz soha senki mellettem, mert az egyiknek nem kellek, a másik meg nekem nem kell. Vagy úgy lesz csak mellettem, hogy örök szenvedés lesz, mert én csak loholok utána, hogy szeressen, minden táskáját és szatyrát felmarkolom, és cipelem utána, de mennél több dolgot cipelek, annál kevésbé szeret, mert nem tud olyanokat szeretni, akik ennyire szeretik. A másik, aki meg szeret, ott akar lógni a nyakamon, és követelőzik, hogy simogassam meg.

De ma már megsimogattalak, meg most mért nem hagysz már békén, persze hogy szeretlek, a feleségem vagy.

Én mindig egyedül leszek, gondoltam, mikor becsukódott a táskáslány házának kapuja. Hol lehet az a kő, ez jutott eszembe, meg hogy mennyire meleg volt, és csorgott rólam az izzadság, mert a kő, és jó volt letenni kicsit a buszmegállóban.

Hol lehet most?

Nem jöttek érte a muzeológusok a szomszéd városkából. A kő eszembe jutott, az Erzsi nem. De ha most mégis kimondom, hogy az Erzsi nem, akkor valójában az Erzsi, igen. Emlékszem arra, hogy volt egy lány, aki szeretett.

A nagypapa, a kerékgyártó, nem tudott semmit megcsinálni, ha éhes volt. Odaült az asztalhoz, és várta, hogy valaki letegye elé az ételt. Csak italt tudott tölteni magának az üvegből. Azt ügyesen csinálta, de volt olyan, hogy azt is inkább rábízta másra a kocsmában. Hogy mondjuk, a Sanyi nevű kocsmáros töltsse ki, hogy Sanyi akkor adjál még egyet, és a Sanyi adott, mert neki az volt a dolga, hogy adjon.

Furcsa, hogy egy ilyen dolgot ennyire engednek, hogy kocsmá, és hiába bélyegzi meg a pap a misén, hogy vannak, akik a mise után oda mennek, és vannak, akik már ide sem jönnek, mert a kocsmában elakadnak, és hogy kérvényezni fogja valahol, hogy a kocsmá ne nyithasson ki, mondjuk, délig. De nem tudta az istennel megtámogatott szavakkal se lerontani az üzletet.

Amikor a nagymama kórházba került, akkor a nagypapa odaült délben az asztalhoz, odavitte az üveget, és töltött magának. Ez volt az ebéd, amikor ez megvolt, visszaült a rádió mellé, ott volt egy kényelmesebb szék, és ott folytatta, mert odavitte az üveget. Vacsorakor meg megint odaült az asztalhoz, és töltött egy pohárral.

Amikor odaértem, már nagyon éhes volt.

Mit eszik a nagypapa, kérdeztem, ő meg mondta, hogy semmit, mert senki nem ad neki, pedig jó volna valami meleget. Nem járt hozzá sem a lánya, sem a mama. Jó, a mama érthető, hogy nem járt, mert az a nagypapa a mámat tényleg semmibe nézte, és egy semmi nem tud megjelenni, mégha volna is benne ilyen irányú igyekezet. A lánya mehetett volna, aki a keresztanyám volt, de ő meg azért nem ment, mert neki otthon kellett lenni, mert a csendőr gyereke, aki a férje volt, ezt megkövetelte tőle. Mégsem lehet, hogy egy alkoholista bomlassza szét a házasságát.

A nagypapa egyedül volt.

Nem tudta kiereszteni a hangját, hogy te бүдös kurva, miattad ment tönkre az életem. Semmi olyat vagy ilyet nem tudott mondani, ami persze teljesen érdektelen mondat volt, mert mióta az emberek kiűzettek a paradicsomból, és megtanultak beszélni, hogy a tudást át tudják adni, azóta ezek a mondatok napi rendszerességgel hangzanak el. Nagypapa nem mondott semmit, nem tudom, hogy gondolt-e valamit, hogy mondjuk, de jó volna egy jó húsleves, amit a nagymama főz, külön vízben a tésztát, amit csak utólag teszünk a lébe, mikor ott ebédelünk.

Nagyon rossz volt az a tészta, mert nem szívta be a húsleves ízét, vagy csak én éreztem rossznak, mert mindenki rosszul érezte magát, mikor vasárnap ott ebédeltünk, mert senki nem akart odamenni. Én sem, pedig miattam volt, hogy odamentünk, mert én számontartottam, hogy van ez a nagypám és ez a nagymamám. De most ez a húsleves, amit azért a nagypám a legjobb húslevesek között tartott számon, mikor három év után végre hazakerült a háborúból és a fogságból, akkor ez volt az első íz, amit megkóstolt.

Mert akármit nem ehetett.

Ha mondjuk, bezabált volna töltöttkáposztából, akkor rögvest meghal, mint történt ez egy emberrel a faluból, már nem emlékszem, kinek a nagypapjával, talán a Kiss Mari nagypapja járt így. A Mari meg úgy, hogy nem volt nagypapja, helyesebben volt, de csak egy, aki örült, hogy meghalt a másik, mert így ő lehetett az egyedüli nagypapa, nem kellett osztozkodni. Sőt, amikor a Kiss Mari apukája nem volt otthon, akkor olyan volt, mintha ő lenne a Kiss Mari apukája. És amikor a Kiss Mari anyukája mondta, hogy a Józsi, így hívták a férjét, már megint bement a kocsmába, azért nincs itthon, akkor ez a nagypapa nagy levegőt vett, és ezzel az oxigéndús aggyal gondolta, hogy remélem, ott is marad, és addig ő lehet a Mari apukája.

Éhes a nagypapa?

Ezt kérdeztem, mire ő mondta, hogy neki senki nem ad enni, és senki nem szereti, legfeljebb én, mármint az unokája, de az nem számít.

Hogyhogy nem számít, kérdeztem a nagypapát, mire mondta, hogy ahhoz képest nem számít, hogy a felnőttek közül senki, és hogy nagyon éhes. Arra gondoltam, hogy én nem leszek soha olyan, mint a nagypapa, mert egyrészt ilyen embert nem lehet szeretni, másrészt még éhes is.

Mért nem süt a nagypapa tojást.

Nem tudok.

Mért nem tud?

Mert nem tudom, hogy kell.

Csak az kell, hogy, mondtam, hogy mi, ő meg, hogy azt sem tudja, hol van az a tál, amiben csinálni kell, mert azt neki a nagymama nem mutatta meg, mielőtt elvitte a mentő. Én meg kérdeztem, hogy miért nem keresi meg. Erre nem mondott semmit. A semmire én meg azt mondtam, hogy én csinállok, nagyapa.

Te tudsz?

Mindenki tud, aki akar. Ez nem tetszett neki, de nem mondott semmit, mert elképzelte a finom meleg tojást, ahogy lecsúszik a hasába.

Először bekapcsolom a gázt, nem, akkor még nem volt gáz, a sparheltben égett a tűz, hideg volt kint, be kellett gyújtani. Rátettem a sparheltre egy lábast, hogy ne legyek érzélgős, pontosan leírom, hogy egy olyan lábas volt, ami piros volt régen, de ráégett fröccsenésszerűen az oldalára a zsír. Tettem bele olajat, helyesebben, akkor még olajat nem használtunk, zsírt, és amikor sercegni kezdett, beleütöttem a tojásokat. Nem sütöttem keményre, mert úgy jobb, ha kicsit folyós. Amikor kész lett, a lábast odatettem az asztalra, a nagyapa átült a bor mellől az asztalhoz, és elkezdte enni, meg mondta, hogy sötlan. Mondtam, hogy sózza meg. Megsózta.

Evet.

Hazamentem. Elmeséltem. A mama büszke volt rám. Azért meséltem el. Lehet, hogy az egészért csináltam, hogy elmesélhessem. A mama mondta, hogy soha nem csináltál még rántottát. Mondtam, hogy láttam, hogy hogy csinálják, és gondoltam, kipróbálok. Volt bennem valami olyan érzés, hogy bizonyos dolgokat meg tudok csinálni, csak azért látszik úgy, hogy nem, mert még nem csináltam.

Ezen gondolkodtam az ágyban, hogy hogy van, hogy azok a dolgok, amiket csak kigondolni tudok, azokat meg is tudom-e csinálni, aztán, hogy mit vacsorázott a nagyapa, hogy megtanulta-e, hogy hogy kell tojást sütni. Nem tudom. A nagymama, ha meghal a kórházban, akkor mi lesz a nagyapával? Persze az étkezést meg lehet szervezni, de mi lesz a többi dologgal, amit a nagymamával csinált? A veszekedésekkel.

Ma nem segítesz hazamenni, kérdezte a táskáslány, mondom, nem tudok.

Mért?

Haza kell utaznom.

Most még csak csütörtök van.

Elengedtek a koleszból meg a suliból is.

Hogyhogy?

Meghalt a nagyapám.

Hú, tényleg?

Másképp nem lehet meghalni.

Sajnálod?

Nem.

Mért?

Mert nem szerettem.

Nem szeretted?

Nem.

Azon gondolkodtam, hogy van-e olyan sorozat, hogy először meghal a nagyapád, utána az apád, és végül te vagy a soros, hogy ezzel, hogy ő meghalt, tulajdonképpen nekem is ártott.

A táskáslány nézett rám.

Nem értette, mire gondolok. Ő úgy volt, hogy nem gondolta, hogy meg fog halni, mert volt egy korábbi programja, hogy elköltözik otthonról, abból a rettenetes közegeből, amiben élt. A halálról csak utána fog majd gondolkodni, vagy utána sem. Én meg már költözés után voltam, szóval ez az egész nekem előbbre jött, amit a nagypapa relatíve korai halála is megsegített.

Közeledik a karácsony. A világ árufények árjában ragyog.

Alig ér véget a nyár, már megjelennek a kedvezményes karácsonyi ajánlatok, amely kedvezményben a vásárlónak az a jó, hogy már időben, a nagy karácsonyi tumultusok előtt beszerezheti az ajándékokat. A kereskedelemnek meg az a jó, hogy kizárt, hogy valaki, aki már október elején beszerzi a termékeket, még legalább egyszer-kétszer nem vetemedik arra, hogy bejárja a boltokat, és bővítse az ajándékozandó tárgyak listáját, legalább egy kis aprósággal, vagy mert megláttam egy olyat, ami a másoknak nagyon kell. Vajon a karácsony valahai megálmodói gondoltak-e arra, hogy mekkora üzletet tud kavarni a megváltó születése, hogy egy olyan ünnep, ami a spirituális elmélyedésre szolgált egykoron, ilyen mértékben kilép az anyag csataterére.

A családok készülődnek.

Az öregek már mindenről tudják, hogy szokták csinálni, de még megcsinálják. Jó volt, amikor kitalálták, hogy miből legyen a betlehem, milyen apró játékokat öltöztessenek be háromkirályoknak és Jézuskának és Szent Józsefnek és Máriának, és persze hol legyen, hol van az az intim zug a lakásban, ami mégis jól látható, ha egy kis plusz világítást ráeresztünk, meg milyen díszítés kerüljön a konyhába, a bejárati ajtóra, a lámpákra, szekrényekre és a polcokra. Egy ideig lettek új dolgok, aztán már csak a régiek. Már mindennek megvolt a helye. Talán a ruhák is megvoltak, amiket ilyenkor viselni szoktak, vagy ha idén mások voltak, akkor is ugyanolyanok, mint az előző évek.

Még megcsinálnak mindent, holott már csak ismételnék.

Hiába az egész, akkor válsz öreggé, amikor az életedben már minden ki van találva. Hogy zajlanak az ünnepek, hogy a nyaralások, már nincs benne eredendő motor, mert már semmi nem eredendő benned, csak ismétlés, s ha nem ismétlés, akkor is azt mondja, hogy tulajdonképpen az egész hiábavaló. Csak esztelen kapaszkodás abba, hogy élet. Vissza kéne venni, le kéne húzni a rolót, de nincs benned belátás, s végül majd a fizikai állapotod figyelmeztet, hogy bizony ezt is redukálnod kell, meg azt is. Ma még biciklire ülsz, holnap meg már a szatyrot sem bírod felcipelni az emeletre. Belátásra bír a tested, és nálad egyre csak zsugorodik a fenyőfa, az unokáid sajnálnak, hogy neked csak ilyen kicsit hozott a Jézuska, a végén már csak egy ág lesz, aztán az sem.

Minek.

Első karácsonyok, utolsó karácsonyok. Első azóta, hogy megszületett a gyerek, hogy megszülettek a gyerekek, hogy nincs már velünk a nagyi, a

dédi már eleve nem is volt. Utolsó karácsony, amíg velünk volt az apu, utolsó a válásom előtt, első a válásom után, amikor még azt hittem, amit később nem, hogy új élet kezdődik számomra, pedig új kezdődött, csak nem olyan új, amit érdemes lett volna elképzelni. Új férfiak, új nők, mindegyiknek legfeljebb egy karácsonyig tart a szavatossága.

Nem tudod, mikor lesz az első karácsony nélküled, s hogy mikor van az utolsó, amikor még jelen lehetsz. Igaz, már csak egy otthonban, oda jönnek a gyerekeid és az unokáid, te bolti kekszet veszel elő, amit a gondozónők megvettek neked, mert kedvesek veled.

Próbálsz örülni, holott színjáték zajlik.

Csak csinálva van, hogy örülnek, különben nem. Azt várják, hogy elme-hessenek végre abba a lakásba, ahol még van élet, el ebből a szagból, ami nem is a legrosszabb bentlakásos otthonok szaga, de mindenképpen a pusztulás szaga. Az utolsó busz. Az utolsó buszon rajta lesznek ők is.

A koleszban minden gyerek kapott egy mikuláscsomagot. Szaloncukor volt benne meg egy kis mikulás rossz minőségű csokiból. Tortabevonó volt. De amúgy jól nézett ki. Gondoltam, meglepem azt a lányt, akit a táskáslány után kinéztem magamnak, és összegyűjtöm a koleszban a csokimikulásokat. Mennél többet, annál jobban látszik, hogy mennyire szeretem.

Nem mindenki adta oda, mert volt, aki mikor meghallotta, hogy egy lánynak akarom adni, akkor azt mondta, hogy ő is egy lánynak akarja adni az övét. Szeretett volna ő is gyűjteni, de én már előtte összegyűjtöttem, amit lehetett. Végül ötvenhatot sikerült összegyűjteni. Nem gondoltam bele, hogy ez egy történelmi szám, hogy 1456-ban volt a nándorfehérvári diadal, ami után Hunyadi János végül meghalt.

Milyen diadal, amit halállal jutalmaz a sors?

Vittem a mikulásokat, egy nejlonszatyorban voltak, és pakoltam elő a padra a lány elé, sorban egymás mellé. Volt, amelyik nehezebben állt meg. Az egész olyan volt, mintha rabszolgák lennének, akik a hátukon szállítják a piramisépítéshez a kötörmelékeket. A piramisokhoz különben nem szállítottak kötörmeléket, mindegy.

A lány zavarban volt, nem értette, miért csinálom ezt, és nem gondolta, hogy az ehetetlen csokimikulások tömege összefüggésben van az iránta való rajongásom mértékével. Azt gondolta, hogy ez a fickó idióta, ilyen normális ember nem csinál, aztán lesöpörte az egészszet a földre. Vagy véletlen megbillentette a padot, és leestek. Ezt a változatot választottam akkor, mert ez jobb volt, mint a direkt.

Nem örülsz, kérdeztem.

Nem.

Olyan dolgot kell kitalálni, ami a másoknak jó, nem olyat, amiről azt gondolom, hogy a másoknak jó, de a másoknak valójában nem jó. Hogyan tudod kitalálni, mit akar a másik? Mikorra ki tudod találni, addigra már annyi rosszat csinálsz, rossz meglepetéseket, rossz ajándékokat, hogy végül a nemrosszra is csak úgy néz majd, hogy biztos, hogy rossz. Mire elérkezik a jó ajándék ideje, már régen szétesett az a szerelem. De a mikulások még nem volt a végső pont, innen még van visszaút, mert a kudarc, amire gyerekkor-

romtól predesztinálva vagyok, úgy működött bennem, mint valami felhajtóerő, ami lök a korrekció felé. Nem, én ezt helyrehozom, nem hagyom, hogy ezek a hülye, rossz minőségű mikulásrabszolgák tönkretegyék a jövőmet.

Tortabevonó, nevetséges, meg is érdemelték a pusztulásukat.

Közeledett a karácsony. A templomba lehetett vinni egy papírszívet, amin karácsonyfa volt, helyesebben csak az ágai, egy tűlevelek nélküli fa, amire annyi tűlevelet lehetett az ádvent ideje alatt ráhúzni, ahány jót cselekedtünk. Karácsonykor ezeket feltettük a fára, és ott lógott a fán az odavalósi gyerekek összes jócselekedete. Talán még egy kicsit több is, mert például én azért az utolsó napon egy kicsit többet is ráhúztam, ne legyenek olyan csupaszok az ágak. Az nem néz ki jól, ha csupaszok. Ez nem volt igazából csalás, csak inkább annak a belátása, hogy az ember mindig csinál valami jót, de nem mindig figyel rá, és akkor persze elfelejti behúzni a vonalkát. És én csak annyit húztam be, amennyit feltételeztem, hogy elfelejtettem behúzni. A lányokén és az enyémen volt a legtöbb a tűlevél, ebből is látszik, hogy anyukám azt akarta, hogy kislány legyek.

Itt lemérhető a hasonlóság.

Ültünk az osztályban a padokon, közeledett a hazautazás napja. A tanárok már nem tanítottak, többen mondjuk előtte sem, mert unták a tanítást és az egyre romló, így mondták, gyerekanyagot, meg a hozzájuk tartozó idióta szülőket, akik persze még véletlenül sem a genetikával magyarázták, hogy miért ilyen hülye a gyerekük, sem pedig a zavaros családi élettel, hanem az iskola romboló hatását vélték felfedezni a rendbontások és a gyenge teljesítmény mögött. A padokon ültünk, a mikulásos esemény után voltunk, már majdnem feledésbe merült.

Jézusról beszélgettünk.

Többen kiemelték a szeretet szerepét, hogy ez mennyire újdonság, hogy nem ilyen bosszúálló rettentő isten, hanem ilyen kedves, tulajdonképpen olyan volt, mint egy kislány. Ebben is hasonlítottunk, gondoltam, valaki meg azt mondta, hogy csak azért tudta lenyomni a rivális Mithrász-kultuszt, mert engedte a nőknek, hogy szerepet vállaljanak, meg hogy volt olyan, hogy család, és ez mintaképző volt, mert mindenki családban élt, lehetett az evangélium hőseivel azonosulni, mint egy regényhőssel. Itt jöttem én, egy kis csendben, hogy nemcsak hogy család, de mennyire rendhagyó, hogy abban a korban, amikor majdnem ősközösségben éltek az emberek, előjön a Biblia ilyen nukleáris családmoddal. Az mi, kérdezett vissza valaki. A kiscsalád, mondom, papa, mama, gyerekek. Ráadásul mennyire modern az egész, mert József az első férfi, aki feleségül vesz egy megesett nőt, Mária az első nő, aki a házasságon kívüli szexet legitimizálja, és ráadásul Jézus az első kisgyerek, akit a szülei örökbe fogadtak. Mármost Mária nem, csak József.

Senki nem szólt semmit.

Kicsit rossz volt, hogy senki nem helyeselt, hogy erre nem is gondoltunk. Akkor meg még mondtam, hogy ez az egykézés is milyen modern dolog, amikor az ószövetségben az van, hogy sokasodjatok, ez a szentcsalád meg olyan, mint egy modern svéd házaspár. Különben... Most valaki mégis mondani

akart valamit. Nem azt, hogy Jézus nem volt egyke. Mert azt nem tudta, hogy voltak testvérei. Különben nem kellett volna azt mondani, amit mondott, hogy valójában Mózes volt az első örökbefogadott gyerek. Különben ezt nem kellett volna mondania, mert az egy másik könyvben van. Meg azt sem, hogy Ábrahám volt az első, aki zabigyereket csinált, és hogy persze hogy leszarta, mint az összes férfi a vigaszágon született gyerekeit, ezért is lett olyan szegény Izmaél, hogy hát milyen emberek lettek tőle.

Becsengettek, utolsó óra a szünet előtt. Elhagyom a koleszt, elhagyom a várost. Hideg van a vonaton, hideg lesz a templomban, hideg lesz otthon.

Megyek bele a hidegbe.

Szilveszterre visszamentem, mert az egyik osztálytársamnál megengedték, hogy legyen buli. Azért engedték meg, mert akkor ez az osztálytárs nem megy el otthonról, és nem csinál olyat, amit otthon mégsem merne csinálni. A gyerekvédelem okán vállalták azt, hogy disznóól lesz a lakásukból, vagy levernek a vendégek egy értékes vázát vagy szobrot.

Volt ott egy híres költő szobra. Úgy volt téve a hálószobában az ágy fölé, mint ahogy nálunk a szüleim ágya fölé a Krisztusfestmény, Krisztus ül az olajfák hegyén.

Radnóti Miklós, felismertem.

A szilveszter olyan erős volt, hogy erősebb, mint a szüleim. A szilveszteri meghívásra nem lehetett azt mondani, hogy nem engedünk oda, mégiscsak egy olyan gyerektől jött a meghívás, akinek annyira rendes szülei vannak, hogy. És persze azok is otthon lesznek, és vigyáznak ránk. Valójában nem lesznek otthon, de egy kicsit lehet nemigazat mondani, csak azért, hogy nyugodtak legyenek. Ezáltal az apró, de nem elhanyagolható aprósággal együtt a szilveszter még erősebb lett. Erősebb, mint a falu vagy a föld megtartó ereje, mert olyanja már régen nem volt sem a falunak, sem a földnek. Az csak azok számára működött, akik tanulmányi vagy gazdasági okokból nem tudtak elmenekülni, mert például a falusi házuk egy városi házhoz képest nem ért semmit. Ezért sem kellett a modern társadalomban olyan törvényt hozni, hogy röghözkötés, mert valójában az emberek nagy része eleve röghöz volt kötve. Nem csak a rossz, értéktelen helyen lakók, akik jó helyen laktak, azok magukat kötötték a röghöz, saját akaratból választották ezt a modern rabszolgaságot, mert egyáltalán nem akartak a budai villarészükből megvásárolni egy falusi utcát.

A szilveszter tényleg nagyon erős volt, erősebb, mint a matektanár, akit szintén Szilveszternek hívtak, és a számtani műveletek rögzítéséhez gyakorta használta a testi erejét. Amúgy a legtöbb tanár így tett, amikor még a szülőfalum iskolájába jártam. Nem tehettek róla, hogy ezzel a módszerrel látták sikeresnek az oktatói munkájukat, mert olyan helyen szereztek a diplomájukat, ahol volt ilyen tantárgy, hogy pedagógia vagy neveléstan, Makarenkó és Micsurin módszereivel, ami a két jeles szovjet tudós munkásságát ötvözte. Zöldnevelésnek is hívhatnánk, mert Micsurin köztudottan növénynemesítéssel foglalkozott, Makarenkó viszont gyereknemesítéssel, a kettő ötvözete olyan sikeres volt, hogy a Makarenkó által mocsárnak nevezett diákréteget képletesen szólva le lehetett csapolni, s megint csak kép-

letesen szólva, termőföld lett belőlük. Hát ez a stúdium tartalmazta ezt a nevelési módszert, a testi erő alkalmazását.

Amúgy a papok is olyanok voltak, mert ők meg kiolvasták a Bibliából, hogy a gyerek verve jó, és nem szabad engedni, hogy elkanászdjon, szóval már jó időben le kell törni a szarvát a kis mocsadékoknak. A Biblia az a könyv, amit akkor és úgy használunk, amikor és ahogy kedvünk tartja. Azért olyan vastag, hogy a modern, vagy úgy is mondhatnánk, a mai élet-felfogásra, életambícióra és világnézetre is megtaláljuk a megfelelő választ. Mert a sokasodással és a minden egyéb népek elpusztításával foglalkozó könyvek mégiscsak ellentmondásban vannak a Prédikátor vagy Salamon könyvének egykedvűségével és életről való lemondásával, hogy csak egy nagyon látványos példát említek.

A szilveszter ereje megsegített, hogy visszamehessek Budapestre, mögöttem a falu tájaival. Ezen a télen talán nem is lesz hó, a fák kopaszok, nem takarták el azt a reményvesztettséget, ami a faluban volt, az omladozó gazdasági épületeket, a rendetlen udvarokat. De én nem nézek vissza, csak arra, amerre épp tartok, tele az estére vonatkozó reményekkel, hogy például lesz ott olyan lány, aki majd szeretni tud engem, vagy hogy ihatunk valami italt, amitől lehet álmodozni. Mi nem vagyunk még olyanok, mint a felnőttek, ha mi iszunk, nem vagyunk undorítóak.

Ittunk, és éreztem, hogy idegenné válok ebben a lakásban. Vagyis nem! Először felszabadultam, még vicces is voltam, meg lett öntudatom, ami egyébként a Budapestre költözésem során összetört. Nagyon fontos, hogy költözéskor minden, ami törekeny, rendesen be legyen csomagolva. De ez nem volt, mert a szüleim erre egyáltalán nem figyeltek, csak hogy legyen rendesen tiszta alsógatyám, de hogy azt kimosni öntudat nélkül, anélkül még azt sem lehet, mert ki kellett vinni a mosdóba úgy, hogy mások látják rajta a sárga foltokat. Akkor még fehér alsógatyát hordtak a fiúk.

De most van bennem öntudat, vicceseket mondok, és hozzászólók mindenhez. Olyan vagyok, mint ők, egy tizenhat éves fiú a gimiből, nincs a homlokomon egy eke alakú pecsét, hogy honnan jöttem.

Az öntudat, amit mondjuk, úgy, mint a valahai templomot, a főváros és az ott élő felnőttek, különös tekintettel a tanáraimra, módszeresen összetörték és leromboltak, egy pillanatra visszaépült, hogy aztán teljesen összeomljon.

Túl gyorsan épült, nem volt rendesen alapja, vagy kilopták a munkások belőle az anyagot, hogy otthon építsenek maguknak házat belőle. Megszólalni sem bírtam, mert olyanná váltak a viccek, amikben én nem voltam benne, mert régebben történtek, az én ideköltözésem előtt, vagy épp olyan közegben, olyan nyaralások és síelések során, amelyeknek a milyenségét én nem ismertem, valamint olyan családi rendezvényeken, amik nem hasonlítottak azokhoz, amelyek a faluban voltak, mondjuk az istvánnapi lerészegedéshez vagy a disznótorhoz.

Az idegenséggel birkóztam, és azzal, hogy én ebbe nem tudok belesimulni, mert az én életem nem beilleszthető abba, amiről ők mesélnek. Hogyan lehetne elmondani azt, ami velem történt? Legfeljebb úgy, hogy kigúnyolom

azokat a régi történéseket, amelyek az én életem voltak. Kigúnyolom és neveltségessé teszem a gyerekkorom. De arra nem voltam képes.

A gyerekkor erősebb, mint a szilveszter.

Ültem ott kicsit, aztán bementem a fürdőszobába, magamra zártam az ajtót, hogy véget vetek az életemnek, és majd ez a lakás lesz az utolsó leheletem színhelye. Ide jönnek majd azok a csizmás emberek, akik az én gyerekkorom szereplői voltak, megnézni, hogy hol bukott el az ő leszármazottjuk, hol volt az az Egyiptom, ahol a rabszolgaságot nem bírva, a zsidók véget vetettek az életüknek.

Nyitogattam a szekrényeket, kerestem valami mérget, gondoltam, biztos van valahol. Minden rendes fürdőszobában kell lennie méregnek, amivel a nők megölhetik a férjüket, vagy a bőrüket ápolták. Semmiről nem tudtam, hogy micsoda. Belenyaltam egy-egy üvegbe, de rossz volt. Az ajtón valaki dörömbölt, kezet akart mosni, mert ők ezt megtanulták, hogy kezet kell mosni pisilés után. Aztán többen is dörömböltek, mondták a nevemet, meg hogy mért zártam magamra, én meg hallgattam.

Te vagy bent, mit csinálsz?

Hallgattam.

Nyisd már ki!

Hallgattam.

Nyisd már ki!

Hallgattam.

68

Végül felálltam, a fürdőkáád szélén ültem. Odamentem az ajtóhoz, és kinyitottam. Néztek rám. Nedves volt az arcom, a szemem duzzadt és vérágas. Azt gondolták, túl sokat ittam, s hogy menjek haza.

Jobb volt, hogy ezt gondolták, és nem azt, hogy sírtam.

Elindultam, jártak már a buszok, kimentem a Nyugatiba. Már teljesen úgy néztem ki, mint az osztálytársaim. Nem volt rajtam fura cipő, amiről egy vidéki gyerek azt gondolja, hogy olyan, hogy menő, holott nem menő, csak marhára vidéki. Meleg volt a vonaton, ez is a szilveszter ereje volt, hogy kikövetelte a mávtól a fűtést. Szobon kellett állni, várakozni a hóesésben egy fél órát. Nem baj, meg mikor esik a hó, nincs is annyira hideg. Megjött a busz, felszálltunk. Mondta a sofőr valakinek, hogy nehéz utunk lesz, mert nem valószínű, hogy szilveszter hajnalban takarítják az utakat.

A fürdőszobára gondoltam, a többi gyerekre, a képekre, a bútorokra, meg hogy de jó, hogy már nem vagyok ott, mert én budapesti vagyok, de csak a koleszban. Nekem az a sokágyas szoba az otthonom. Még nem értük el a második falut, amikor a vezető mondta, hogy nem tud tovább menni, mert a szél befújta hóval az utat. Próbáljuk meg a hókupacot eltakarítani, mondta, hátha ki tudjuk ásni.

Voltak a buszon szerszámok, de nem sikerült.

A busz ottrekedt, mi meg gyalog indultunk el. Egy éjjeliór mellé csapódtam, ő is budapesti volt, de csak ott volt budapesti, ahol az éjjelt őrizte. Kapott két zsák szárazkenyeret az üzemi konyháról, azt vitte haza a disznóknak. Nekik is ünnep van, hadd egyenek addig, amíg nem lesznek levág-

va. Nehezen járt, mondtam neki, hogy az egyiket majd viszem én. Mondta, ha beérünk a legközelebbi faluba, meghív egy forralt borra. Meg is hívott. Át voltam fagyva, de a bor meleggé tette a testemet, meg könnyűvé, nem is éreztem, hogy a kenyérnek is van súlya, így indultunk tovább.

Meleg vérben úszott a testem.

Édes naplóm, mondd meg nékem, milyen is voltam a világon valaha, régen!

De a napló nem mondott semmit, mert nem volt olyan napló, amit meg lehetett volna szólítani. Soha nem vezettem naplót, soha nem gondoltam, hogy a velem történetek olyan fontosak volnának, hogy dokumentálni kéne, amely dokumentálás nem más, mint a történések megisméltése írásban. Vagy bíztam az emlékezetben, hogy az majd megőrzi, mert én hiszek az emlékek feltámadásában, és az örök emlékezésben.

Amúgyis, miért tekintenénk az aktuális érzéseink szerint rögzített emlékeket pontosabbnak, mint azokat, amiket a szelektív emlékezet visszahoz a múltból. Ha egyáltalán bármit is vissza kéne hozni, mert ki a jóisten akarja visszabontani a házát az alapokig, hogy lássa, milyen kőből épültek, elég, ha azt látja, hogy stabil és áll. Ha már bontásról van szó, akkor ott nagy a gebasz, mert bizonyára meggyengültek a falak, vagy tényleg szar volt az alapozás.

A napló, a rögzített emlékezet épp olyan, mint bármely más emlékezet, hiszen a történések láncolatából kiemel eseményeket, s mellette ledózerolja a többi eseményt, holott ez az egyedi, kivételesnek tekintett esemény épp a többi, a nemrögzítettek révén vált rögzítésre érdemessé. Olyan, mintha egy házsört lebombáznának, s az egyedül megmaradt házat tekintenénk a valahai utca tükrének. Holott ez a ház sohasem volt egyedül, az így felszabadult oldalai más házaknak támaszkodtak, s azok a falak, amelyeknek a megépítését csodáljuk, valójában soha nem voltak így láthatóak.

Épp ilyen volna a napló, ami az eseményeket hierarchikus sorba állítja, és a kiemelteket rögzíti. De minden kiemelés az akkori emlékbombázások nyomait viseli, mert rögzít például egy szerelmet, ami akkor és ott fontos volt, de később teljesen kitörlődik az életből. A rá való emlékezés inkább rontja a múlthoz való viszonyt, mintsem javítaná és komfortosabbá tenné az elhagyott időt. Hiszek az egy szent és egyetemes anyaemlékben, ami feljön, ha fel kell jönnie, amiben nincsenek külső támaszok, amik eldöntik az aktuális időben, hogy a jövőben mire kell emlékezni. Vagy nem is kell, hanem kénytelen vagy, mert a rögzítés az emlékek nemrögzített maradványait egy életre kitörli a fejedből.

Nem tudom, ha volna napló, ha volnának fényképek arról a korról, akkor jobban látnám-e, hogy ki voltam régen, vagy a megmaradt, már az aktualitásban deformált emlékmagyarázatot a mai figyelmemmel és a mai helyzetemmel átértékelném, hozzátenném azt az értelmezést, amit a ma diktál nekem. Mert az emlékezés minden formája mából visszatekintő értékelés. Mit tartok fontosnak abból a szempontból, hogy most ki vagyok, és milyen magyarázatot fűzök például ahhoz a kisfiúhoz, aki almát szel fel vékony szeletekre, és szárítja ki a napon.

Soha nem hallott ilyesmiről, bár látta, hogy a szilvát hogyan aszalták meg, néha kenyérsütés után betolták a tepsikben a még meleg kemencébe. Az almát is meg lehet szárítani, gondolta, és akkor télen ez lesz az esesége.

Édesség az édességszegény világban.

A szülei nevetnek rajta, mint ahogyan nevetnek azon is, amikor az ötödikes lányok bedobták az osztályablakon a szerelmes levelet.

Ketten vannak, nem tudom, melyik szerelmes belém, mert együtt dobják be a szívecskés papírokat, és az aláírás is olyan, hogy Zsuzsa, Gabi, vagy fordítva, Gabi, Zsuzsa. Ez a két lány nagyon szereti őt, de ő nem szereti ezt a két lányt, részben öregnek tartja őket, mégiscsak ötödikesek. Az osztálytársai irigyelik, hogy ilyen érett nőkkel jött össze, és hogy azokkal tényleg lehet minimum csókolózni, de lehet, hogy mást is, amit a fiú nem mert amúgy elképzelni. Másrészt nem is lehetett volna beléjük szerelmes, mert beleszeretett az egyik barátja anyukájába, Emesébe, aki nem volt vidéki, csak ideiglenesen, mint az orosz hadsereg, tartózkodott vidéken, a férje munkája miatt. Szóval ő már valójában foglalt volt. Ebben az anyukában egyáltalán nem zavarta, hogy hány éves. Pont jónak gondolta minden tekintetben.

Életkorban is.

Éjjelenként arról álmodozott, hogy lesz egy olyan pillanat, mikor összetalálkozik a tekintetük, és azt tudja mondani neki, hogy én szeretem magát. Az anyuka meg csak annyit mond, hogy várjunk legalább addig, amíg tizenhat éves (esetleg tizennyolc) leszel, mert akkor már megtörténhet az, hogy közös élet. Olyan volt erről gondolkodni, hogy mindig újra és újra elindult a történet. Hogy például leejt valamit ez a néni, és én lehajolok érte, kicsit összekoccan a fejünk. Megérezem azt a finom illatot, ami az ő arcának, a karcú nyakának az illata, és akkor megszólalok, hogy szeretem. A magát nem teszem hozzá, mert közben már tegeződtünk, mármint hogy én is tegeztem már, mert nagyon bizalmi volt a kapcsolat, s innétől kezdve még bizalmasabb lett, mert benne voltunk egy várakozási időben, ami után ugye, megjön a Jézuska, és meghozza az igazi ajándékot, a végre megvalósuló szerelmet.

Szerelmes lettem az egyik unokabátyám feleségébe is, Marikába, aki vendégségben volt nálunk, és megmutattam neki az egész indiánbirodalmat, ahol én vagyok a főnök. Nagyon jól el tudtam mondani neki mindent, ő is belém szeretett, csakhát nem tudott engem választani, mert a törvények az unokabátyámhoz kötötték.

Nagyon szerencsétlenül járt, mert rögtön érezte, amint megismert engem, hogy rosszul választott, és ez a rossz választás mostmár örök pecsét lesz az életén. Ráadásul ebből a rosszból majd gyerekek születnek, helyesebben már meg is születtek. Ők is ott fognak felnőni a rosszban. Emiatt lelkileg sérültek lesznek, és olyan párt választanak, amikor választás előtt állnak, ami tovább örökíti majd a rosszat, és akkor a továbbörökített rossz újra tovább örökíti és a Biblia örökösödési törvényei szerint szaporítja a rosszat a világban.

Csak azért, mert nem engem választott.

Mondta azt is, hogy túl fiatal vagyok. De ezekkel az évekkel előjönni tényleg nem nagyon elegáns. Benne is van hiba, mert mindenki van hiba.

Én azt mégsem emelem ki. Pedig biztos van, csak én pont nem látom, mert szerelmes vagyok bele.

Senki nem szeret, akibe szerelmes vagyok. A szerelem nekem ezen az isten háta mögötti településen nem terem. Ez az érzelem biztosan elköltözött Budapestre, és akkor nekem utána kell költöznöm, ezért küzdöttem a felvételin, ezért lettem kitűnő tanuló, hogy utánaköltözzek a szerelemnek.

Minden éjjel arról álmodtam, hogy ott vár engem a szerelem egy lánynak öltözve. Nagyon szép ruhában van, csillog a szeme, és pont engem néz, én meg nem egy úton megyek felé, hanem a nézésén, és mikor teljesen közel érek hozzá, akkor megtörténik, hogy egymásra találunk. Lehet, hogy az a lány lesz, aki nyári munkára jött a faluba, és egy hetet maradt.

Akkor lettem bele szerelmes.

Ő volt az, vagy a könyvtáros lány, aki biztosan csak ideiglenesen könyvtáros, és persze engem szeret, csak neki is kicsi vagyok, és kénytelen beérni egy nálam rosszabb minőségű, de életkorban hozzá jobban illő férfival, aki hát, olyan volt, hogy már ekkor látszott rajta, hogy ezzel összebútorozni tényleg tragédia. És tragédia is lett, már nem is emlékszem, milyen, hogy csak csendes elrákosodást hozott, vagy az volt, hogy egyszer álmában leszúrta ez a lány a kislányai apukáját, mert úgy érezte, csak így tud tőle megszabadulni.

Nem tudom, mért nem a válással próbálkozott.

Jó, a válás azért nem tökéletes megoldás, mert a családból kioperált idegen mégiscsak feltűnik egyszer-egyszer, mert látni akarja a gyerekeket, és minden jót összelehel azzal a kénköves lehetéssel, amit a rendszeres fogmosás elhanyagolásával ért el.

Megyek a szerelem után, mert mást nem tehetek és meg is fogom találni, mert Budapest, igaz, nagy, de a szerelem fel tudja hívni magára a figyelmet. Nekem csak résen kell lennem, hogy lecsapjak rá, hogy észrevegyem, hogy szeretnek és vissza is tudjak szeretni. Nem úgy, mint eddig, hogy pont azokat nem tudtam szeretni, akik szerettek. Onnéttől, hogy ez kiderült, mármint az irántam táplált érzelem, mindenki Lukács Erzsi lett.

Kiss Judit Ágnes

Mondd, mit érlel

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
kinek sajnos nem farka nőtt,
kinek bajszán nem billeg morzsa,
ezért vehetik szarba őt,
vagy megveszik, mint húst a boltban,
vagy megvetik – nincs szava se,
csomókban hull a haja szála,
s nem veszi észre maga se?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
akinek méhe van, s terem,
lompos faszik röhögnek sorba:
„enyém! ha tetszik, megverem!”
a bölcső mellett némán retteg,
nem bóg elnyújtva – nem meri –
nincs semmi mása, csak a gyermek,
mi lesz, ha azt is elveszi?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki maga él, maga keres;
az egyszülős családnak torzsa
jut csak: segély meg ószeres,
egy tört széke van, hogy begyűjtson,
a szoknyáján két kölke ül,
az ajkát rágja, mire gyűjtsön,
aztán lefekszik egyedül?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki fogamzóképes lehet,
egy cég veszi fel csak, s megmondja:
ha teherbe esik – mehet,
az állam rászáll, menjen szülni,
de a CSED, a GYES nem elég,
már semminek sem mer örülni,
szájíze mint a főzelék?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
kinek melle van, puncija,
kislányként csúf bácsi fogdossa,
és nincsen hová futnia,
ő a hibás, ha áldozat lesz,
a vádja biztosan hamis
egy úrról, kin drága az arcszesz,
s ő a bűnös, ha hallgat is?

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki elleni meg baszni jó,
de ha elér idősebb korba,
már azért jár a szankció,
mint üvegen, átnéznek rajta,
köszörülik a nyelvüket:
„szottyadt szatyor! kivénhedt szajha!”
s ő úgy tesz, mint aki süket.

S mondd, mit érlel annak a sorsa,
ki költő, s fél, de így dalol?
Írás közben a padlót mossa,
aztán gyerek után lohol.
Neve piaci brand, de régi,
mint egy retró mosóporé,
s ha nem kell, elfekvőben végzi.
Száján csorog a híg püré.

Jóéjtpuszi

Elvesztettem a hitemet.
Reggel a táskámba tettem, ez nálam
automatizmus évtizedek óta.
Nem hiszem, hogy kiesett, mikor aprót
adtam a hajléktalannak, zsebkendőt
kerestem elsiratni Kati nénit,
vagy elővettem a rúzsomat.

Elég kicsi volt, kisebb, mint egy mustár-
mag, mert hiába szóltam a hegyeknek,
nem ugrottak a tengerbe.
Dísznek tartottam, a biztonság kedvéért,
igazából sose volt rá szükségem,
most nem találom, hiába ürítettem
ki a táskámat, a zsebemet, magamat,
biztos kilopták a villamoson,
nincs meg, nincs meg, pedig most arra kéne,
hogy megállítsam az omló hegyeket.

Kürti László

thonet garnitúra

a karfás, régi székekbe voltam beleroskadva,
nem fértünk már otthon a sok antik, törött
darabtól. évekig vártak, hogy felocsúdjak –
de mindig a pénz, az idő, a szakember.

aztán végre kerestünk hozzá csíkos huzatot,
külön mester újította a vázát. enyvezni, pá-
colni, kiegészíteni, ahol törött, s átgurtnizni,
mert beszakadt, mikor a gyerek ráállt. két női

és két férfi, karfás gyönyörű thonet. most
külön szobákban, már csak így volt hely nekik
otthon. a szettből hiányzik ugyan még két
lurkónak való kanapé, de észre sem veszed...

ilyen szétszórva vagyunk már két városban apa,
anya, gyerek. átutazóban, havi kétszer, menet-
rend szerint. s hogy a család folyton darabokban,
– igazi otthont remélnek szanaszét székeink.

Pályi Ildikó

Végső hívás

Kiss Judit Ágnes Ketrec c. pantonjára

Várakozol a mosdóban,
hónod alatt bóg a gyerek.
Szól a bemondó, last call van,
kétszer hangzik el a neved.

Hónod alatt bóg a gyerek,
gyűlnek öledben a gondok.
Kétszer hangzik el a neved,
jobban szorítod a combod.

Gyűlnek öledben a gondok,
másnak higgadtnak tűnhetnél.
Jobban szorítod a combod,
közbül már csak egy műemlék.

Másnak higgadtnak tűnhetnél,
vértelen, nyugodt a húsod.
Közbül már csak egy műemlék,
régen magad koszorúzod.

Vértelen, nyugodt a húsod,
megmaradhatnál Istennél.
Régen magad koszorúzod,
másként mennyei szent lennél.

Megmaradhatnál Istennél,
nem vegetálnál sztrájk-módban.
Másként mennyei szent lennél,
az Úr szólna, hogy last call van.

Sorvezető

Hátizsákkal vártam a Nagykörúton,
arra jött a Jézus egy ócska ingben.
Azt se tudtam, hogy nem-e álmodom épp,
ő közelebb ért.

Barna volt és ráncos a bőr az arcán,
megkopottan ült a szemének kékje,
és kivillant egy foga, ennyi maradt.
Ő is öregszik.

Egy gitárt fogott remegő kezében,
és piros muskátlit egy nagy szatyorban.
Felpakolta mindet a villamosra,
mentem utána.

Elhelyezkedett a bejárat mellett.
Észrevette, hogy hölgyek is állnak mellé,
és szabadkozott, hogy a korral fárad.
Elmosolyodtam.

Mondta, hogy különleges arcélem van,
Szent Teréz jut róla eszébe rögtön.
Ekkor egy kis rózsafüzért adott át
és meg is áldott.

Én zavartan vettem el, és makogtam,
hogy református vagyok és nem hívő,
templomot se láttam a válás óta.
Jogtalan áld meg.

Szólt, hogy ezt mind érti, de tartsam csak meg,
mert lehetne sorvezető a gyöngysor,
visszatérni végre az együttérző
önszeretethez.

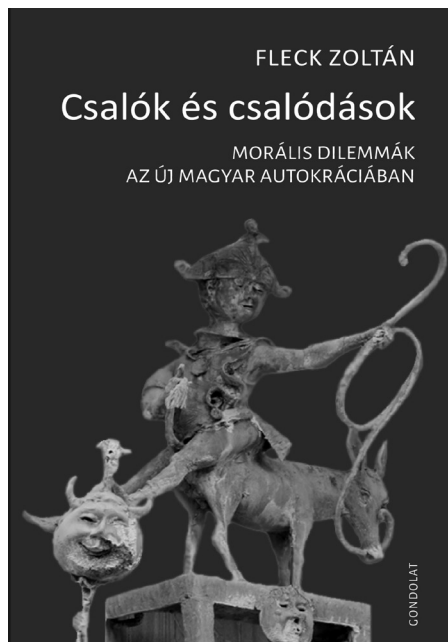
Utószezon Füreden

Partközeli rutinséta, ágakkal sűrűn szövött ég,
kezemben van egy cikk füge, harapdálom a belsejét.
Héjig érek, édeset várok – helyette lágy nyelvficam,
gyorsan múló emlékké lesz, alakja tenyéryi Tihany.

Sziklaszáraz levelibékák fekszenek jobbra-balra,
látom, ez is halott, az is halott, ez is meg van halva.
Vigasz-szuvenírként a hajam nyírfaág simogatja,
belenyugszik a létezés a korán jött alkonyatba.

78

Szerzőink könyvei

Hónapló

Dalos György

Thälmann, Ausztria, Skype

Berlin, 2025. április 12.

Zwickauban a múlt héten ünnepi megemlékezés keretében avatták fel a város két szülöttének, egy 19. századbeli papírgyárosnak és egy nemrégiben elhunyt grafikusművésznek az emléktábláját, amelyet maga a polgármester szegezett fel az iskolai parkban található gránitkőre. Nem férhet kétség ahhoz, hogy mindkét személy, akiket egyébként még életükben díszpolgári címmel tiszteltek meg, a maga területén érdemdús tevékenységet folytatott, és ezzel rászolgált az utókor tiszteletére. Mindazonáltal megjegyzendő, és az idősebb városlakók figyelmét nem is kerülte el, hogy a gránittömb korábban Ernst Thälmann-nak, Németország Kommunista Pártja (KPD) elnökének dicsőségét hirdette. Thälmann az NDK-nak ikonja volt, könyvek íródtak, filmek készültek róla, az úttörőszövetség tagjai a Thälmann-Pionier címet viselték, több mint hatszáz utcának és térnek lett névadója, s ezek az elnevezések jobbára a rendszerváltás és a német újraegyesítés után is fennmaradtak. Ugyanígy mindmáig áll a mellszobra, Lew Kerbel szovjet szobrászművész monumentális alkotása, amely a munkásvezért „Rot Front” üdvözlésre ökölbe szorított kézzel ábrázolja.

Hogy Zwickauban Thälmann emlékét ilyen kevéssé tisztelik, azon nincs csodálkoznivaló. Egyrészt a KPD-elnök életpályájának nincs helyi vonatkozása, másrészt és még inkább a dél-szászországi városka mostanság nem az a helyszín, amely kedvezne a baloldali hagyományörzésnek. Az idei Bundestag-választásokból Zwickauban toronymagasan, 39,9 százalékkal a jobboldali radikális Alternatíva Németországnak (AfD) került ki győztesként, míg a konzervatív CDU csak 23,7, a szocdemek 8, a Linke 8,5 százalékot kapott, a zöldek pedig 3,3 százalékkal a helyi parlamenti küszöböt sem érték el. Mindennek természetesen megvan a maga szociális magyarázata. A cseh határhoz közeli Zwickau nem tartozik a rendszerváltás nyertesei közé, legfőbb munkahelye, a Trabant autógyár ma már csak múzeum, s 1990 óta lakosságának egynegyede állt odébb főleg munkaadót keresve, miáltal a város lélekszáma százezer alá süllyedt. Erre jött a nemzedékváltás: a lakosság legerősebb korcsoportját jelenleg a 41–64 közötti életkorúak teszik ki. Ugyan kit érdekelne ebből az alapsokaságból Ernst Thälmann személye, politikusi működése és sorsa?

Engem biztosan foglalkoztat, és pedig nemcsak mint történészt, hanem úgy is, mint a szocializmusban szocializálódott embert, akinek nézeteire és személyiségére hatottak ezek a mozgalmi példaképek, főleg a haláluk révén ikonikusak, mint a francia Gabriel Péri, a cseh Julius Fučík, a magyar Ságvári Endre vagy éppen a német Ernst Thälmann. Igaz, a róla alkotott képet moszkvai diákkoromban az akkori szovjet történettudomány valamelyest differenciálta:

szó esett a Német Kommunista Párt hibás taktikájáról, főleg a szociáldemokratákkal szembeni kérlelhetetlen magatartásukról, sejtetve, hogy ebben Sztálinnak is része lehetett. Különben is, hangsúlyozta a hivatalos tézis, ennek a szűkkeblű, szektás politikának véget vetett a Komintern VII. kongresszusa, amelyen Dimitrov meghirdette a népfrontpolitikát, és maga Thälmann is jóváhagyta a börtönből kijuttatott üzeneteiben. Innentől a fejlődés egyenes vonalúnak látszott, Hitler ugyan hatalomra került, és hadat üzent a Szovjetunióknak, az azonban legyőzte a náciizmust, és Németországnak legalábbis a keleti részén diadalra vitte a szocializmus ügyét. Kár, hogy Thälmann ezt már nem érthette meg, mert ismeretes módon 1944. augusztus 16-án a buchenwaldi koncentrációs táborban az SS meggyilkolta. Úgy is mondhatnám, hogy ezt a lineáris szemléletet könnyűszerrel elfogadtam.

Évtizedek múlva ismerkedtem meg a másik, kevésbé hízelgő Thälmannképpel. Eszerint a szállítómunkásból lett kommunista vezér kizárólag Sztálin kegyéből emelkedhetett ilyen magas posztra – sem szellemi, sem pedig gyakorlati képessége erre nem érdemesítette. Hibás taktikai irányvonalával megakadályozta az antifasiszta erők összefogását, s ezzel közvetve hozzájárult a választásról választásra izmosodó náci párt hatalomátvételéhez. Ez a felfogás főleg az NSZK-ban jutott érvényre, s újabb váddal bővült ki: eszerint Thälmann éppúgy a Weimari Köztársaság megsemmisítésén buzgólkodott, mint ellenlábasa, Hitler. Egyik totalitarizmus olyan, mint a másik – egykútya. Ez volt a legfőbb érv az 1990-es évek vitáiban, amelyek többek között akörül forogtak: meghagyják-e vagy bontsák le Kerbel 1986-ban felavatott Thälmann-szobrát a volt Kelet-Berlin Prenzlauer Berg kerületében.

80

Akkoriban én ezzel a szoborral úgyszólván naponta találkoztam. Friedrichshaini lakásomtól az általam vezetett Collegium Hungaricumhoz villamoson vagy buszon vitt az út, s oda-vissza mindannyiszor megállt a Thälmann-kolosszus előtt vagy azzal szemközt. Kerbel alkotása szocreál tömörségével lenyűgözött, de el is gondolkodtatott. Mert azt bőven el tudtam képzelni, hogy egy ilyen bronzember meg tudja szólítani a munkásosztályt, s azt is, hogy megáll a kivégzőosztag előtt, csak éppen azt nem néztem ki belőle, hogy a tizenegy évnyi magánzárkát és álmainak összeomlását is szemrebbenés nélkül elviseli. S valóban: felesége, Rosi Thälmann révén kicsempészett leveleiből az derül ki, hogy rettenetesen szenvedett a magánytól és attól, hogy a bálványozott Szovjetunió és személyesen Sztálin semmit sem tesz a kiszabadításáért, holott Dimitrovot, majd Rákosit is milyen szépen kicserélték. Életének utolsó évtizede reménykedések és csalódások váltakozásában telt el, s hűséges párttagként végül talán már azt is belátta, hogy a kommunizmusnak reá nem aktív harcosként, hanem mártírként van szüksége.

*

Korrektúrát javítgatok: lezárom az Ausztria legújabb kori (1945 utáni) történetéről írott könyvemem. Már címe is van, igaz, nem én adtam, a kiadó javasolta: *Semlegesség és császármorzsa*. Kicsit ódzkodtam, aztán belementem. Végére is nem komoly monográfiát írtam, hanem jól emészthető népszerűtudományos munkát, amelybe ennyi viccnek el kell férnie. Annyi bizonyos,

hogy Németország legújabb kori történetének nem mertem volna azt a címet adni, hogy „Újraegyesítés és Milka-csokoládé”, de az osztrák kedélyességben bízhatok. Hogy ilyesmi létezik, annak Nyikita Hruscsov szovjet párt- és kormányfő is hírére vehette, amikor 1960 szeptemberében Julius Raab szövetségi kancellár moszkvai látogatását viszonzva Bécsbe látogatott. Nyugati környezetben a szovjet vezető afféle jámbor Simplicissimusként mozgott, elfogódott kíváncsisággal szemlélte a számára idegen világot, a nyugati politikusokat, őszintén igyekezve megérteni ezt az emberfajtát. Magáról a szövetségi kancellárról így vélekedett: „Burzsoá volt, de rugalmasan gondolkodott, és a fehér asztalnál a két állam jó kapcsolatait képviselte. Emellett kapitalista maradt, ellenezte a kommunistákat és elvetette a marxista–leninista elméletet.” Ehhez képest elég fesztelem csevegésbe bonyolódott vele.

HRUSCSOV Raab Úr, életemben először ülök együtt egy kapitalistával.

RAAB Hruscsov Úr, igaza van, természetesen kapitalista vagyok, de kis kapitalista, nagyon kicsi kapitalista.

Raab mellett ült Bruno Kreisky külügyminiszter, aki a kormánykoalícióban a Szocialista Pártot képviselte. Iránta munkásszármazása miatt Hruscsov eleve rokonszenvet táplált, s ez már a megszólításon is érződött.

HRUSCSOV Kreisky elvtárs, mit gondol Ön, támogassuk-e az Ön főnökének, a kis kapitalista Raabnak az elgondolásait?

RAAB Hruscsov elvtárs, tudja-e tulajdonképpen, mit jelent az a szó, hogy „Raab”?

HRUSCSOV Nem, nem tudom.

KREISKY És tetszik Önnek Raab?

HRUSCSOV Igen, hiszen hasznos dolgokat csinálunk vele mindkét népnek.

KREISKY Szóval Raab oroszul „ворона”. Vagyis holló.

HRUSCSOV No és? Akkor mi most ezzel a hollóval együtt hasznos dolgokat csinálunk.

(Mit nem adnék egy ilyen üres fecsegésért tótágast álló mai világunk vezetői között!)

*

Hamarosan megszűnik a Skype. Május 7-től kezdődően egy másik alkalmazással fogom elérni azokat az ismerőseimet, akikkel eddig a Skype-on közlekedtem, szóval „szkájoltam”. Május 7-től ez az ige már csak múlt időben használható, és emiatt alighanem hozzá kell szoknom a „tímszelni” kifejezéshez. Nem tartok a váltástól, pedig annak idején a Skype-ra gyanakodtam, majd a handyre is – hogy jövök én ahhoz, hogy kagyló nélkül telefonáljak? A telefonnak a telefonasztalkán a helye, vagy az utcai fülkében, a bedobósban. De mit lehetne még bedobni? Tantusz sehol, a forint, mire bedobom, értékét veszti. Hogy lehet így kommunikálni?

Karinthy erről is sejtethett és sejtetett valamit. Abban a humoreszkjében, amelynek végén a legendás mondat áll: „Azt álmodtam, hogy két macska voltam és játszottam egymással”, az alábbi macskajajos ötlettel szolgált: „Beszélgetést hivatalos esetben csak a Postaigazgatóság engedélyezhet, ha a két fél, aki beszélgetni akar egymással, minden esetben együtt megjelenik a hivatalban, és igazolja, hogy sürgős ügyben kell érintkezésbe lépniük egymással.”

„Oh, those russians”

A könyvet a borítója miatt vettem le a könyvtár polcáról. *Vörös csillagok és medvék*. A szerző kortárs orosz nő, Jelena Csizsova. Eredetileg közgazdász volt, később, majdnem negyvenévesen lett hívatásos író. Egy tengeri hajón baleset érte Törökország partjainál. Tűz ütött ki. Amíg a kabinban várta, kimentik-e, elhatározta, hogy megváltoztatja az életét, és komolyan veszi írói hivatását. Azóta jelennek meg egyre-másra regényei. Szentpéterváron él, ott játszódik a regénye is az ötvenes években. Magyar címe *Nők férfiak nélkül*. Valóban asszonyok a szereplői. Idős nők, akik elvesztették a háborúban a férjüket, a fiaikat. Akik túléltek a blokádot, és nem haltak éhen. Semmijük nincs, csak a társbérleti szobácskáik.

A legfiatalabb társbérelő a kis faluból érkező Antonyina, akinek leányanyaként utalnak ki végre szobát az öregasszonyok között, ahová újszülött kislányával együtt költözhet a munkásszállóról. A társbérlet felbolydul a baba érkezésétől, az asszonyok együtt veszik gondjaikba a kis Szüzannocskát, amíg az anya túlóráról túlórára hajszolja magát a szovjet tervgazdaságban.

82

A „nagyik” megelevenednek a csecsemő jelenlététől. Mindent megadnak neki, amit csak tudnak. Először is elviszik a pópához megkeresztelni, legyen tisztességes, keresztény neve is, Szofja, onnantól pedig öltöztetik, sétálni viszik, tanítják, és amikor a kislány anyja, Antonyina fiatalon meghal, régi ismerősökön keresztül elintézik, hogy az állam ne vegye gondozásba a gyereket, hanem ők nevelhessék fel. Hihetetlen erejű asszonyok ezek a „nagyik”, az a fajta vénasszony mindhárom, akiről azt mondják, agyoncsapni se lehet. Minden szörnyűség ellenére, amit átéltek, teli vannak hittel, reménnyel, szeretettel (az orosz nyelvben mindhárom szó egyben női név is), a gondoskodás azonnal felébreszti bennük az erőt.

A magyar címmel szemben feminista énem berzenkedik. Azt sugallja, a nők hiányosak, megfosztották őket a legfontosabbtól, a férfitől, akinek a nő csak függvénye lehet. Az eredeti cím *Nők ideje*, sokkal erősebben sugallja ezeknek az asszonyoknak a helytállását, és az egész társadalom veszteségét, amely elvesztette a férfait. Nem értem, mi oka volt a fordítónak más címet kreálni az eredeti helyett (pedig maga is nő, Birman Erzsébet), de az is lehet, hogy a kiadó ötlete volt – úgy látszik, még sokáig fogunk küzdeni az oldalcsontereddettel.

Jelena Csizsovát 2019-ben meghurcolták, büntetőeljárását indítottak ellene egy könyve ürügyén. A leningrádi blokádról szóló családi emlékiratai kapcsán ugyanis azt állította, az egymillió civil életét (sokuk éhen halt) követelő blokádért Sztálin ugyanannyira felelős, mint Hitler. Emiatt nácinak bélyegezték, szélsőségesek égették el a könyveit. Miközben a jelenlegi orosz hatalom egyre inkább rehabilitálja Sztálint. Míg a Molotov–Ribbentrop-paktumot Gorbacsov elnöksége alatt elítélték (korábban pedig egyszerűen letagadták), most magas rangú orosz tisztviselők a szovjet diplomácia legnagyobb tetteként értékelik,

és a hétköznapi emberek között is egyre többen állítják, hogy a Sztálin ural-
kodása alatt elért szovjet sikerek igazolják az emberáldozatokat (ahol fát vág-
nak, hull a forgács – ugyebár). Hitler rossz, Sztálin jó – „Két láb rossz, négy láb
jó”. Az ukránok elleni háborúban is állítólagos fasiszták ellen kell harcolni, és
a propagandának, a remekül működő dezinformációs hálózatnak köszönhető-
en egyre többen gondolják úgy az Európai Unió egyik tagállamában, Magyar-
országon is, hogy a háborúval az oroszok csak revansot vesznek az Ukrajnában
élő kisebbség ellen szervezett pogromokért, és ha Ukrajnát felveszi az Európai
Unió, az ukránok majd eltartatják magukat vele (azaz velünk, magyarokkal)
védelmi szolgálataik fejében – hisz valamennyien születésük óta maffiózók.

Épp tegnap elegyedtem beszélgetésbe alsó szomszédommal, és most először
valahogy a beszélgetésbe kúszott a növények meg a sünök mellé a politika meg
a politikai nézeteltérés. Dermedten lestem kifelé a buborékomból (amelyben
egy ország sosem rohanhat le jogosan egy másikat), hogy mennyire magától
értetődő természetességgel mondja a kedves (nem is tanulatlan) szomszéd,
hogy ő ugyan nem foglalkozik politikával, neki ugyan nincs kiforrott vélemé-
nye, de... és szóról szóra hallottam vissza a putyini propagandát az ötvenha-
tos forradalmat leverő ukránoktól kezdve a honvédő háborújukat Ukrajnában
vívó oroszokig. És amikor visszakérdeztem, mégis honnan veszi, amiket mond,
csak vállat vont: hát beszélük.

Ilyen alattomosan kúszik vissza a sztálinizmus Oroszországba, és ilyen alat-
tomosan az orosz titkosszolgálat tevékenységének hála az egyszerű emberek
gondolataiba a nekik tetsző narratíva.

Újra és újra rácsodálkozom, hogy Oroszországban mégis, ilyen körülmények
között is képesek élni, alkotni az írók. Nem értem, hogyan.

83

A könyvet a borítója miatt vettem le a könyvtár polcáról. Messenger-üzenet-
váltások állnak rajta. A címe: *Text*. A szerző kortárs orosz: Dmitry Glukhovsky
(szokatlan módon, saját kérésére ezzel a nemzetközi átírással jelennek meg
magyarul is a könyvei), nem nő ugyan, de azért gondoltam, elolvasom. Megál-
lapítottam, hogy hihetetlenül jól ír, hogy gyilkost Raszkolnyikov óta nem sze-
rettem annyira, mint a regény főhősét, Ilját. Megdöböntő a mai orosz társada-
lom rajza, és megdöböntő az okostelefon személyiségünk lenyomatát hordozó
hatalmának bemutatása. Csak egy-két nappal a könyv elolvasása után esz-
méltem rá hétköznapi szexizmusára. (Vigyázat, spoiler!) Ilja megakadályozza
ugyan, hogy áldozata szerelme, Nyina abortuszt kövessen el, de szegény lány
ezt abban a hiszemben teszi, hogy gyermeke apja életben van, feleségül akarja
őt venni, és majd boldog családdá válnak. A regényben ez a hazugság jócsele-
kedetként tűnik fel, hisz megmenekül a magzat élete. Nincs szó arról, milyen
élete lesz Nyinának egyedülálló anyaként. Hiszen mi más feladata lehet egy
nőnek, mint anyává lenni? Hiszen miért is kéne egy nőnek tájékozott döntést
hoznia? Mit számít, hogy ő maga nem akar egyedülálló anya lenni, ezért megy
el az abortuszra, és csak akkor másítja meg a szándékát, amikor azt hiszi, a
gyerek mellett közösen dönthetnek?

Hasonlóan sematikusak a nőalakok a *Metró 2033*, *Metró 2034* és *Metró 2035*
trilógiában, (amit már tudatosan kerestem mint Glukhovsky korábbi, eddigi

leghíresebb művét). Az első részben egyetlen nő sem jut szerephez az atomháború után játszódó disztópiában, ahol csak a moszkvai metró vonalain rekedt néhány tízezer ember marad életben. Az egyes állomások külön államok, van köztük náci, kommunista és kapitalista, leképződik bennük az egész huszadik és huszonegyedik század. A második rész egyetlen női szereplője, Szása, a kamaszlány, aki a harmadik részben már prostituáltként tűnik fel a bordélyállomáson (mi más is lehetne ebben a világban?), és nem keres menekvést. A másik nő, aki felbukkan, a főhős felesége, eléggé sematikus figura marad, akinek saját jogán nem sok szerepe van, csak a férjéhez való viszonyában értelmezhető. Remélhetőleg csak a szerző személyes szalon-hímsovinizmusa látszik ebből a jelenségből, és nem általában az orosz társadalom ilyen. (Bár ebben nem vagyok olyan biztos.)

A trilógia ennek ellenére nagyon jó, egyes részeken horrorba hajlik ugyan, de a legrémesebb benne, hogy egészében nagyon is valóságos. A hatalom működését ábrázolja ijesztően hitelesen, apokaliptikus körülmények között, és az olvasó nehezen tudja eldönteni, mi szörnyűbb: a sugárzás okozta mutációk, az éhség, az örület vagy a háborúságok és szövetségek kiszámíthatatlan, kegyetlen rendszere. Nem tudtam letenni. Hetekig nem is voltam képes mászt csinálni, mint olvasni. Annyira tudni akartam, van-e kiút a moszkvai metró alagútjaiból.

Glukhovksy orosz-izraeli kettős állampolgárként 2022 óta külföldön él (ahogy emigrált Ulickaja is ugyanekkor). Az Ukrajna ellen indított „különleges katonai művelet” kapcsán nyíltan kritizálta a vezetést. 2023 nyarán távollétében nyolc év börtönbüntetésre ítélték. Reméljük, nem megy haza.

Egyre nagyobb figyelemmel követem az oroszokat. Mintha mindaz, ami velünk történik kicsiben, velük megtörténne súlyosabban. Mintha mindazt, ami velünk megtörténhet, egy torzító tükör vetítené előre. Nemrég olvastam egy cikket arról, hogyan tiltották be náluk a Parádénak nevezett Pride-ot a gyermekek védelmére hivatkozva. Hogyan ad a propaganda egyre nagyobb teret a homofóbiának. Milyen lépésekben alakult ki a jelenlegi diktatúra.

Korábban csak halvány elképzeléseim voltak arról, hogyan másolja a mi kormányunk a putyini berendezkedést, de most egyre élesebben látszik, hogy gyakorlatilag Orbán Viktor Putyin receptkönyvéből próbál sütni. Kérdés, hogy mekkora sikerrel.

Csodálom az orosz művészeket. Akik tisztán látják, miben élnek. Többüknek a háború kitérője volt az a pont, ahol már nem maradhattak tovább a hazájukban. Nem hallgathattak, és nem akarták az életüket kockáztatni a véleményükért. Ulickaját idegen ügynöknek nevezték, Glukhovskyt börtönre ítélték. Jelena Csiszova – ha jól tudom – egyelőre Péterváron él, és elcsendesedtek a körülötte forrongó indulatok. De vajon mikor tesz megint olyan kijelentést, ami miatt meghurcolják? Vajon honnan lehet tudni, melyik mondatodat fordítják ellened, ha a nyilvánosság előtt hangzottak el? Honnét lehet tudni, mikor van itt a pillanat, amikor ha az ember életben akar maradni, és nem akar csukott szájjal lapítani sem, akkor egyetlen lehetősége van: menedéket keresni egy másik országban?

Csodálom az orosz művészeket, akik képesek voltak a döntő pillanatban arra az elhatározásra jutni, hogy ha egyenes derékkal akarnak élni, és élni akarnak, akkor menniük kell. (Akinek megvan hozzá a nemzetközi hírneve, az más országban is művész marad, nem egy ismeretlen, névtelen bevándorló, az talán könnyebben jut erre). Csodálom azokat is, akik maradtak, és újra és újra próbára teszi őket a hatalom minden újabb húzása: meddig képesek vajon önmaguk maradni, megszólalni, amikor már nem hallgathatnak. Vajon tudják-e, hogy kockára teszik az egzisztenciájukat vagy az életüket is? Nem tudom, itt-hon, az én országomban ki, mikor és hogyan kerül veszélybe. Mikor égetik el a könyvét, mikor börtönzik be őt magát. Nem tudom, melyik pillanat az, amikor muszáj menekülni. Nem tudom, kik lesznek, akik felismerik ezt a pillanatot, és kik késik le. Csak figyelem az oroszokat, és próbálok tanulni tőlük.

Hargitai Miklós

Böjti szelek

Azon az áprilisi napon, amikor Magyarországon először ment 30 fok fölé a hőmérséklet (utóhatásként viharokkal, ahogyan ez mostanában nyaranta szokás, minden hóhullámnak egy-egy zivatáros vagy szélviharos időszak vet véget, aztán jön a következő kánikula meg a következő égzengés), Malagában 21 fok volt, borús idő, és az Atlanti-óceán felől fújó enyhe szél. Már-mint 21 fok volt a nap legmelegebb órájában, mert hajnalban például csak 9. Konkrétan az történt, hogy hajnali ötkor, amikor Budapestről elindult a repülő, Ferihegyen melegebb volt, mint háromnegyed kilenckor a Costa del Solon. Ez amúgy nem valamiféle anomália, április végén ez az időjárás a Földközi-tenger partján alig számít hűvösebbnek a szokásosnál. Az áprilisi magyarországi hőség – különösen úgy, hogy egy héttel korábban még fagyott – annál rendkívülibb. Illetve ezentúl valószínűleg az lesz a norma, ami rendkívülinek tűnik – az a mondás, hogy Európában a globális éghajlatváltozás a Kárpát-medencét érinti a legsúlyosabban, valami ilyesmit jelent. Hőséget, aszályt, villámárvizeket, az évszakok ritmusának felborulását.

Megjelent nemrég egy térkép arról, hogy az elmúlt tizenkét hónapban Európában hogyan alakult az átlaghőmérséklet a sokévi átlagokhoz képest. Ahol melegebb lett, azt pirossal jelölték, ahol pedig hidegebb, azt késsel. Az egész térképen összesen két kék folt volt: Izland egészen égszínkék, Malaga környéke pedig világoskék, majdnem fehér. Magyarország egésze piros, bár messze nem a legpirosabb – de egy olyan térképen, amelyik a csapadékhiányt is mutatja, nagyon csúnyán festenek.

A Malaga elővárosának számító Benalmadénában nehéz eltekinteni az időjárástól. Azért is, mert errefelé ez az emberek kedvenc beszédtemája, meg azért is, mert itt a populáció a nap nagy részét a szabadban tölti, különösen

tavasszal. A tavaszon belül az április arról nevezetes, hogy ez a legkopárabb hónap: a parkokban és az utcákat szegélyező fasorokban gyakori jacaranda és még néhány másik akácféle ilyenkorra hullatja le a levelét. A platánokon viszont már gyerektenyérnyi új levélkék vannak, szóval a kopárság csak viszonylagos, de azért a fák alatt sétálva feltűnő. Ami viszont a Holdról vagy legalábbis a repülőről nézve is látszik, az a zöld növénytakaró. Dél-Spanyolországban a tél vége óta szinte folyamatosan esett az eső, és olyan növények bújtak elő a földből, amelyeket évtizedek óta nem látott senki. Andalúzia pillanatnyilag egy virágzó, zöld sziget: mindent beterít a vadmargaréta illata, a méhek a bőség zavarával küzdve, virágportól roskadozó kosárcákkal szédelegnek a virágmezők fölött, és az Aranyvölgy virágfolyamának sárga ragyogása csak azért nem bántja a szemet, mert nagyrészt eltakarja a térdig érő fű. A tavasz nem ilyen szokott lenni errefelé – tavaly meg tavalyelőtt áprilusra gyakorlatilag kiszáradt minden –, de amikor épp úton vagyunk az egyik éghajlati zónából a másikba (vagy ki tudja, hová), nem igazán indokolt azon morfondírozni, hogy milyen volt a klíma, mielőtt változni kezdett. Most ilyen, jövőre viszont szinte bizonyosan másmilyen lesz, ki kell élvezni.

Nem mindenki örül a tavaszi hűvösnek. Rózsa és Rezső, a gekkópár például alig mutatkozik, és ha mégis, akkor is meglehetősen enerváltan mozognak a bordóra festett, a nap melegét még órákkal a besötétedés után is őrző falakon. Az elnevezés természetesen önkényes: az egyikük nagyobb, a másikuk kisebb, de a gekkók a természetben nem élnek stabil párkapcsolatban, a hímeiket egyszerű szemrevételezéssel nehéz megkülönböztetni a nőstényektől, és az egymás közelében élő egyedek – kevéssé romantikus módon – időnként felfalják egymást. De ez a páros évek óta együtt mutatkozik: időnként hónapokra eltűnnek (vagy ki tudja: ha egész éjszaka figyelni azt a falrészletet, ahol rovarok után kutatva járőrözni szoktak, akkor lehetséges, hogy minden éjjel találkozni velük), ám előbb-utóbb egyik vagy másik mindig felbukkan, aztán egy ideig megint párban mozognak. Egyszóval a gekkóvilág Rómeó és Júliája most újra a színen van, de elég komótosan mozognak a tízfokos éjszakában, és igyekeznek a meleget adó falilámpák köré csoportosulni. Jobb is, ha civilizált helyen vannak, mert egyre több a környéken a kígyó; talán az eső csalta elő őket, mindenesetre a levedlett bőrükkel sokfelé lehet találkozni, és a kígyók bármikor örömmel felfalnak egy gekkót, vagy bármit, ami befér a meghökkentően nagyra nyitható szájukon. És van egy másik párosunk is: mostanában csak a gácsér mutatkozik olykor a kerti medencében, mert a tojó ebben az időszakban a fészken ül. A tőkés réce nevű, mindenféle gyakori vadkacsafajnál egy gyors élőhelyváltás zajlik éppen: beköltöznek a városokba, háztetőkön és épületkiszögelléseken raknak fészket, és mivel a fiókák fészekhagyók, de repülni még sokáig nem tudnak, a tojásból kikelve valószínűtlen magasságokból ugranak le a mélybe, hogy elinduljanak (gyalog) a legközelebbi szabad vízfelület, esetünkben az úszómedence felé. Nekünk most egy darabig még be kell érnünk a gácsér, azaz a fiú látványával – itt annyival jobb a helyzet, mint a gekkóknál, hogy a nemeket az évnek ebben az időszakában lehetetlen összetéveszteni, és ha fiú-lány felállást látunk, akkor biztosak lehetünk benne, hogy ők ténylegesen egy pár.

A madarak visszatéréséről, ami odahaza a tavasz legbiztosabb jele, erre felé nem nagyon lehet beszélni, mert a legtöbb itteni madár tére is helyben marad, beleértve a fecskéket is. (Apropó, az ünnepek előtt otthon járva nem sikerült találkozunk a kápolnásnyéki gólyákkal, reméljük, azért megvannak, talán csak nem szeretik az áprilisi fagyot.) A nyitott ablakon sokféle madárhangot fúj be a szél. Egy részét nem is ismerjük – élnek itt olyan fajok is, amelyek az Ibériai-félszigethez legközelebb Japánban fordulnak elő, meg Afrikából is bármit átsodorhat a vihar, az a 80 kilométer nem olyan nagy távolság. Csettegnek, csacsognak, csivitelnek, ahogy tavasszal illik. Csak a papagájokat nem hallani: ők ilyenkor szigorúan a fészükön ülnek, egymást váltva, fegyelmezetten. Rigók szólnak, seregélyek, poszáták, pintyek, cinegék, galambok, rozsdafarkúak, és persze sirályok minden mennyiségben, a létező legnagyobb változatossággal. Hajnaltól sötétedésig harsog a madárdal, aztán a következő hajnalban újraindul. És ha jól figyelünk, valami mást is kihallani a zshivajból: trombiták szólnak, mint otthon szilveszterkor. Trombiták, dudák, sípok és dobok, a házak között, az úton, az állomáson, és a vonaton is Malaga felé. A városban is dob- és trombitaszót hallani mindenütt. Már sötét van, az esti szélben sonka és tömjénfüst illata száll. Nagyböjt van és húsvéti körmenet, ami itt, mint már szóba került korábban, egy hétig tart (a körmenet; a böjt elvileg hat hétig), és milliós tömeget vonz. A nagyböjti időben böjtnapokon háromszor ehet a felnőtt ember, és egyszer lakhat jól. De nem mindenki tartja a szokást: a vendéglőkbe nem lehet beférni, a pincérek az utcán, a földön ülőket is kiszolgálják. A körmenet szokása viszont még erősen tartja magát. Meleg van, a kámzsás tróncipelők láthatóan izzadnak. Malaga kétszáz templomának valamennyi szobra útra kel ilyenkor. A harangok Rómába mennek, a szobrok pedig a körmenetre: egy évben egyszer kiszabadulnak a saját templomukból, és sorra elvonulnak a katedrális előtt. A trónokra ültetett hatalmas, színes faragványok imbolyogva járnak a várost éjjel-nappal, hétfőtől szombatig. Előttük a szertartás beöltözött résztvevői gyertyákkal, füstölőkkel, mögöttük a zenekar; minden egyes trón mögött külön-külön fúvósbanda, akár száztagú vagy még nagyobb. Szólnak a dobok, száll a füst és a zene, méltóságteljesen ringanak odafönn a Máriák és a Jézusok, gyertyaerdőben, virágok és drága kelmék között. A szűk utcákon hömpölyög a nép. Madarak riadnak fel a pálmafákról a dobsóra, a szélben gomolygó füst betölti a házak közötti teret. Aki rosszul lesz, és kidől a trón alól, azt lefektetik, megitatják – több száz éves rutinjuk van benne. A földön virágszirmok és fenyőágak: fehér ruhás lányok szórják a karjukra akasztott kosárról. Most a légiósok (legionarios) jönnek, a keresztre feszített Krisztust a fejük fölött tartják. Énekelnek, és a tömeg velük énekel. Nem mindenki, vannak, akik sírnak, mint hajdan a megfeszített megváltót sirató asszonyok. Másfél millió között sokféle ember előfordul. Kinek látványosság a körmenet, kinek szakrális élmény, találkozás Istennel. Egy biztos: aki egyszer is látta, annak felejthetetlen.

Elrabolt ország?

A szerbiai történetnek nincs vége. Ezzel a mondattal zárult márciusi naplóm az immár négy hónapja tartó egyetemista tüntetésekről. Az ötödik hónapban azonban a történet a végkifejlet felé tart. A kompromisszum utolsó lehetőségét az újvidéki, a kragujevaci, a niši egyetem hallgatóinak plénuma szakértői kormányban látja. A belgrádi egyetem hallgatói mindeddig nem nyilatkoztak. Ugyancsak szakértői vagy ideiglenes kormány létrehozásában látják a kiutat a civil egyesületek és az ellenzéki pártok.

Vučić államfő a legerélyesebben elutasította a kompromisszumot. Amíg ő él, szóba sem kerülhet. Cáfolta, hogy hangágyút vettek volna be az egyik tüntetésen, szerinte a tömeg a saját maga által gerjesztett pánik áldozata volt. Különbösen is az egyetemisták követelését teljesítették. Nincs tovább!

Vučević kormányfő lemondása után az új kormányfőt a Szerb Haladó Párt, a Szerbiai Szocialista Párt és a Vajdasági Magyar Szövetség koalíciója fogja megválasztani. Vučić elnök dr. Đuro Macut endokrinológust, a Belgrádi Orvostudományi Kar professzorát bízta meg a kormányalakítással. A politikai életben ismeretlen pártonkívüli kormányfőjelölt egyébként egyik alapítója a Vučić által szervezett *Mozgalom a népért és az államért* nevű mozgalomnak, amely Szerbia megvédése érdekében április 12-én Belgrádban Vučićot támogató nagy tömegtüntetést rendezett. Vučić elnök új energiát kíván bevezetni a közéletbe, nyilván azért, mert úgy tartja, hogy az eddigi nem elégséges. A tömeggyűlésen híveit mozgósította a „színes forradalommal” való leszámolásra. Végtelen autóbusz-karavánok szállították az embereket Belgrádba a nagygyűlés színhelyére, ahol Vučić bejelentette a résztvevők követelését. Vessenek véget az utóbbi hónapok zűrzavaros terrorizmusának. A *Nyilvános Rendezvények Archívum* felmérése szerint 55 ezer személy jelent meg a rendezvényen, Vučić és a rendőrség szerint viszont 145 ezer.

Az első jelek arra utalnak, hogy a kormányzat döntő lépésre készül. A sztrájkoló tanárok két hónapja nem kapnak fizetést. Ugyanígy jártak az egyetemi professzorok is. Egyenek krumplit, nyilatkozta Vučić, miután a professzorok törvényellenesnek nevezték az oktatásügyi tárca eljárását. A rendőrség is erélyesebb lett. Bűnügyi eljárást indítottak Zoran Đajić ellen, aki azt találta kijelenteni, hogy „a népnek meg kell szavaznia a halálbüntetést Vučić számára”. Đajić eddig is szálla volt a hatalom szemében, mert ő volt az első, aki közzétette, hogy Vučić elnök nem mondott igazat, amikor azt állította, hogy nem végeztek munkálatokat az újvidéki pályaudvar alsó földemjén, amelynek lezuhanása tizenhat ember halálát okozta. Nišben a dékán felhatalmazásával civil rendőrök behatoltak az *Orvostudományi Kar* épületébe, és vagy száz egyetemi hallgatót meghallgatásra rendeltek be. Azokról az egyetemistákról van szó, akik a blokádt meghosszabbítása mellett foglaltak állást. Belgrádban letartóztatták, majd szabadon engedték Dejan Ilić közírót, aki a *Peščanik*

portálon azt írta, hogy vagy létrejön az átmeneti kormány, vagy pedig vér fog folyni az utcákon. A polgárok a rendőrség ellen tüntettek, mire Ilićet szabadon engedték. A vádemelésre természetesen sor kerül. Vučić elnök most már nem csupán külföldi kémeknek nevezi a tüntetőket, hanem erőszakra felszólító terroristáknak.

Ezek az intézkedések jelzik, hogy a kormány bekeményít, és leszámol az általa „színes forradalomnak” nevezett mozgalommal. Döntését több oldalról is rokonszenvvel nyugtázzák. Putyin elnök megüzente, hogy mindenben támogatja a szerbiai kormányt. A belgrádi nagygyűlésen hatalmas kivetítőn pedig Orbán Viktor üzenetét sugározták. „Nem vagytok egyedül, a ti harcotok a mi harcunk is. A szerb hazafiak számíthatnak a magyar hazafiakra. Éljen Vučić elnök, éljen Szerbia!”

Mindeközben a tüntetések nem mérséklődnek. Nem múlik el nap, hogy Szerbia egyik vagy másik városában ne tüntessenek. Az egyetemisták bejelentették: továbbra is tüntetni fognak. A szerb diaszpóra lelkesen ünnepelte a Strasbourg felé kerékpározó egyetemistákat, akik több mint ezer kilométert megtéve kívánják tájékoztatni az EU vezetőit az egyetemisták elleni represszióról és a szerbiai helyzetről. Budapesten a Hősök terén megjelent Karácsony Gergely főpolgármester, Bécsben és Münchenben a városi közgyűlés tagjai köszöntötték a bicikliző egyetemistákat, Salzburgban az alpolgármester fogadta őket, Ulmban az alpolgármester pedig ünnepi beszéddel köszöntötte őket.

A helyzet a végsőkéig kiéleződött. Lassan kiderül, hogy nem szimpla napi politikai konfliktusról van szó, hanem Szerbia harmincéves temetetlen múltjáról. Eddig is voltak Szerbiában tömeges tüntetések, amelyek azonban gyorsan kifulladásra kerültek. Az elégedetlenség az ajtó előtt toporgott, de nem volt tartós, annál is inkább, mert a kedvező körülmények között működő szerb kormány a 2008-as gazdasági válság utáni nagy európai fellendülésnek köszönve számos sikerrel dicsekedhetett. Könnyen hozzá lehetett jutni a kínai kölcsönökhöz, amelyeknek köszönve látványos infrastrukturális befektetésekre került sor. A kínai és nyugati üzletemberek a kedvező feltételeknek, az állami szubvencióknak, az olcsó munkaerőnek köszönve szinte egymással versengve fektettek be Szerbiában. Javult az életszínvonal, ami a politikai elégedetlenség élet vette. Az emberekben még elevenen élt a kilencvenes évek nyomora, ehhez képest úgy tűnt, hogy Szerbia kullogva bár, de az EU-ba igyekszik. Az üzletek polcai többé nem voltak üresek, a nyugdíjakat rendszeresen folyósították, a polgárok vízum nélkül utazhattak Európa országaiba. Vučić elnök többször is bejelentette, hogy Szerbia belépett az aranykorba.

A pandémia utáni európai gazdasági válság azonban a húszas években Szerbiába is begyűrűzött. Az infláció tekintetében Szerbia az európai élvonalba került. Az ukrajnai háború megkérdőjelezte azt az egyensúlypolitikát, amit Szerbia Oroszország és az EU között folytatott. A külhoni befektetők a gazdasági válság miatt lassacskán kivonulnak. A szociális olló egyre tágabbá nyílt. Ehhez járult a lassan felserdülő középosztály ingatag helyzete. A válságban a polgárok érzékenyebbé váltak a baljósan terjedő korrupcióra,

amit Vučić elnök is érzékelt, ezért ezekben a kritikus napokban bejelentette, hogy kíméletlen harcot folytat ellene, de a harc mindössze egy hétig tartott. Horogra került néhány kisebb hal, de a bírósági tárgyalásokra mindeddig nem került sor. Úgy látszik, ez is kifulladt. Az aranykorról szóló narratíva lassanként hitelét veszítette. A világhelyzet törékenyebbé vált, s mindez felszínre hozta az eddigi lappangó ellentéteket, amelyek között újra felszínre kerültek a tisztázatlan múlt, a délszláv háború sebei és következményei.

A boszniai Szerb Köztársaság vezetője egyre harciasabban hangoztatta a szecessziós jelszavakat. Koszovó kérdésére a szerb polgárok többé nem tekintenek akkora reménnyel, mint évekkel ezelőtt. A nacionalista ellenzék azzal vádolja Vučićot, hogy elárulta a koszovói szerbeket, mivel sztoikusán túri az ottani szerbiai intézményrendszer felszámolását. A Horvátországgal való viszony egyre kilátástalanabb. A Koszovóhoz, az EU-hoz, Oroszországhoz, valamint a Horvátországhoz való viszony megosztotta a szerbiai ellenzékét is, ami a kormánypártnak kapóra jött, s ennek köszönve tíz éven át fölényesen megnyertre a választásokat.

Az egyetemista mozgalmak elkerülték az ellenzéki pártokat és a polgárokat megosztó hagyományos buktatókat. A jogállamiságra helyezték a hangsúlyt, amivel új szövetséget fogalmaztak meg nem csupán maguk között, hanem a rendszerrel elégedetlenkedő polgárok között is. Az így megszülető „közös nevezőnek” köszönve hatalmas érzelmi energiák szabadultak fel, a polgárok egyre nyíltabban bírálták a rendszert, a korrupciót, a pártokráciát. Az egyetemistákat felszabadítóknak nevezték, és hatásos spontán tüntetéseket szerveztek.

90

Ha éppen párhuzamot akarnánk vonni, akkor az egyetemista tüntetések nem az ukrajnai színes forradalomra emlékeztetnek, ahogyan a kormányzat véli, hanem a kelet-közép-európai bársonyos forradalmakra, mégpedig azzal, hogy békés úton a jogállamiság, az emberi jogok érvényesítését tűzték ki célul. Nem kormányváltást követeltek, hanem azt, hogy az intézmények, a bíróságok, az ügyészségek, továbbá az alkotmánybíróság végezze a dolgát. A program minimalista, de kiderült, hogy lehetetlen.

Utólag kár arról töprengeni, hogy az egyetemista tüntetések platformja mennyire alkalmas a hagyományos megosztottság felülmúlására, a Szerbia EU-csatlakozását felgyorsító új társadalmi kiegyezés megteremtésére. A jelenlegi megosztottság nem új, a szocializmus időszakában is felismerhető volt. Az egyik a nyugati orientációjú, reformkommunista, modernizációs szárny volt, a másik a hagyományelvű, az oroszbarátság szellemében gondolkodó tekintélyelvű szárny. Tito marsallnak sikerült a kettőt vegyíteni azzal, hogy hol az egyikre, hol a másikra helyezte a hangsúlyt. 1989 után a kelet-közép-európai rendszerváltás idején Szerbia nem követte a szomszédos országokat, győzött a Szerb Tudományos Akadémia memorandumának szelleme. Milošević a populizmus útjára lépett. Ennek bukása után Đinđić a nyugati orientációt választotta. A meggyilkolása utáni átmeneti bizonytalanságot követően a Szerb Haladó Párt került hatalomra, és salamoni döntést hozott. EU is, Oroszország is! A külpolitikában a hivatalos narratíva több-kevesebb sikerrel követi ezt, azonban a belpolitikában nem sike-

rült megújulni, mivelhogy az uralkodó politikai elit a kilencvenes években szocializálódott. Számos kiemelkedő tagja a Milošević-rendszer kiemelkedő vezetője volt. Ők ugyan részben szakítottak a múltjukkal, de nem teljesen. Ez abból is kiderül, hogy a hágai bíróság által elítélt háborús bűnösök vagy a miloševići rendszer kiemelkedő tagjai egyre nagyobb megbecsülésnek örvendtek, a szélsőjobbos Šešelj egyre nagyobb szerepet kapott a kormánypárti, nemzeti frekvenciával rendelkező tévében, és a Milošević-rendszer egyik leghangosabb népszerűsítője, a Pink TV Vučić legnagyobb híve lett. Nem meglepő, hiszen a tulajdonosa ugyanaz maradt. Vučić elnök a tévé jubileumi ünnepségén külön ajándékot nyújtott át neki. Az sem mellékes, hogy a szélsőjobb pártocskák, amelyek kezdetben Vučićot nemzetárulónak minősítették, idővel beolvadtak a Szerb Haladó Pártba, miután belátták, hogy az jobbról támadhatatlan. A párt szélsőjobbra nyitott, a polgári ellenzék felé viszont zárt, mivelhogy abban nagyobb veszélyt látott. A főellenség nem Šešelj volt, hanem a centrista Dragan Đilas. A párt radikalizálódott.

Ezután ellehetetlenült a kompromisszum az egyetemista mozgalommal, amit a tüntetések kezdetén Vučić elnök is belengetett. Kiderült, hogy a szerbiai társadalomban nem létezik középút, vagy az egyik fél győz, vagy a másik. Ez azért is abszurdum, mert az alapvető kérdésekben, az EU-ba való belépés, Koszovó megtartása és az Oroszországgal való baráti viszony kérdéseiben csupán árnyalatnyi különbségek léteznek a kormány- és az ellenzéki pártok között. Sokszor a politikai narratíva is ugyanaz. A minap a bírói tisztséget betöltő Miodrag Majić azt találta mondani, hogy a kormánypárt elrabolta az országot, mire a lemondását töltő igazságügy-miniszter feltette neki a kérdést: akkor miért vállal egy ilyen országban bírói tisztséget? Pár napra rá Vučić elnök is bejelentette, hogy Szerbia ellenségei elrabolják az országot, mire Majić feltette neki a kérdést, hogy akkor miért vállalja a köztársasági elnöki tisztséget. Természetesen ebben a küzdelemben a hatalom az állami erőszak bevetésével elfojthatja az egyetemista megmozdulásokat. Ezt Vučić elnök be is jelentette: az állam minden jogszerű eszközt bevet, hogy megvédje magát a terroristáktól. Már azzal is, hogy terroristákról beszél, jelzi a felhasználható eszközök jellegét. Csak az a gond, hogy az elmúlt hónapokban Szerbiában megszületett egy új nemzedéki mítosz. Ezt pedig nem lehet erőszakkal megsemmisíteni.

Ki az irodalommal az iskolából!

Az irodalom teljességgel alkalmatlan a hazafias nevelésre. És egyáltalán a nevelésre magára. Amennyiben nevelés alatt azt értjük, amit azalatt érteni szokás. Nevelés alatt nem a szó eredendő jelentésének megfelelő növelést szokás érteni. Nyilván ezért következett be a jelentéshasadás a szó két alakja között. Nevelésen nem azt szokták érteni, hogy azokat a képességeket, ismereteket, amelyek a kis emberekben még szükségképpen kisebbek, akkorára növeljük, hogy a növendékek felnőtt – felnövelt – emberekként sikerrel járassák a maguk útját, amennyire az tőlük függ. Ezt a növelést oktatásnak nevezik. Nevelés alatt a *jóra* nevelést értik. *Jó* alatt pedig a gondolkodás, a magatartás, az ízlés meghatározott normáit. Azt, amit a nevelők jónak tartanak.

Amikor irodalommal nevelni kívánnak, ezen normák szerint válogatják, minősítik, elemzik, kérik számon, vagyis tanítják az irodalmi műveket és alkotóik életét.

Az irodalmi művek azonban annyira érdeemesek a befogadásra, amennyire a normák fölé emelkednek. Amennyire eredetiek, amennyire egyedi módon vetik fel, válaszolják meg, hagyják nyitva, dramatizálják, veszik körül kétségekkel az élet nagy kérdéseit. Amennyire túllépnek azon, ami normatív, amit valamilyen társadalmi közösség tud, gondol, érez – és a felnövekvőknek átadni kíván. Ezért, amikor irodalommal nevelnek, akkor az iroda-

lomból kivonják annak lényegét. Így kapják meg a nevelés számára hasznosítható „mondandót”.

Ez persze nemcsak az irodalomra, hanem általában a művészetre igaz. Minden művészet alkalmatlan a nevelésre, de ez az irodalom esetében a legnyilvánvalóbb, mert a normák ugyanabban a közegben jelennek meg, mint a művek: a nyelvben.

Az iskolai irodalom, a normatív irodalom alól felszabadító és a szaktudományos közeg kereteit áttörő művekre nagy a kereslet. Nyáry Krisztián könyveinek népszerűsége is erre utal.

Sikerkönyv lett Milbacher Róbert nemrég megjelent kötete is (Milbacher Róbert: *Ködképek az irodalom láthatárán*, Budapest, Magvető, 2024, 240 o.).

Ez a könyv az irodalommal nevelés valamennyi 19. századi alappilléret kirántja. Az első számú nemzeti dráma, a *Bánk bán*, az első számú magyar egyetemes dráma, *Az ember tragédiája*, a *Himnuszunk* és *Szózatunk* költői, a „népi költészet” nagy párosa, Petőfi és Arany, azután Jókai és Mikszáth. Ezek mind kirúgnak itt az iskolai hámból. És az irodalmon túlról még Széchenyi is fölboncolja magát. Valamennyi szóban forgó műről és alkotóról kiderül, hogy a maguk valójában egyáltalán nem alkalmasak arra a nevelő szerepre, amelyre használják őket.

Milbacher könyvében a *Bánk bánról* szóló rész ezzel kezdődik: „A *Bánk*

bán nemzeti kánonban betöltött helyét semmi sem fenyegetheti. Holott ha igazán őszinték akarunk lenni magunkhoz, egyre nagyobb nehézséget okoz az újabb generációk számára a dráma befogadása.” Ezt itt Milbacher a dráma nyelvére érti, azért jegyzi meg, hogy ezen a nehézségen próbál segíteni Nádasdy Ádám, amikor mai magyarra „fordítja le” a művet.

Ez a nehézség tehát kiküszöbölhető. Az azonban nem, hogy ami a nemzeti kánonban helyet kapott, az nem a *Bánk bán*, hanem annak a dráma lényegével ütköző, ám a „hazafias nevelésnek” megfelelő olvasata.

Egyetemista koromban jártam Pándi Pál *Bánk-speckolljára*, amelynek az anyaga megjelent *Bánk bán-kommentárok* címmel két kötetben 1980-ban. Pándi ebben a rá jellemző felelősségtudattal és igényességgel megírt munkájában megpróbálta árnyaltan, a trivialisáson felülemelkedve, a szocialista és a hazafias nevelés érdekét szervesen összeépítve felfrissíteni a dráma kanonikus üzenetét: elismerve a szerelmi szál súlyát, Bánk motivációinak összetettségét, Petur és a békétlenek kritikus ábrázolásának jelentőségét, a nemzeti király antirepublikánus eszméjének jelenlétét. És mindezzel együtt fönntartva, hogy „a *Bánk bán* a társadalmi elégedetlenség feszítő szenvedélyével telített nemzeti dráma, amely nem csupán nyelve és műfaji minősége okán, hanem a nemzeti függetlenségi eszme, téma középpontba állításával is követeli ezt a nevezetet. [...] ...aligha lehet kétségünk afelől, hogy itt a nemzeti ellenállás »prevaleál«, azaz eszmeileg a nemzeti elv itt a legfőbb rendezőerő.” II. Endre pedig a drámában

olyan király, „akiben Katona még erőt lát a magyarság ellen tevékenykedő idegenekkel szemben”.

Milbacher emlékeztet rá, hogy a nemzeti érzelmeket föltápláló reformkor a Bánk bánt észre sem vette. Aki olvasta, nem szerette. Kazinczy bosszúsan elvetette, és az 1848. március 15-i félbeszakadt előadás teremtette meg a „nemzeti drámaként való apoteózisát”, és már akkor is azért kívánta „a nép”, legalábbis az az embercsoport, amelyet Jókai a nap leírásában a néppel azonosít, hogy a *Bánkot* adják elő, mert a „nemzeti szílat” egészen másképp látták bele, mint ahogy Katona beleszötte, s a nemzeti függetlenség témája „kizárólagos értelmezési irányvá vált”.

Ezt az irányt azután alaposan fölerősítette és véglegesítette Erkel Ferenc operája, amely a drámánál sokkal könnyebben befogadható, amely annak cselekményét a műfaj követelményeinek is megfelelően nagymértékben leegyszerűsítette, az arányokat eltolta. Ez az opera sokkal népszerűbb, sokkal ismertebb is, mint a dráma. Milbacher szerint „valójában a Bánk bán nemzeti drámává válását az operának köszönhetjük”. Bánkról az emberek nagy többségének a „Hazám, hazám...” jut eszébe, amely csak az operában létezik.

Ellenben soha nem lett a kánon része az a *Bánk*, amelyben a nemzeti problematika a nemzeti elfogultság problémájaként jelenik meg, amely elfogultság összekapcsolja Peturt és Gertrudist, a békétleneket és a mérániakat. Milbacher ezt idézi Bánktól Peturral kapcsolatban: „Várdán, belőled most a nemzeti rút gyűlölet, nem az igazság beszél. Jertek, velem, magyarok! Szánjátok őtet, mert nem gonoszságért gyűlöl, hanem

azért, mivel más más köntöst visel.”

Katona nemzetképe ellentétes volt azzal, ami uralkodott akkor, amikor a *Bánkot* nemzeti drámává emelték. Ellentétes volt azzal a felfogással, amely az idegenek és magyarok ellentétpárjában értelmezte a nemzetet. Viszont megfelelt a soknemzetiségű ország realitásának és annak a korábban domináló és a felvilágosodás hatását tükröző felfogásnak, amely „a jó király és az általa képviselt helyes törvények uralmában látta a béke és egyensúly fönntarthatóságát és a nemzet egységét”, annak a nemzetét, amely a különböző identitású, nyelvű és kultúrájú állampolgárok összletét jelentette.

Képzelnék el annak az irodalomtanárnak a helyzetét, aki egy mai átlagos iskolában, pláne egy szorosabb ideológiai igába fogott egyházi iskolában Milbacher könyvét egyetértőleg olvasva megy be egy osztályba *Bánk bánt* tanítani...

A nemzeti elfogultság nem önmagában áll, hanem összefügg mindenféle elfogultsággal, amely az érzelmi túlfűtöttségből következik: „Katona drámájában a nemzeti elfogultság egyenesen olyasféle rajongásként tűnik föl, amely gátlója a közösség boldogulásának, a békének és a haza felvirágoztatásának.”

Milbacher felidéz egy Edvi Illés Pál evangélikus lelkész által írt 1826-os, tehát a *Bánk* keletkezése után néhány évvel született cikket, amely a rajongásról, a korabeli szóhasználat szerint: *rajoskodásról* szól. Ennek az a lényege, hogy az a „vallási, intellektuális, érzelmi állapot, amely az embert túlságosan hatalmába keríti, káros hatást gyakorol mind az egyénre, mind a közösségre”.

És ezt mindenféle rajongásra, a jelenségek egészen tág körére értette a szerző és vele együtt sokan a nemzeti felhevülést megelőző időszakban: a romantikus ábrándozókra, entuziasztikus vallásosságra, bigottságra, az értelmet istenítőkre, a ráció megszállottjaira, a politika pártos rajongóira, a fanatikusokra, felforgatókra, lázítókra, a különböző foglalatosságokban szenvedélyesen elmerülőkre, legyen az vadászat, lovak, kutyák, macskák iránti rajongás, a gyűjtőszendély, a mértéken felüli, illetve a „természettel ellenkező” testi kívánságok stb. stb.

Ide kapcsolatik Kemény Zsigmond 1858-as műve, *A rajongók*, amely „allegorikusan nyilvánvalóan a szabadságharc alatti túlzásba vitt lelkesedést veszi kritikai górcső alá, keresve a bukás magyarázatát”.

Ottó „uralhatatlan szerelmi vágya Melinda iránt”, Bánk féltékenységének elsöprő heve, Gertrudis mértéktelen hatalomvágya, Petur nacionalista elvakultsága – tehát a rajongás különböző formái sodorják a drámát a tragédia felé.

Ez a széles értelemben vett rajongás – ezt már nem Milbachernél olvassuk, hanem a nyomvonalán lépünk tovább – érvényteleníti a pátoszt magát, hiszen amögött mindenképpen valaminő felfokozottság áll. A pátosz pozitív megjelenítése, átsugárzása pedig szintén a nevelő irodalomoktatás egyik sajátossága.

Mi igazából Magyarország Himnusa?

Amikor 1823-ban Kölcsey Ferenc megírta, amikor 1829-ben publikálta a *Hymnus* című versét, az egy volt a himnuszok, az egyházi könyörgődicsőítő énekek sorában. A katoli-

kusoknak is, a reformátusoknak is megvolt a maguk első számú himnusa, Boldogasszony anyánk, illetve a *Hol vagy, magyarok tündöklő csillaga*.

Kölcsey művét potenciális magyar himnusként Ferenc József ismerte el, amikor 1865-ben, a kiegyezési tárgyalások kezdetén ennek hangjaira vonult be az Országgyűlésbe. Hivatalos himnusként azonban még a 20. sz. elején sem volt hajlandó szentesíteni.

Függetlenül attól, hogy az Alkotmányba csak 1989-ben került be a Himnusz, úgy használták, ahogy a többi ország szokta használni a maga himnusát, amelyek szövege általában nem jelentős irodalmi alkotás, nem is szokták annak tekinteni. Kölcsey költeményét azonban igen.

De érdemlegesen mi a magyar himnusz?

Egystrófás dal, amelyet meghatározott alkalmakkor a Magyarországhoz tartozó emberek úgy hallgatnak vagy énekelnek az ismert és ezerszer hallott szöveggel, ahogy a litániák szövegeit szokták. Áhítattal, mantaraként. Hívók és nem hívók egyformán, holott a himnusznak nem hívók számára ima-értéke, vagyis himnuszértéke nincs. (Önmagában is kérdés, hogy a Himnusz intézménye illik-e egy szekularizált, plurális világnézetű országhoz, de ebbe itt nem megyünk bele.)

Ami a Himnusból köztudás, az egy strófa.

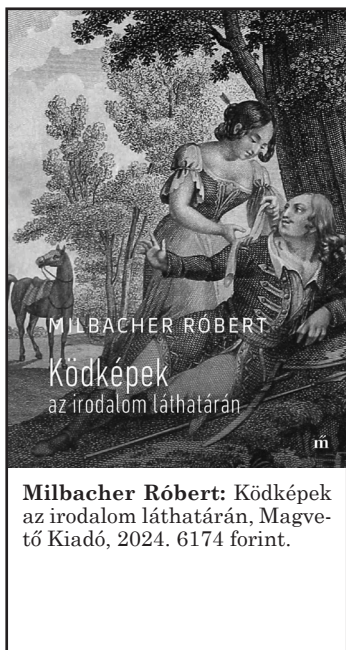
Az első és az utolsó közötti hat, amelyben a magyarság jó- és balsorsa, bűne és bűnhődése történelmi példákkal és utalásokkal tárgyalatik, a régi iskolai tanulmányok ködébe vész. Olyan memoriter, mely a memoriterek sorsát követi, és az egykori diákok fejében csak kisebb-nagyobb töredékei maradnak meg, ha egyáltalán.

A Himnusz az állami szentségek egyike. Ily módon nem lehet vita tárgya. Nem lehet kérdésekkel megkérdőjelezni az érvényességét.

Valóban Isten-e, aki büntette a népünket, és Isten lehet-e az, aki a víg esztendőt elhozhatja nekünk? Valóban a nép-e az az egység, amely a bűnöket elköveti és megbűnhödi? Valóban megbűn-

hódte-e már a nép a múltat és jövőndőt? Hogyan állíthatja ezt bárki, aki nem is ismeri a jövőndőt. Nem is tudhatja, hogy a műve születése óta eltelt kétszáz évben mennyit bűnöztek és bűnhődtek magyarok? Van ezekben a kérdésekben nemzeti egység? Természetesen nincs. Az istenhitben sincs, a kollektív bűnösség kérdésében sincs, a bűnök mibenlétében sincs. Ezekről mind megosztó, éles viták folytak és folynak.

Következésképpen a Himnusz csak a tartalmától függetlenül lehet közösen a miénk. Úgy, hogy a szövegébe nem gondolunk bele, csak úgy mondjuk, ahogy egy robot mondaná.

Milbacher Róbert: Ködképek az irodalom láthatárán, Magvető Kiadó, 2024. 6174 forint.

De akkor még ott van az iskola *Hymnusa*, amelynek kötelezően benne kell lennie az iskolai tananyagban, hiszen az a Himnusz! S ha az a Himnusz, akkor nyilván kiemelt szerepe van a hazafias nevelésben. Az iskolai *Hymnus* esetében azonban sajnos nem lehet eltekinteni a szöveg egészétől és tartalmától. Ahhoz, hogy alkalmas legyen a hazafias nevelés céljára, szemet kell hunyni a Milbacher által is említett kronológiai sajátosságok fölött, hogy ti. történelmünk dicsőséges évszázadaiban, amikor még nem gyúlt harag bűneink miatt az Isten keblében, már a 15. században, Mátyás Bécset nyőgető, bús hadánál tartunk, amikor az isteni kegy elvesztése folytán a rabló mongol nyilat elzúgaták felettünk. Holott azt több mint kétszáz évvel korábban zúgatták el. (Milbacher említi, hogy a szakirodalomban felmerült egy 1517-es kisebb tatár betörés magyarázatként, de ez őt sem győzi meg, hiszen arra már senki sem emlékezett három évszázaddal később, a tatárjárás pedig örökre beleégett a magyar közemlékezetbe.)

Azokban a korokban, amelyekben az irodalom nevelési feladataira befolyással lévő hatalom a jelent a sötét múlttal szemben a víg esztendőik koraként kívánja elfogadtatni, jól jön Milbacher értelmezése, miszerint „a hagyományosan borúsnak és pesszimistának tekintett magyar *Hymnus*” voltaképpen nagyon is optimista, mert hiszen azt állítja, hogy túl vagyunk a bűnök és büntetések zivataros századain.

Csakhogy a szöveg nem engedné, hogy Isten helyett vagy mellett a regnáló hatalom és eszmei elődei érdemét is belelássuk

a nép víg és szabad állapotába, mert: „S ah, szabadság nem virúl / A' holtnak véréből, / Kinzó rabság könnye hull / Árvánk hó szeméből!”

Vagyis – Milbacher meglátása szerint – „a szabadságért folytatott küzdelem hiábavalósága mint Isten büntetése egyben annak a jele, hogy a szabadságért folytatott küzdelem is bűn, lévén a szabad akarat megnyilvánulása.”

Hogy lehet ebből a vers értelmét megőrizve hazafias nevelés? Hogy lehet ezt a Kölcseyt hazafias egységbe fogni Petőfivel?

Vagy Vörösmartyval? Ebben a kötetben a *Szóatról* éppen nem esik szó, de itt azért jegyezzük meg, hogy a két szent szöveg, a *Hymnus* és a *Szózat* szellemisége nem egyeztethető össze. Az istenfüggő, szabadságharc-tagadó *Hymnusszal* ellentétben a *Szózat* világi és globalista vers. A nagyvilághoz, a népek hazájához fordul. A nagyvilágban kér helyet. A könnyező nagyvilágot állítja a nemzet sírja mellé nemzethalál esetére. A *Hymnusszal* ellentétben a *Szózatban* a szabadságharc nem bűn, hanem érdem: „Szabadság! Itten hordozák / Véres zászlóidat, / S elhulltanak legjobbjaink / a hosszú harc alatt.”

Hol az a bátor tanár, aki felmutatja az ellentétet a két szent szöveg között?

„Itt az írás forgassátok, / Érett észszel, józanon.” Erkel Ferenc ezzel a mottóval küldte be művét 1844-ben a *Hymnus* megzenésítésére kiírt pályázatra. Ezekkel a sorokkal kezdődik Kölcsey *Vanitatum vanitas* című verse, amelyet közvetlenül a *Hymnus* után írt meg. Nehezen lehet – de persze lehet – vitatkozni

Milbacher állításával, miszerint ez a vers az emberiség és egyben a nemzet kulturális értékeit relativizálja. „Kigúnyol itt mindenkit a nagy filozófusoktól... a nagy antik művészekig..., de nem kíméli a nagy történelmi alakokat sem. [...] Gondoljunk csak bele, mit kapna a fejére szegény Kölcsey a mai kommentelőktől, akik saját hiteik meggyalázását látnák bele a versbe.”

Kétségtelen: „Miképp széles e világon / Minden épül hitványságon, / Nyár és harmat, tél és hó / Mind csak hiábavaló!” Ez maga az érték-nihilizmus. S ha minden hiábavaló, akkor természetesen az iskola, az irodalom és a hazafiság is az.

Toldy Ferenc már attól is elszörnyedt, hogy Bajza József ezt a verset hajlandó volt komolyan venni.

Kölcsey cinikusnak vallotta magát. Alapvetően szkeptikus volt, mindenben kételkedett. A görög filozófiáról írott töredékében is leszögezte, hogy „az ember soha semmi állítást vagy tagadást egész bizonyossággal nem fogadhat el”. Ha az iskolában ezt a Kölcseyt a tanulók elé állítják, akkor példát és igazolást adnak nekik arra, hogy mindenben kételkedjenek, amit tanáraiktól hallanak, a tankönyvekben olvasnak. És ne is tulajdonítsanak Himnuszunk szerzőjének valamiféle szilárd hitet, világnézetet. Ne tekintsenek rá iránymutató tekintélyként, hiszen maga mondja, hogy „írásaimban állandó principiumokat nem követheték [...] Itt egy vidám órában mindent hittem: ott egy setét pillanatban mindenről kételkedtem. Szóval írásomnak minden lapja úgy állott a másik után, mint két ellenkező Prókátori Allegatio...”

A *Hymnusszal* szemben álló „Prókátori Allegatio” Zrínyi második

éneke, amelyet Milbacher valamiért messzire költöztetett a Kölcsey-fejezetektől.

Ebben szó sincs arról, hogy megbűnhődtük volna a múltat s jövődőt. Tizenöt évvel a *Hymnus* után, Kölcsey életének utolsó évében Zrínyi Miklós hiába kéri Istent, hogy a rossz fiak nemzedékét elpusztítva, tartsa meg legalább a „hív anyát”, aki tán jobb fiakat szül majd, a haza védelmére kész és alkalmas fiakat. Az Úr végleg leszámol Zrínyi népével: „És más hon áll a négy folyam partjára, / Más szózat és más keblű nép; / S szebb arcot ölt e föld kies határa, / Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.” Milbacher szerint itt a nemzethalál jövőbe vetett, a korban népszerű, Herder által racionalizált víziójáról van szó. Csakhogy az Úr Zrínyivel kommunikál. Évszázadok távolából szól át az ítélet a 19. századba. Időközben éppenséggel eltűnt az a más hon, az a más keblű nép, a török, amely másféle hont épített a négy folyammal jelzett ország nagy részére. Amikor a vers született, a négy folyam országát többségében már ténylegesen más nyelvű, „más keblű nép lakta”...

Milbacher felteszi a kérdést: „Ebben a mai, a heteroszexuális normától eltérő minden nemi identitást támadó, sőt kriminalizáló politikai és társadalmi érában vajon miként lehetne tanítani Vörösmarty *Zalán futását*”. Hiszen abban a költő az Árpád-háza egy „bizonytalan nemi identitású ósanyától eredezteti.” Hiszen Nemibontának, aki inkább a lányokhoz, mint a fiúkhoz vonzódik, már a neve is kétneműséget takar.

Milbacher bevezet minket Vörösmarty zavaros szexuális életének és

olykor vadul erotikus költészetének rejtelmibe, annak a keresztény normákat tagadó, pogány világába.

A szocialista-hazafias nevelés a szexualitás tekintetében olyan prűd volt, mintha keresztény lett volna. Tankönyvek, tanárok vigyáztak rá, hogy a serdülő ifjúság ne érzékelje a szerelmes versekben a szexualitást, s kiváltképp ne mint elemi feszítő erőt az emberben, a költőben. Az írók életét is úgy mutatták be, hogy annak az életműüket jelentősen befolyásoló szexuális vonatkozásai ne bukkanjanak elő.

De a szocialista-hazafias nevelésnek – ateista lévén – legalább a művek blaszfémiája nem okozott gondot. Ma viszont más a helyzet.

Milbacher Petőfi blaszfémiáját, istenkáromlását példázza azokkal a verseivel – *Sors, nyiss nekem tért, A magyar ifjakhoz* –, amelyekben önmagát állítja a megváltó helyére. „...s én elkészítem / Saját kezemmel azon keresztjét, / Amelyre fölfeszítetem.”

Vörösmarty *Előszaváról* ugyan szó esik a kötetben, de nem ebben a vonatkozásban. Az *Előszó*: antihimnusz. Nem feltételez olyan Istent, amely a haza sorsát meghatározó erővel rendelkezik, amelyhez tehát érdemes a haza ügyében fordulni.

Az *Előszó* Istene semmilyen erővel nem rendelkezik. Kiszolgáltatott. Elszenvedti a tőle független történelmet, együtt megy tönkre az embe-

rekkel. Arról nem beszélve, hogy az *Előszó* a búbánatos egyistenen kívül még több istenről is tud. „Az ellenséges *istenek* haragját” rajzolák le a villámok. A föld és az Isten egyszerre és egy csapásra őszül meg. „Nem hajszálanként, mint a boldog ember, / Egyszerre őszült az meg, mint az isten, / Ki megteremtven a világot, embert, / E félig istent, félig állatot, / Elborzadott a zordon mű felett / És bánatában ősz lett és öreg.”

Arany János *Fiamnak* című költeménye a vallásos nevelés eminens szolgálója lenne, hiszen hétszer is visszatér benne az intés a fiúnak, hogy „Kis kacsóid összetéve szépen, / Imádkozzál édes gyermekem.” Csak hát ott van az egész verset, mint egy csepp ecet a bort, megrontó sor: „Oh, ha bennem is, mint egykor, épen / Élne a hit, vigaszul nekem!” Ez bizony az Istent vesztett Arany coming outja. És hát a vers végén a haza esetleges balsorsa, balsorsban maradása, nem Istenhez, hanem Isten ellen fordulást indokol: „Oh remélj egy jobb hazát! / S benne az erény diadalát: / Mert különben sorsod és e föld / Isten ellen zúgolódni költ.”

Milbacher köteté még tele van nagy költőink, íróink gyarlóságaival, amelyekkel itt már nem foglalkozunk, csak leszögezzük, mennyire reménytelen a nevelő irodalom törekvése, hogy az alkotó gyarló magánszemélyét a műve szintjére emeljék, és műhöz példaképet is mellékeljenek.

A dél-koreai demokrácia köszöni, jól van!*

Szöulban elnökök jönnek-mennek. Nem szeretnék a helyükben lenni. A letartóztatott, elítélt dél-koreai államfők sorsa többnyire nem fordult igazán „felemelőre”. Igaz, a rács mögé került nagy embereket az őket váltó elnökök többnyire kiengedték, a most lemondásra kényszerült Jun Szok Jolra könnyen lehet, hogy hosszabb „ítéletidő” vár. Ideiglenes utódjai „ügyvezető államfőként” is keserves időknél nézhetek elébe – csakugyan ideiglenesen. Aztán elengedte őket az ott tényleg önálló igazságszolgáltatás. A jelek arra mutatnak, hogy a mieinkkel csaknem párhuzamosan kezdődött ottani rendszerváltás sikeresen halad tovább. Szöulban a demokratikus jogrend él és virul.

Kétszer hat órányi válság

Az egész egy nem egészen hatórás csinnel kezdődött. Nevezzük bár államcsínynek. A 2022-ben hajszállal, de győztesen megválasztott volt államügyészből lett konzervatív szöuli elnök, Jun Szok Jol besokallt a belpolitikai társbérlettől. A tavaly áprilisi parlamenti választás óta ugyanis stabil ellenzéki ellenszélben találta magát. Az akkor hengerlő liberális demokrata párti ellenzék pedig a nemzetgyűlésben rendre megszavazta költségvetési és más törvényjavaslatait.

* A cikk leadásának határideje 2025. május 4.
-- a szerk.

Ahogy az elnök utólag a rendkívüli állapot december eleji meghirdetésének alibijéül közölte: az „államellenes erők” szabotáltak, parlamenti diktatúrát erőltettek az országra, ráadásul folyamatos észak-koreai kommunista fenyegetések közepette. A Demokrata Párt megbénította Jun rendszerét, és szerinte ezzel „az alkotmányos rendet a szakadék szélére taszította”.

Tennie kell(het)ett valamit persze a rendszer védelmében. De mit tehetett nem létező teljhatalma „kiteljesítéséhez”? Egy villámgyors „önpuccsot” ötlött ki. Egyik pillanatról a másikra mert bátrát álmodni – visszatérni az ötven-hatvan évvel korábbi „katonás rendhez”. Tavaly december 3-án késő este rendkívüli állapotot hirdetett. „Rendvédelmi erőket” parancsolta a nemzetgyűlés köré, hogy adott esetben gyűjtsék be az oda tartó ellenzéki képviselőket.

Csakhogy mihelyst a nagyérdemű erről tudomást szerzett, hiába tiltották be a tüntetéseket, villámmozgósítással és tömegdemonstrációkkal reagált. Körbevették a parlamentet, hogy az ellenzéki demokraták bejuthassanak a szöuli épületbe, amikor Jun tetteiről szavazást tartanak. Az ellenzék vezére is egy kerítésen átmászva hatolt be az épületbe. És ha már bent voltak, döntöttek Jun ideiglenes elmozdításáról.

Az elnök – elhamarkodott intézkedésének kudarcát látva – mindössze hat óra múltán visszavonta a rendkí-

vüli állapot meghirdetését. Ám a közállapotok ekkortól mindenképp rendkívülinek bizonyultak. A politika mentén kettészakított társadalomban az egyre hevesebb pró és kontra tüntetések folytatódtak.

Jun egyik legszorosabb szövetségese, a hadiállapot kihirdetésének ötletgazdája, az akkori védelmi miniszter később azt állította volt főnöke védelmében, hogy szó sem lehetett puccsról, hiszen olyan csekély erőket mozgósítottak a „régí rend” védelmében, ami inkább jelképes gesztusnak volt tekinthető.

A nemzetgyűlés december 14-én véglegesítette az alkotmányos felelősségrevonási (impeachment) eljárást, vagyis kétharmados többséggel – ráadásul az elnök pártjából 12 képviselő támogatásával – alkotmányos vádat emelt Jun ellen, akit felfüggesztettek hivatalából, és a bíróság elrendelte őrizetbe vételét. A hatóságok pedig érvényt szereztek a döntésnek. Így Jun lett az első még hivatalban lévő dél-koreai elnök, aki ellen elfogatóparancsot adtak ki.

Első nekifutásra a jól fölszerelt elnöki testőrség némi katonai erősítéssel meghiúsította Jun letartóztatását. Második nekigyürkőzésre több ezer fős egységgel ostromolták meg az államfő barikádokkal körülbástyázott rezidenciáját. Újabb hat órát vett igénybe, amíg a buszokról, létrákról bejutó hatósági „végrehajtóknak” az elnök – „a fölösleges erőszak elkerülése érdekében” – megadta magát.

A parlament környékén több tüntetésre került sor, mind a konzervatív Polgári Erő Pártja (Jun támogatói), mind a volt elnök ádáz ellenfelei szervezésében. A bukott államfő hívei igazságot követeltek, ellenségei az

igazság visszatértét ünnepelték szlogenjeikben.

Az elítélt később videó-üzenetben kért elnézést a publikumtól, hogy „nem sikerült mindenben megfelelnie az elvárásainak”. De saját ügyében persze – az ilyenkor megszokott gyakorlatnak megfelelően – koholt, mondvacsinált vádakát és politikailag motivált „boszorkányüldözést” emlegetett. Ám ez mit sem változtatott sorsa rosszra fordulásán.

A nagyjából párhuzamosan, ha nem is ugyanabból az irányból fakadó rendszerváltozás sok elemző szerint jelentős különbségeket sejtet Dél-Korea és némely kelet-európai fordulat között. Mifelénk – akárha hasonlóan demokratikus hagyományok híján – a jogrendszer kerekerei itt-ott olykor csikorogni hallanak. Szöulban működni tetszik az igazságszolgáltatás. Az ügyészség rendre vizsgálatot, nyomozást indít, bárki legyen is a gyanúsított. (Szűkebb térségünkben ezen a téren – a régi szóhasználatlall élve – „még akadnak kihasználatlan tartalékok”!)

Junt megfosztották minden korábbi előjogától. Egy Szöul közeli börtönbe szállították, ahol magánzárka és „diéta” várta. Meg bírósági meghallgatások, ahol – főleg eleinte – némaságba burkolózott. Mi tagadás, egy dél-koreai elnöknek nem lehet könnyű a „szöuli Rózsadombon”, a hannamdongi dombtetőn megbúvó, népes saját testőrsége őrizte palotájából átszokni a rideg rács mögé, a pompás fogadások helyetti sittkosztra és alvási körülményekre.

Hős a hűvösön, forró indulatok

Tíz négyzetméteres magáncella, földre terített matrac, tévével együtt is „puritán berendezés”. Borsózöld

egyenzubony a rab azonosító számával sorozatgyilkosok, hírhedt bűnözők közelségében. Ebédre híg húsgombóclevés, szárított zöldségek némi hússal és a hagyományos koreai savanyúsággal, kimcsivel. Nem egy elnöki lakosztály.

Ez a fogsága nem bizonyult hosszúnak, egy szöuli bíróság „eljárástechnikai hibákra” hivatkozva felfüggesztette fogva tartását. Március 8-án, pár hét után szabadult. A nyilvánosság előtt nem mutatkozott. Némi huzavona után késznek mutatkozott arra, hogy elhagyja pompás elnöki rezidenciáját, és egy 37 emeletes toronyház egyik lakásába költözzön. Legszorosabb követői, hitvese, tucatnyi kutyája-macska és rajongóinak egész raja követte.

És perek egész sora! Elvégre jön a számonkérés, méghozzá a hadiállapot kihirdetése miatt alkotmányellenes lázadás vádjával. Márpedig ez a helyi Btk. szerint a legsúlyosabb bűncselekmény. Amióta egyik elődjét, Cson Du Hvan extábornok diktátort még a 90-es években, mandátuma lejártá után elítélték, több későbbi utódja is hasonló sorsra jutott. De Jun Szok Jol lett az első hasonló váddal szembenező, ráadásul már hivatali idejében lekapcsolt elnök. Jun ügyvédei persze az államfői hatalom legitim használatáért mutatták be a decemberi „sajnálatos eseményeket”.

A jelek arra mutatnak, hogy az ottani rendszerváltás óta a jogrend

nagyobb szilárdságot mutatott, mint egyebütt némely alaptörvény. Maradtak további peres eljárások, jött az elzárás, kihallgatások. És a magánzárka a Szöul-közeli ÚJang börtön dermedt falai között. Ne felejtsük, még vezető ügyészként a

Jun Szok Jol

most megbukott elnököt – két elődjét és a Samsung vezérét – is ugyanitt tartották fogva. De még közvetlen „előfutárát”, Pak Gün Hje asszonyt (egy korábbi diktátor leányát) is éppen ő, Jun államügyész juttatta rács mögé. Magára nézve persze mindezt méltatlan eljárásnak tartja.

Az Alkotmánybíróság végül április elején egyhangúlag (!) az elnök leváltásáról döntött. Helyére ideiglenes ügyvezetőként

a korábbi kormányfő Han Dok Szu lépett. Ám a Demokrata Párt képviselői ellene is impeachment eljárást kezdeményeztek – megint sikerrel, mert ő meg vonakodott attól, hogy új alkotmánybírákat nevezzenek ki. Utódja – újfent igencsak átmenetileg – egy miniszterelnök-helyettes, az addigi gazdasági és pénzügyminiszter, Csve Szang Mok lett. Végül az Alkotmánybíróság 7:1 arányú döntéssel elutasította a Han elleni vádemelést, és visszahelyezték „ügyvezetői” posztjára. Ezen a poszton kérészetűnek bizonyult utódja visszazökkent a pénzügyminiszteri bársonyszékbe.

Hogy mi vár a bukott elnökre? Jun Szok Jol „nyugdíjas” államfői apanázsát megtizedelték. Addigi személy-

zetétől – titkárság, testőrség, gépkocsivezető – megfosztották. Elvonták tőle még azt a lehetőséget is, hogy a szülői Nemzeti Temetőben lelhesse meg örök nyugalját, bár a 64 éves jogász és most már csak volt politikus mostanában aligha ez köti le. Marad a hosszú időzés a rács mögött. Akár életfogytig, ha nem ítélik halálra. És dermedt várakozás, hátha egy kései utódja megszánja, és szabadon bocsátja, mint rabosított elődjait. A halálos ítéletnek csekély a valószínűsége, hiszen 1997 óta Dél-Koreában nem hivatalos moratóriumot tartanak érvényben a kivégzések végrehajtására.

Új elnökválasztás, maradandó feszültséggel

Miután az Alkotmánybíróság is jóváhagyta a Jun fölmentésére irányuló kezdeményezést, meghatározott időn belül dönteni kell a leendő államfő személyéről. Az utóválasztás napját 2025. június 3-ra jelölték ki.

Jun távozása után mindkét politikai tábor tüntetett. A volt elnök hívei szerint „ebben az országban teljesen összeomlott a jogállamiság. És a végéig harcolni fogunk.” „Odaát” azt skandálták, hogy „éljen az igazság”. Vezérszónokuk arról beszélt, hogy Jun letartóztatásával nagy lépést tettek az alkotmányos rend helyreállítása felé. Tették ezt mindkét oldalon szabadon, tiltások és retorziók nélkül.

A belső küzdelmek új szakaszba léptek. Jön az előrehozott elnökválasztási kampány, netán még több indulattal. A közvélemény-kutatások a legnagyobb győzelmi esélyt a demokraták vezérének, Li Dzse Mjongnak jósolják. A még mindig csak 61 éves politikus már 2022-ben indult Jun

ellen az elnökségért, és csak hajszálal, Dél-Korea történetének legkisebb különbségével (0,7 százalékkal!), alulmaradt. Most fordulhat a kocka. Ráadásul Lit tavaly egy merénylő késsel nyakon szúrta, sebészeti beavatkozásra szorult. De felépülve mindez csak dagasztotta amúgy is feszes vitorláit.

Igaz, a népszerű Linek is akad egy-két problémája a „szórszálhasogató” dél-koreai jogrenddel. Bár egy bíróság idén márciusban fölmentette az állítólagos korábbi választási kihágások vádjai alól, az államügyészség – tán a közelgő választásokra tekintettel – fellebbezett a Legfelső Bíróságnál. Aprócska probléma, hogy akadnak még ellene a korrupción át a vesztegetésig terjedő vádak. Hamarosan kiderül, hogy az eljárási huzavonák befolyásolhatják-e a választási kampányt és végkimenetelét.

Időközben – a működő jogrend nagyobb dicsőségére – a Legfelsőbb Bíróság felülbíráta az alsóbbrendű ítélszék döntését. Eszerint Li öt évig nem is indulhat(na) politikai tisztségért. Konzervatív körökben sokan arra agitálták az ügyvezető elnököt, Han Dok Szu-t, hogy a több miniszteri és kormányfői poszton bizonyított technokrata is dobja be a kalapját, és konzervatív színekben netán nagyobb eséllyel igyekezzen megátolni az ellenzéki frontátörést és induljon a legfőbb tisztség immár tartós posztjáért. Han április legvégén – itt így működik a törvényesség! -, csakugyan visszalépett ideiglenes elnöki tiszttől, hogy föl lépjen az öt évre szóló „állandó” államfői posztért. Egy óra múlva az újfent átmenetinek vélt utód is lemondott, jött egy kabinet társa. Hat hónap alatt a hatodik elnök? A szülői

üzlet a tatarozás alatt is működik. A konzervatív párt időközben egy volt munkaügyi minisztert választott elnökjelöltjéül, így kereshetik köztük a kompromisszumot. A verseny, a hajrá időszakára, újfent nyitottá vált. Csak reménykedni lehet, hogy a tábornoki kar is így látja.

Számos esélytelen ellenjelölt szállna szembe vele. Ezért konzervatív körökben sokan arra agítják a mostani ügyvezető elnököt, Han Dok Szut, hogy a több miniszteri és kormányfői poszton bizonyított technokrata is dobja be a kalapját, és konzervatív színekben netán nagyobb eséllyel igyekezzen megátolni az ellenzéki frontáttörést és induljon a legfőbb tisztség immár tartós, ötéves posztjáért.

Ahogy az államfő végleges eltávolításáról szóló döntését indokló főbíró is megerősítette: Jun megszegte elnöki kötelességét, önkényesen meghaladta alkotmányos jogosítványait, és ezzel túllépte az elnöki büntethetlenség (immunitás) határát.

Tagadhatatlan, hogy az országot mély politikai válságba sodorta. Az elítélt mindezt tagadja. Akárhogy is, többször fölvetődött egy olyan alkotmánykorrekció lehetősége, amely még pontosabban fölvázolja a hatalmi ágak különválasztását. De ez aligha valószínű, mert a közelmúlt eseményei legalább ilyen erővel bizonyították a jogrend stabilitását.

Aligha várható – bárki legyen is a következő államfő –, hogy a Koreai Köztársaság alapjaiban megváltozna. Az elmúlt hónapokban a társadalmi szétszakítottság és feszültség egyre fokozódott. És amíg Jun rezidenciájánál az öt védelmezők a hivatalos hatóság erőivel csaptak össze, az utcákon a két tábor hívei azóta is

rendre egymásnak feszülnek. Aztán beindul az elnökválasztási kampány, a szenvedélyek gyanítható tovább korbácsolásával.

A Koreai-félsziget kényes külső környezete

Egyidejűleg a dél-koreai gazdaságot is megviselte a „pancserpuccsot” követő huzavona, és a választási kampány sem segít a korábban egy „kis tigris” rohamában fejlődő gazdaságnak. Az elemzők alacsonyabb növekedési ütemet prognosztizálnak. A válságfolyamatot a tőzsdék is tükrözték. A többhavi krízis alatt érezhetően csökkent a lakossági fogyasztás. A tartós belpolitikai bizonytalanság a befektetői hangulatra sem hat kedvezően.

Erre csak ránehezedett Trump elnök „vámháborús” nyomása. Ennek jegyében a józan szöuli politikaformálók készen mutatkoztak a washingtoni alkura. Erről írt valaha Trump sikerkönyvet – a tőle megszokott szerénységgel – *Az üzletkötés művészete (The Art of the Deal)* címmel. Amint a Fehér Ház régi-új lakója 25 százalékos vámokat rótt ki a dél-koreai importtermékekre, igaz, az intézkedést – az autó- és acélipar kivételével – menten 90 napra fölfüggesztette, a szöuli kormány azonnal elküldte két illetékes miniszterét, az ipari és pénzügyi tárca vezetőjét, hogy Washingtonban „művészkedjenek az üzletekkel”.

A hírneves politikai alkusz rögvest kivételeket tett azokkal a high-tech cikkekkel vagy alkatrészekkel gyártó cégekkel, amelyek amerikai partnerek „keze alá” dolgoznak. Így kedvező elbírálásra számíthatnak a félvezetőkkel, csipekkel, okostelefonokkal és laptopokkal kapcsolatos üzletek.

Ennek kedvezményezettje lehet például a Samsung dél-koreai óriás, amely rengeteg részegységet, főként kijelzőket szállít más vállalatoknak – beleértve az Apple iPhone telefonjait is. Ugyanakkor a Samsung okostelefonjait az amerikai Qualcomm processzorai gyarapítják. A termelési összefonódás tehát adott az amerikai–dél-koreai alkuhoz. Hiszen a népszerű iPhone-ok igencsak megdrágulnának a borzasztóan borsos vámtarifákkal.

Az amerikai elnök – bevett szokása szerint – derűlátó, hogy létrejön egy mindkét ország számára kedvező megállapodás. Persze hozzátette, hogy hasonlóan készek tárgyalni más államokkal is, akik hajlanak az alkura az Egyesült Államokkal. Külön pikantéria, hogy a mindenkinél durvább vámtarifákkal sújtott Kína óva intette azokat a partnereit, akik szélesebb körű együttműködésről tárgyalnának Washingtonnal – a „zsarolással” dacoló Peking rovására.

Így hát csakugyan „nem könnyű tárgyalások” vártak az amerikai meghívásra Washingtonba sietett szülői tárcavezetőkre. A régi-új pénzügyminiszter a „nyitott kapuk” jegyében szeretné megerősíteni a kétoldalú kapcsolatokat, a kölcsönös előnyök érdekében. Nyilván mindkét fél igyekszik kivételeket vagy csökkentéseket elérni, de az amerikaiak a kínai kereskedelmi kapcsolatok dél-koreai visszafogását is várják. Egyben alkudozni akarnak a Dél-Koreában állomásozó, stratégiai fontosságú katonai jelenlétük költségeinek „újraosztásáról” (vagy áthárításáról). A szülői miniszterek a szövetség erősítését hangsúlyozzák, mélyítsék együttműködésüket a hajógyártásban és egy alaszka gázprojektben,

de a katonai kérdéseket most inkább nem is vennék napirendre.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a folyamatos észak-koreai fenyegetettség közepette továbbra is szükségük van az amerikai védernyőre. Persze nem mindegy, milyen áron, a mégoly nyomasztó fenyegetettség légkörében sem.

Az északi sztalinista monarchia, élén a kókkommunista Kim-dinasztia immár harmadik uralkodójával, Kim Dzsong Ünnel rendre feszegeti katonai izmait, újabb és újabb rakétafajtákkal lődöz át Korea és Japán fölött, és nukleáris robbantásokkal fenyegetőzik. Az utóbbi időben pedig már nemcsak ódon fegyverekkel és munícióval támogatja Oroszország ukrajnai invázióját, hanem több ezer katonával is. Ha ez sem volna elég, a ki- és beszámíthatatlan Trump köréből megszelleztették, hogy a régi-új amerikai elnök miért is ne találkozhatna ismét a phenjani diktátorral.

Mindez nem könnyíti meg a szülői kötéltáncot. Hiszen az északról folyvást fenyegetett Dél-Koreának alapvető katonai szövetségese a védőpajzsot nyújtó Washington. De emellett rendkívül fontos kereskedelmi partnerük Peking és Tokió is. Ráadásul a leendő elnök gyaníthatóan tartani fogja a konzervatív Jun irányvonalát az egykori gyarmatosító Japán konzervatív kormányzatával javuló kapcsolatápolás terén. A világgazdasági fölfordulás közepette nyilván szükségük lehet a bimbózó kínai–japán–dél-koreai gazdasági kapcsolatok további erősítésére is. Nem egy laza libikóka, a világpolitikát és a globális gazdaságot fölforgató újabb Trump-érában.

Bizakodnak a régi koreai közmondás igazságában: könnyebb egy nehéz dolgot együtt fölemelni!

Két építész

Gottdank Tibor két építészről, illetve munkásságukról néhány év különbséggel egy-egy monográfiát jelentetett meg. A két remek, igényes, de szerény megjelenésű könyvet a szöveg közé tördelt fényképek, tervrajzmásolatok és színes képmelléklet, illetve az építészek műveinek jegyzéke és családfájuk teszik teljessé.

Vidor Emil 1867-ben, Ágoston Emil 1876-ban született (utóbbi Adlerként, majd harmincévesen magyarosítja a nevét), tehát lényegében kortársként dolgoztak. Működésük a 19. és a 20. század fordulójától, a rendkívül dinamikus budapesti városfejlődés részeként bontakozott ki.

A Pesten született Vidor hosszú életet élt, 85 éves korában hunyt el, míg a Felvidékről, Aranyosmarótról (ma Zlaté Moravce) származó Ágoston fiatalon, 45 éves korában, betegségben halt meg. 1867 a két építész számára nemcsak a kiegyezés, a pályájukat megalapozó gazdasági fellendülés és a velejáró urbanizáció miatt volt meghatározó, hanem az abban az évben született emancipációs törvény okán is, lévén mindketten származásuk és vallásuk szerint zsidók. Mindketten halálukig megőrizték vallásukat, de az emancipációs törvény szándékának megfelelően nem szenvedtek megkülönböztetést, vagyis zsidó vallású magyarként futottak be sikeres pályát.

Itt indokolt egy kitérőt tenni. Gottdank Tibor 2018-ban impozáns könyvet publikált, *A magyar zsidó építőművészek öröksége – Lajtán innen és túl* címmel, amelyben termé-

zetesen Vidor és Ágoston is helyet kapott. Nyilvánvaló más zsidó építészek örökségéről beszélni, mintha zsidó építészetről írt volna. Közismertnek mondható, hogy a kiegyezést követő nagyjából fél évszázad hazai építészetében kiemelkedő szerepet játszottak a felmenőik révén rövid asszimilációs múltra visszatekintő német és zsidó eredetű építészek, ugyanakkor műveik a magyar épített örökség részei, nem állapítható meg róluk tervezőjük származása. Gottdank egykor azzal indokolta témaválasztását, hogy a bemutatott építészek nem mint zsidók terveztek, de zsidók voltak származás szerint, többnyire vallásuk szerint is, és akik megélték, azok voltak a sorukban: az 1938 utáni faji törvények következményei szerint.

Vidor polgári jólétben nevelkedett, az Evangélikus Főgimnáziumban végezte a középiskolát. Ágoston Emil kimondottan szegény családból indult, a szülőhelyén kezdett elemi iskola után, már pesti lakosként a mai Eötvös Gimnázium elődjébe, az egyik legjobb középiskolának tartott akkori IV. kerületi Főreáliskolába járt, a szülők a tandíjat az iskola alapjától kapott segélyből tudták biztosítani. Vidor csak rövid ideig tanult a budapesti Műegyetemen, utána különböző németországi egyetemeken folytatta, majd fejezte be tanulmányait. Ágoston kilenc évvel később itthon diplomázott építészként, aztán Olaszországban, Németországban és leghosszabban Franciaországban szerzett ismereteket, tanulmányoz-

ta az építészetet. Nem melleleg: két fiútestvére is egyetemet végzett, és lett később igen sikeres, ami azért érdemel említést, mert a szülők nem egyszerűen szegények voltak, de első generációs galíciai bevándorlók is. Bár a Vidor és Ágoston közötti különbség nem jelentős, a monográfiák tanúsága szerint soha nem dolgoztak együtt. Ugyanakkor stíláris érdeklődésükben, ennek változásában, épületeik megjelenésében könnyen fedezhetők fel párhuzamosságok.

A két kötet igen-igen alapos, közérthetően, fontoskodás nélkül, de szakszerűen beszél az építészek munkásságáról. A szerző, anélkül, hogy a köztörténet ismertnek tekinthető részleteivel foglalkozna, „hőseinek” életét, tevékenységét bemutatva érdekes társadalomrajzot is ad. Tárgyalja az építészek családi viszonyait, feltünteteti lakhelyüket, irodájukat, mindig megemlíti az épületek megrendelőit, és lehetőség szerint arra is kitér, hogy milyen kapcsolat létezett az építész és megbízója között. Ugyancsak mindig megnevezi a kivitelezőt, ha indokolt, az esetleges díszítőmunkák készítőit, az egyéb mérnöki munkák, például a statikai számítások végzőit, és arról is ír, ha az új épület helyén korábban már állt épület. A stíláris hatások elemzése mellett jelzi a külföldi analógiákat, a mintának is nevezhető alkotásokat. Ha van jelentősége, megemlíti az elkészült épületek lakóit, az átépítéseket, de például olyasmiről is részletesen beszámol, hogy honnan származik az Ágoston tervezte Astoria Szálloda neve.

Az építészeti a mérnöki tudás mellett alkotó-, művészeti tevékenység, de abban mindenképpen különbözik az individuális művészetektől, hogy csak ipari jellegű munkával és

az ennek finanszírozását fedező forrásokkal, a megrendelővel szimbiózisban működik érdemben. Pályájuk során sem Vidor, sem Ágoston nem jutott érdemi közületi megrendeléshez, egyikük sem nyert pályázaton, pontosabban Ágoston kapott helyezéseket, de terveit nem valósították meg. Csak a félreértések elkerülése érdekében indokolt rögzíteni, hogy a pályázati sikertelenségnek semmi köze a két építész származásához, de ugyanígy az általuk követett stílusokhoz sem. Ha máshonnan nem, éppen Gottdank említett 2018-as könyvéből is tudható, hogy a századforduló körül megvalósult középületek és más emblematikus épületek közül milyen sok épült zsidó származásúak pályamunkái, tervei alapján, meglehetősen eltérő stílusjegyeket felmutatva.

Vidor és Ágoston közületi megrendelések hiányában magánszemélyeknek és gazdasági vállalkozásoknak dolgoztak. A két monográfia betekintést nyújt az úgynevezett kapcsolati tőke működésébe, amelynek révén az építészek munkához jutottak, és anyagi értelemben is sikeressé váltak. Vidornál a kiterjedt rokonság és házassága különösen kedvező társadalmi beágyazottságot jelentett. Róla olvashatjuk: „Alkotásainak meghatározó hányada a gazdag magyar zsidó réteg vagyona által valósulhatott meg.” A vagyontalanként induló Ágoston is viszonylag hamar polgári jómódba került, a róla szóló könyv az építésszel távoli rokoni kapcsolatban álló, legnagyobb megrendelőjévé váló Pollack–Unger család családfáját is indokoltnak látta közölni.

Bár Vidor kezdőként egy pályamunkájában készített historizáló tervet, de sem ő, sem Ágoston nem kapcsolódott érdemben ehhez az itthon erőtel-

jes irányhoz, legszívesebben nyugat- és észak-európai mintákhoz nyúltak, olykor ezeket egészítették ki erdélyi népi megoldásokat idéző faelemekkel.

Vidor Emil életében fordulatot jelentett, hogy 1903-ban megnősült. Feleségének, Freund Reginának az apja tószegi Freund Vilmos volt, az egyik legjelentősebb kőbányai sörgyár tulajdonosa. Vidor számos érdekes és jelentős épületet tervezett a város különböző pontjain, de működését érdemben befolyásolta, hogy a sörgyári épületek tervezése folyamatos munkát jelentett számára. Már túl volt a harmincadik évén, amikor első tervei a 20. század első éveiben megvalósultak. Ezek a Városligeti fasorban épült villák ma is láthatók (az építés sorrendjében 24., 33., 23. szám alatt), izgalmas, eredeti küllemű épületek (a könyv címlapjára a 33. szám alatti, a család számára készült Vidor-villa került), stiláris értelemben szecessziósnak nevezhetők, amennyiben a szót a Jugendstil és az art nouveau szinonimájának tekintjük. Egyik legismertebb munkája a lipótvárosi Honvéd utca 3. alatti, 1906-ra elkészült, a megrendelő nevééről Bedő-házként, 2007-es felújítása óta a Magyar Szecesszió Háza-ként emlegetett épület. Az utóbbi elnevezés azért érdekes, mert a Lechner Ödön és követői által tervezett, a nemzeti sajátosságok felmutatására törekvő magyar szecessziótól eltérően a tervező itt is nyugati mintákat követett. Az épületet az építészet és iparművészet homogén kapcsolatának mesterműveként emlegetik, a belsőépítészet is részben az önmagát egész életében műépítésznek tekintő Vidor munkája.

A Vidorról szóló monográfia természetesen részletesen tárgyalja az építész 1937-tel záródó munkásságát

és sorsának további alakulását is. Épületei közül kiemelni itt egy, még az első világháború előtti projektet érdemes. Ő, illetve irodája tervezhette meg az 1914-re felépített lipótvárosi Falk Miksa utca 5., 6. és 8. alatti bérházakat és további három épületet a közelben, az Alkotmány, a Szalay, a Honvéd, a Vajkay utcák által bezárt térben, illetve az Újlipótvárosban öt nagy tömbbe szervezett 16 bérházat. Eredetileg valamennyi említett építményt Palatinus-háznak nevezték, de csak az újlipótvárosi tömbökön maradt meg ez a név. Az utóbbiak, a Duna-part látványát is meghatározzák, mind a mai napig városképi jelentőségűek. Bár számos építészeti részlet, továbbá a díszek, a rácsok a kései szecesszió jegyeit viselik, miként az úgynevezett boglyaíves tornyok is, amelyeket a finn és magyar népies stílushoz kötnek (a kisebb tornyok a második világháborúban „elvesztek”), de az építmény domináns vizuális benyomását eredetileg is a tömege, a szigorúnak tetsző külleme határozta meg. Kétségtelen, Vidor addigi teljesítménye alapján nem indokolatlanul kapta a Palatinus Rt.-től ezt a pályafutása legnagyobb léptékű lakóépület-tervezői munkát, de ehhez feltehetően kapcsolati tőkéjére is szükség volt, amit sejtet, hogy a pályázati kiírás nem is indult, azt más nyerte meg.

Ágoston egyik első megvalósult épülete a lipótvárosi Irányi utca 10. alatti, 1910-ben elkészült, szintén ma is látható ház, amely némileg hasonlít Vidor villáira, amennyiben homlokzata meglehetősen mozgalmas, aszimmetrikus, a kortárs német és finn építészet mintáját követi, ugyanakkor jelentős szerepet kapnak az erdélyi népi építészetet idéző faszerkezetek is. Ahogy Gottdank írja,

ez Ágoston első olyan érett alkotása, amely már mutatja azokat a jellegzetességeket, amelyek az 1914 előtti magyar bérházépítészet első vonalába helyezi őt. Az ekkoriban felépült, Ágoston tervezte további nagy méretű bérházakkal (több az említetthez hasonló stílusjegyeket viselő sarokház) lényegében egy időben fejezték be az építész két izgalmas művét, a budai Nyúl utcai (6. szám), ma is álló villát és az erzsébetvárosi Dohány utcai (44. szám) Hungária fürdőt. A fürdő homlokzata felújítása óta eredeti szépségében látható, egyedisége szembeötlő, mint Gottdank írja, stílusát nehéz egyértelműen besorolni. A Nyúl utcai házat késő szecessziósnak mondja, merészen aszimmetrikus, jelentős népies és egyúttal németes hangulatú faszerkezetekkel.

Korai halála miatt Ágoston aktív építészként szűk tizenöt évet dolgozott, hiszen a világháború kitörésétől már alig készített új tervet. A róla szóló könyv borítóján a részben általa tervezett, 1914-ben elkészült Astoria Szálloda képe látható. Vannak ennél izgalmasabb küllemű épületei is, de városképi szempontból és a történe-

lem szereplőjeként is a ház kiemelt pozícióhoz jutott. 1918–19-ben itt működött a Nemzeti Tanács, itt lakott egy ideig Károlyi Mihály, majd Kun Béla és Szamuely Tibor is. 1944 márciusa után pedig itt rendezték be a Gestapo budapesti központját.

Kétségtelen, hogy Vidor és Ágoston, figyelmet érdemlő, sőt néhány kiemelkedő munkájuk ellenére, kevésbé ismertek és elismertek, mint számos kortársuk, mint például Lechner Ödön, Lajta Béla vagy akár Komor Marcell, Jakab Dezső, Árkay Aladár, Baumgartner Sándor, Quittner Zsigmond, a Vágó fivérek stb. Az ok nyilvánvaló: túl azon, hogy az imént említettek mindegyike jelentős középületeket is tervezett, munkáik olykor eredetibbek, izgalmasabbak vagy csak látványosabbak, mint Vidor és Ágoston házainak többsége. Mindez azonban nem teszi kétségessé a két monográfia indokoltságát és kiválóságát.

Gottdank Tibor: Vidor Emil, a műépítész. Budapest [2022], Balassi Kiadó. 328 oldal, 5800 forint. **Gottdank Tibor:** Egy befejezetlen életmű. Ágoston Emil építész munkássága. Budapest [2025], Balassi Kiadó. 232 oldal, 4000 forint.

Körizs Imre

Mesterhármas

Bognár Péter az utóbbi negyven hónapban három regényt adott ki. Trilógiájának első része, a *Hajózni kell, élni nem kell* 2022 januárjában, a *Minél kevesebb karácsonyt* címet viselő második 2023 októberében, a trilógia záró kötete, az *Elmész, visz-*

szajössz, sose halsz meg pedig e hó közepén jelent meg.

Cselekményük, szerkezetük és szereplőik révén a könyvek teljes értékű, jól működő krimik, bűnügyekkel, nyomozóval és megoldással, de mégis minden dimenziójukban

messze kilógnak a zsánerből mint a legfinnyásabb ízlést is kielégítő, sőt meglepő, helyenként pedig egyenesen zavarba ejtő szépirodalmi alkotások. A második kötetéről a *Műút* portálon megjelent kritikájában a könyv poétikai eszköztárával kapcsolatban Bocsik Balázs előre is bocsátja: „narratív szerkezetéről – ellipsziseiről, metalepsziseiről, analepszishálózatáról –, túlzás nélkül mondhatom, szakdolgozatot lehetne írni”. A krimi, mint általában a zsáner, rendszerint jól megvan komplexitás nélkül is, míg Bognár könyveitől mi sem áll távolabb, mint az egyértelműség, sőt, regényei ebből a szempontból egyenesen olyanok, mint az egykori „dimenziós”, kacsintós képpel díszített pénztárca vagy Escher egymással összeegyeztethetetlen vizuális értelmezéseket kiváltó rajzai. Már az első kötet is bravúros bemutatkozása volt a próza területén a nagyszerű költőként addig is ismert szerzőnek, a második pedig határozottan kijelölte a helyét a negyvenes éveikben járó prózairók nemzedékének szűk élvonalában.

A második kötet, a *Minél kevesebb karácsonyt* olvastán rögtön világos volt: könyvsorozattal van dolgunk. Sőt, ehhez a felismeréshez elég volt látni a könyvek Gerhes Gábor által kissé plakátszerűre és üdén retrósrá tervezett borítóit: az elsőről egy kismalac pillantott ránk, a másodikon egy szarvas nézett valahova ki, balra lefelé a borítóról. Az olvasók körében rögtön megindultak a találgatások: vajon milyen állat lesz a harmadik könyvön? (A válasz: egy ponty, amely fontos, hovatovább ikonikus szereplője az első két kötetnek. Sajnálom, hogy a képen kissé meg van

csonkítva a hátúszója: fogadni mernek, hogy Gerhes nem horgászik.)

Az önmagában kerek egész első kötet még nem követelt folytatást, ugyanakkor a krimi műfajában ez kimondottan kínálkozó lehetőség, elég itt a kortárs irodalomból csak Csabai László remek Szindbád-könyveire utalni. Annál érdekesebb, hogy amennyire az első könyv olvastán az ember nem érezte szükségszerűnek a folytatást, annyira biztosra vehető volt a második ismeretében, hogy lesz harmadik is.

Természetesen nem csak a borítóval kapcsolatban voltak találgatások: Radnóti Sándor a két könyvről írt együttes kritikáját (*Háromból kettő*) a *Műút*-ban annak latolgatásával fejezi be, hogy a harmadik kötetben vajon tovább mélyül-e a főhős filozofáló hajlama, majd hozzáteszi: „Ám hogy megtudjuk, vajon ebbe az irányba megy-e a történet a trilógia harmadik kötetében, vagy valami olyan meglepő irányba, amelyet a kritikus nem sejtethet, arra még várunk kell.”

A várakozásnak, amely tehát nem is nyúlt másfél évnél hosszabbra, most vége, és kiderült, hogy Radnótinak igaza volt: a trilógiává bővült könyvsorozat olyan meglepő irányt vett, amely nem volt az első két kötet alapján sejtethető. Az *Elmész...* poétikailag egészen más, mint az egyébként egymástól is nagyban különböző két korábbi könyv.

Az első pillantásra is legfeltűnőbb – és ha nem is a legfőbb, de teljesen érthető – formai különbség, hogy most hiányoznak a fejezetek élén álló dőlt betűs szövegek. Ezek az első két könyv lapjain a cselekmény egy-egy apró, legtöbbször jelentéktelen mozzanatát emelték ki, vagy az illető fe-

jezet megírásának – már az elsőben is elég fiktívnek tűnő, a másodikban pedig nyilvánvalóan kitalált – kísérrő körülményeire utaltak. A fejezet tartalmának megelőlegezésére tehát éppoly kevésbé voltak jók, mint a könyv végén, a tartalomjegyzékben emlékeztető gyanánt összegyűjtve. „Bognár urat”, harmadik személyben, már az első két regény szövegében is említi a polgárór elbeszélő, és a figura elő is kerül a szereplők között, miközben a kis bevezető szövegekben a szerző egyes szám első személyben ír „magáról”. Ez igen csak szórakoztató csiki-csukit eredményez, például amikor a dőlt betűs bevezető egyikéből értesültünk arról, hogy elveszett az író családjának egy közelebbiről meg nem határozott háziállata, majd a jószág – mint kiderül, törpemalac – a regény főszövegében került elő.

Az új könyv fejezetei élén nincsenek ilyen kis textusok, következésképpen nem lehetnek összegyűjtve a tartalomjegyzékben sem – ha ugyan a kötet végén található kettős számoszlop (valamit az ez alatt olvasható egyetlen fejezetcím, az *Epilógus*) egyáltalán nevezhető ennek. A fejezetek sorszámait mellett ugyanis most csupán további számjegyek, a kezdő oldalszámok szerepelnek, ami két sorozatot eredményez: a bal oldalon a fejezetszámok lefelé egyesével növekednek, míg a jobb oldalon az adott fejezet terjedelmének megfelelően, minden felismerhető szabályszerűséget nélkülözve növekvő számoszlop látható. Mindez *Tartalom* gyanánt kimondottan meghökentető látvány, amellet információs potenciálja a nullával egyenlő, az egész csak ez előző két kötet kimondottan színes és kedélyes tartalom-

jegyzékének tükrében értelmezhető.

De a *Tartalom* helyett miért nem inkább a tartalomról beszélünk? Krimiről van szó, és nem volna jó leleplezni nemhogy a megoldást, de a fordulatokat sem. Annyi azonban elmondható, hogy Bognár az író szereplését most a végsőig fokozza: Bognár Péter ebben a könyvben nemcsak az előző két kötet szerzőjeként áll előttünk, hanem ezúttal maga is abszolút főszereplője az egyik cselekményszáznak.

Az *Elmesz...* egy súlyos párkapcsolati válságról meglehetősen homályosan szóló, Beckett *Molloy*át megidéző rövid, számozatlan szövegrésszel kezdődik, az első fejezet pedig rögtön egy bűncselekmény helyszínére vezet: egy brutális ütéstől eltorzult arcú holttest körül végez helyszínelést a rendőrség. Vagyis most nem a polgárország kezd ügynöködni a bűntett megoldásán, mint a korábbi két könyvben. Bognár Péter is rögtön egyes szám személy első személyben lép színre, az előző két regény kulisszáinak és főszereplőinek itt nyomuk sincs. Pontosabban nyomuk éppen van: az egyik itteni főszereplő, egy tordasi polgárór az ottani főhős egyik modellje. Más szereplőknek pedig más modelljei akadnak, pontosabban egyes tordasi lakosok valamelyik regénybeli szereplő modelljének érzik magukat. Az áldozat is ezek egyike: Bognár éppen azért keveredik gyanúba, mert a férfinak nem tetszett, ahogy az író őt szerinte ábrázolta.

Bognár Péter eddig is igen élvezetes és poétikailag termékeny játékot űzött a regény és a valóság – vagy inkább a valóságosság – feszültségével, de ebben a könyvben ezek viszonya radikálisan megváltozik.

Fellini *És a hajó megy* című filmjének a végén van egy jelenet, amikor a pillantásunk elhagyja a hajót, és a látóterünkben a stáb jelenik meg, a kamera, a rendező, néhány világosító, majd a hajótestet ringató, irdatlan gépezet. Az első két regénybe be vannak építve ilyen elemek, amelyek afféle meta-regényrészletekként magával a regény írásával foglalkoznak, és az író is fontos szerepet kap bennük. Az új könyv azonban egészen más: a fikció szerint itt nincs kitalált történet, nem létezik fiktív krimi, amit Bognár, az író vagy „Bognár úr”, a szereplő éppen ír, hanem olyan, mintha közvetlenül önéletrajzi történettel lenne dolgunk, amire a könyv számos ponton rá is erősít.

Ilyen például, hogy most a szerző nemcsak magát nevezi meg, hanem a települést is, ahol él – és amely nyilvánvalóan modellje volt a korábbi két könyv színhelyeként bemutatott névtelen falunak –, de még fontosabb, hogy fiktívnek ábrázolt szál az új könyvben nincs is: olyan éregényt olvasunk, amelynek főszereplője sok szempontból a szerzővel van azonosnak tételezve.

A könyv cselekménye egy október tizenharmadikára eső pénteken kezdődik, vagyis 2013-ban, és nem egészen három hónapot felölelve, a következő év január ötödikén ér véget. Az októberi dátumra a könyv is utal: ekkor jön ki a *Minél kevesebb karácsonyt* a nyomdából, és a kiadó honlapján csakugyan pontosan ez a nap szerepel mint a regény megjelenési dátuma. A tordasi – vagy Tordas-könyéki – újságnak a regényben említett címe ezzel szemben fiktív, vagy mondjuk úgy, hogy egy alternatív valóságot tükröz. *Hír-szaru* ugyanis nem létezik: ez a cím

csak Szvoren Edina *Kérődző Kronosz* című, tavaly megjelent, kitűnő pastiche-kötetének Bognár-fejezetében szerepel. Az pedig már kimondottan csupán nagyon kevesek kedvéért elhelyezett „easter egg”, vagyis rejtett utalás lehet, hogy ugyanezen az oldalon az elbeszélő úgy magyarázza az első kötet címét – *Hajózni kell, élni nem kell* –, „hogy Róma (az emberiség) életfeltételeit mindenáron meg kell őrizni”. Ez a megfogalmazás ugyanis eredetileg szóról szóra (és zárójelről zárójelre) Radnóti Sándor már említett kritikájában olvasható.

Amellett, hogy a könyv az előző kötetek irodalmi és kritikai recepciójára utal, közvetlenül is épít a két korábbi regényre, ha nem is úgy, ahogy a második épített az elsőre. Az *Elmész...* története során „Bognár Péter” nagyon hamar gyanúba keveredik, mert a szerző szokás szerint találó névadásának megfelelően Individumként ismert és – mint már volt róla szó – később különös halált halt falubelije zokon veszi, hogy az előző két regény egyik szereplőjének ő az általa vélelmezett mintája. „Bognár”-nak, úgy tűnik, e téren volt is némi büntudata, amennyiben többször is valamiféle bánatpénzt adott az illetőnek.

Az előző könyvekben a polgárőr főhős házassága volt romokban, itt már rögtön a cím nélküli bevezető oldalak arra utalnak, a későbbiek pedig részletesen is taglalják, hogy az íróé. Az új regény szerint az író a sorozatot nyolckötetesre tervezte, és ebben a szellemben tárgyal Berlinben a német kiadójával is, sőt, az *Elmész...* szerint kimondottan erre a nyolc kötetre utal a főhős polgárőr, Oktáv neve is, bár ez sok más

mozzanattal együtt bizonyára a fikció körébe tartozik, mert ha valami, akkor sokkal inkább egy másik szereplő, Terc neve lehet e tekintetben irányadó.

Bognár az előző kötetbe nagyszabású politikai szatírát is beleszótt, ez a regény pedig egy ponton a nyugati kulturális intézményeknek azt az óvatoskodását csúfolja ki, amelynek során túlfeszített etikai elvek nevében születnek kedvezőtlen esztétikai döntések. Egyes nézetek szerint az autofikció az irodalom kapitulációja a valóság előtt: ehhez a kérdéshez is nagyon eredeti módon szól hozzá mindhárom kötet, de különösen az *Elmész...*

A könyv a rövid, cím nélküli prólógus után rögtön az Individuum holtteste körüli helyszíneléssel kezdődik, de a cselekmény aztán csak lassan bontakozik ki. Miközben a rendőrség a bűnügy felderítésén dolgozik, az író polgárőr barátja, Antal eltűnik, és – az előző kötetek bőséges ógörög reminiszenciáira emlékeztető módon – Szaffó nevet viselő bullterrierjével együtt egy másik, lidérces bűnügybe keveredik. Az író igyekszik barátja segítségére sietni, ami egy másik cselekményszál kibontakozásához vezet. Ez olyan valóságos elemekkel van körítve, mint például az, hogy a német kiadóval való tárgyalása idején Bognár Krasznahorkai menő berlini műtetremlakásában száll meg, és a lányával együtt onnan keveredik Lengyelországba, de az egész voltképp teljesen szürreális. Nem elsősorban

a történetmenet valóságos, hanem az egyre veszélyesebb kalandot az elbeszélő, Bognár a kislányával együtt éli át.

A könyv első fele a kissé piszmozgó nyomozással, az író Berlinbe költözésével és Antal eltűnésével foglalkozik. Amikor az olvasó már-már elkezdene kicsit lassúnak érezni a tempót, a cselekmény minden szálon felgyorsul, és szinte az akciófilmek vagy szociothrillerek ritmusát veszi fel. Ekkor az a kérdés merülhet fel, hogy a széttartó cselekményszálak az eredeti bűnügy – majd éppoly banálisnak, mint amilyen szellemesnek bizonyuló – megoldásán túlmenően miféle befejezéssel, szó szerint milyen „fináléval” tud elég méltó véget érni a trilógia. És Bognár nem okoz csalódást, mintha az utolsó oldalakkal visszatérnénk a híradásokkal is dokumentált valósághoz, egy olyan rendezvényhez, amely a szó minden értelmében bizvást nevezhető nagyszabású finálénak. Ennek során még egyszer felidézi az előző könyvek önfeledten groteszk ábrázolását az a belépő, ahogy egy jelentős kritikus a jelentős eseményre megérkezik. Kíváncsi vagyok a bírálatra, amelyre a figura modelljétől minden bizonnyal számíthatunk.

Bognár Péter: *Elmész, visszajössz, sose halsz meg.* Budapest, 2025, Magvető. 296 oldal, 5499 forint.

Csepeli György

A test ördögei

A film kétségtelenül pénzigényes művészet, de az elköltött pénzmenyiség nem jár együtt a minőséggel. A jelenlegi perverz magyar filmfinanszírozási rendszer a példa arra, hogy nagyon drágán elkészített filmek lehetnek pocsékok, míg ha nem is fillérekből, de igen kis anyagi ráfordítással készült filmek sokszor remekművek. Az amerikai filmvilág margójáról jött Sean Baker sem dúskált a pénzben, amikor a maga írta forgatókönyv alapján hatmillió dollárból megrendezte *Anora* címmel bemutatott filmjét, mely a 2024-es cannes-i filmfesztiválon nyomban elnyerte az Arany Pálmát. A pár hónappal ezelőtt megrendezett Oscar-díj-átadó gálán ez a film egyszerre öt kis aranyszobrot kapott. Az öt szoborból négy a rendezőnek jutott. Az Amerikai Filmakadémia ítései mind közül az ő filmjét ítélték legjobbnak, ráadásul ő lett a legjobb rendező, forgatókönyvíró és vágó is. Az ötödik szobrot a főszereplő, Mikey Madison kapta.

Baker korábbi filmjeiben is nagyfokú érzékenységet tanúsított a társadalom peremére szorult, lelkileg kifosztott, a testük által nyújtott szolgáltatásokból élő emberek iránt, akiket szenvtelenül, etnográfushoz illő kívülállással mutatott meg, rábízva az ítélkezést a nézőre. Filmjeiben sorsokat látunk, melyek kíméletlen fogságában tehetetlenné nyomorított hősei sínylődnek. Díjesővel jutalmazott új filmjének főhőse egy prostituált, aki számára egy

pillanatra mintha felcsillanna a remény, hogy kitörhet a sors által rá mért börtönéből, de a remény csalfa és vak, s mire a film véget ér, Anora ugyanazt a lélekölő szexmunkát végzi, ami elől elfutott volna.

A rendező-forgatókönyvíró nem véletlenül döntött úgy, hogy maga vágja filmjét. Az első húsz perc alatt egy szexuális szolgáltatásokra szakosodott bárban lassú, monoton ritmusban vágott jelenetekben szexre éhes felöltözött férfiakat látunk, akik csak nézhetik, de nem érinthetik az ölükben rángatózó női testeket, melyek egyike Anoráé. Drew Daniels kamerája közel hozza a vágótól gyötört férfiak eltorzult arcát, melyre a szexmunkások közömbös, semmibe révedő tekintete a válasz. A közelség azonban látszólagos. A vonagló prostituáltak és felajzott klienseik mesztérien egymás mellé helyezett képei együttvéve távolságot és kívülállást teremtenek a nézőben, akiben a látvány inkább zavart, mint érdeklődést kelt.

Ebbe a monotóniába tör be szélvészszerűen Anora új kliense, a féktelen és zabolázatlan Ivan. A találkozást követően felgyorsul a film ritmusa, teljes sebességgel beindul a történet. Ivan fiatal, örökké szexre éhes, gazdag és orosz. Mint kiderült, Anorának is vannak orosz gyökerei, időnként mindketten angolról oroszra váltanak. Kézenfekvő lenne Dosztojevszkij elvetélt forradalmára, Rogya és az ő megváltására vállalkozó prostituált közötti kap-

csolatra asszociálni, mivel az orosz író és az amerikai filmrendező egyaránt a szívükön viselik a megszmorítottak és a megaláztatottak ügyét. Ugyanakkor az asszociációnak gátat vet, hogy Baker nem Dosztojevszkij, New York nem Szentpétervár, Trump Amerikája nem II. Sándor cár Oroszországa. Az orosz Ivan és a félig amerikai, félig orosz Anora 19. századi orosz előképeikkel ellentétben már csak testek, melyeket a 21. század amerikai társadalma által az agyukba programozott biológiai számítógépek mozgatnak. Nincs eszme, gondolat, álom, mely Ivant vagy Anorát hajtana előre az időben, csak a szex, az alkohol és a kábítószer által megállított mindenkori jelen pillanat számít.

De nincs ez másként a kettős turbulenciákban gazdag, tragikomédiába hajló történet többi szereplője esetében sem. Anora szerencsésjét irigylik a napi szexrobotba beféradt, kiégett kollégái, akik teste mindennap fülsiketítő zajban, vakító fényekkel megtört éji sötétben rángatózik. Időközben megjelennek Ivan Moszkvában élő szüleinek New York-i megbízottjai, akik mintha csak Guy Ritchie egyik filmjéből léptek volna ki, az előlük menekülő oligarchacsemete keresésére indulnak Brooklyn házrengetegében. A csapat vezetője egy ki tudja hogyan Amerikába keveredett örmény pap, aki keresztel, misézik, híveivel foglalkozik, de előtte és utána milliárdos megbízóinak zavaros amerikai ügyeit intézi. Segítői kétbalkezes mitugraszok.

A film csúcspontján bukkannak fel Ivan Moszkvából magánrepülőn New Yorkba érkezett szülei. Az anya tigrisként veti rá magát megszeppent fiára, a láthatóan sosem jó-

zan apa szemei a végtelent firtatják. Ivan eltűnik Brooklyn szexbárjainak rengetegében. Innentől Anora hősieks küzdelmét látjuk, melynek célja, hogy megakadályozza Ivannal Las Vegasban kötött házasságának felbontását. Anorának azonban, Trumppal szólva, nincsenek ütőlapjai. A kegyelemdőfést Ivantól kapja, akit üldözői egy másik prostituált karjai között végül is elkapnak. A kalandnak vége, s ezzel vége a filmnek is.

Baker nagyszerű színészeket választott, akikről lerí, hogy nem játsszák, hanem élik a szerepüket. Mikey Madison Anoraként elhithető erővel alakítja a prostituáltat, aki eleinte maga sem hiszi, hogy üstökön ragadhatja szerencsésjét, de az események előrehaladtával vele együtt éljük át, ahogyan megszületik benne a képtelen remény, hogy a dúsgazdag, szexmániás, bár debil oligarchacsemetével kötött házassága révén kitorhet a nyomorúságból. Ha kell, csíp, rúg, sikoltozik, majd az elkerülhetetlen vereség tudatában elhallgat. Anora szemével nézve partnere, a Mark Eydelstheyn által alakított Ivan ellenállhatatlan szerető, rakoncátlan csinos fiatal fiú, akit akár meg is lehet szeretni. Eydelstheyn azonban úgy játssza a szerepét, hogy a néző látja, amit Anora nem lát benne. Elkényeztetett, zsarnok anyja elől menekülő idegroncs, aki önmagától nem tud elmenekülni, megállíthatatlanul rohan a semmibe.

Az epizodisták mindannyian háborzongatóan életszerűek az orosz oligarcha Brooklyn soknemzetiségű, de oroszul jól beszélő posztszovjet diaszpórájából toborzott csicskásainak szerepében.

Schiller már a 18. század végén konstataulta, hogy a földet elhagyták Görögország istenei, akik a gyönyört és annak forrását, a testi szépséget szentségként hirdették. Mint Schiller írja, akkor Ámor jóvoltából a hősök, az emberek és az istenek között „szép frigy” köttetett. Ennek a világnak azonban örökre vége szakadt a földön. Nietzsche jól látta, hogy a kereszténység a pokol mélyére száműzte a testi szerelmet. Baker filmje a kereszténység utáni folyamat végeredményét mutatja, egy olyan helyet, ahonnan egyaránt eltűnt a görög istenek gyönyörvallása és az azt felváltó kereszténység gyönyör-ellenes terrorja.

Ha pár évvel ezelőtt készül, az *Anora* disztópiának minősült volna, de 2025-ben ez a film már sültrealista

alkotás, melynek rekordszámú Oscar-díjai azt mutatják, hogy a film rendezője telibe talált, a díjkiosztók a filmben saját életvilágukra ismer-tek. Ezt a világot már nem lakják többé faunok, szatírok, de szentek és a bűneik miatt elkárhozottak sem. A testek fejrészében egykor tárolt érzések, gondolatok, hitek már mind a létezők egyetemét behálózó kommunikációs technológia által teremtett felhőbe költöztek, ahol lassan, de biztosan készül a mesterséges agy, mely a nem is túl távoli jövőben a világ igazi ura lesz. Csak a testekben lakozó ördögök maradtak.

Anora. Amerikai dráma, 2023, 129 perc. Rendező-forgatókönyvíró: **Sean Baker.** Operatőr: **Drew Daniels.** Szereplők: **Mikey Madison, Mark Eydelshteyn, Yura Borisov, Ivy Wolk.**

Csengery Kristóf

A rézangyalát!

Nincs új a nap alatt, mindennek van előzménye. Ha a közönség manapság rézfúvós kamarazenével találkozik, a rafinált hangszínekben, különleges effektusokban és izgalmas harmóniákban bővelkedő, virtuóz és elegáns kortárs kompozíciók vagy épp a barokk, klasszikus, romantikus repertoárdarabok meglepően idiomatikus átíratainak hallgatása közben (hangsúlyozzuk: *rézfúvós kamarazeneről* és nem az indulókat és/vagy más katonazenét játszó, még ma is gyakran – bár korántsem kizárólag – egyenruhás tagokat tömörítő *fúvószenekarról* beszélünk) nem

árt, ha eszébe jut, hogy mindez a toronyzene, a *Turmmusik* távoli le-származottja. Az utóbbi a zenetörténet letűnt évszázadainak gyakorlata volt, és a késő 16. századtól a korai 18. századig nagyjából másfél évszázadon át virágzott.

Mit rejt a szó? A régi polgári városok életének merőben hétköznapi és gyakorlatias jelenségét. A városoknak akkoriban is voltak alkalmazottai, többek között zenészek, s azok sorában is néhány fúvósmuzsikus (a *Stadtpeiferek*), akik a templomok vagy a városháza, netán a vártornyában helyet foglalva (innen a

toronyzene kifejezés) egyrészt a nap-szakok múlását jelezték azzal, hogy meghatározott órákban zeneművet szólaltattak meg, másrészt ha baj történt, például tűz ütött ki, akkor is bele kellett fújniuk hangszereikbe (a toronyőr – *Turmwächter* – és a muzsikus gyakran azonos személy volt). Magasan a háztetők felett kellett muzsikálniuk, mert szükség volt a szabad térre, amelyben a hangszerek hangja akadálytalanul jut el nagy távolságra, és persze az is fontos volt, hogy erős hangúak legyenek az instrumentumok, ezért alkalmaztak erre a célra vonósok vagy pengetősök helyett rézfúvósokat. A *Turmmusik* együtteseit főként cornettók, trombiták és harsonák alkották.

Négy- vagy ötszólamú muzsikuscsoportokat kell elképzelnünk, amelyek – szigorúan vallásos évszázadokról lévén szó – gyakran játszottak megharmonizált korálokat, de más egyszerűbb darabok is számba jöhettek, és lényeges, hogy *harmóniákban* mozgó zenéről volt szó, innen származik a fúvószene neve, a *Harmoniemusik*, s ez az elnevezés átalakulva életképes maradt egészen a szimfonikus zenekarok koráig, hiszen azokban a fúvósrészletet testületileg *Harmonienak* nevezték, arra utalva, hogy (némi egyszerűsítéssel) amíg a vonósok a dallamot játsszák, a fúvósok – hangzó háttérként vagy alátámasztásként – hozzáadják az akkordokat, vagyis a harmóniát. Persze a képlet már a bécsi klasszikában sem volt ennyire egyszerű, hiszen már a Mozart- és Haydn-szimfóniákban is időről időre felbukkannak választékosan kidolgozott és individuális fúvósszólók, igaz, ezeket akkoriban még többnyi-

re a fa- és nem a rézfúvósok kapták, a rézfúvósok egyelőre ritkán jutottak egyéni szerephez, inkább a harmóniai „töltelék” játszották.

A 20. században azonban – s azon belül is mindenekelőtt a század második felében – megvalósult a hangszerek emancipációja, beköszöntött az összes hangszertípus egyenjóságának ideje, „felszabadultak a zenekari rabszolgák”. A zeneszerzők ezzel összefüggésben kedvet kaptak ahhoz, hogy szóló- és kamara-darabokat komponáljanak a legkülönbözőbb, addig e szerepkörökben mellőzött instrumentumokra, az ütőktől a hárfán át a rézfúvósokig. A korábbi évszázadok vonósnégyesei és zongoratriói után (miközben ezek a műfajok persze nem tűntek el) a legkülönbözőbb összeállítású kamaraegyüttesek jöttek létre a fuvolanégyestől a szaxofonkvartettig, az ütőhangszeres együttestől a tizenkét csellót felvonultató kamara-zenei csoportig. Természetesen sok rézfúvósegyüttes is alakult világszerte, s ezek tagjai többnyire tudatában voltak/vannak annak, hogy milyen műfaj kései örökösei, hiszen alkalomadtán maguk is szívesen megszólaltatták/megszólaltatják a *Turmmusik* legjelesebb szerzőinek zenéjét, például Johann Pezel (1639–1694) darabjait.

A muzsikusszakma persze tudja, de kérdés, hogy a nagyközönség számára mennyire vált világossá: Magyarország fúvósnagyhatalom. A zenetörténet évszázadaiban többnyire három nemzethez kapcsolták a magasrendűen fejlett fúvóskultúra képzetét: a már említett németekhez, a csehekhez és a franciákhoz. A 20. századtól azonban Magyarország is számos nagyszerű fúvóست nevelt

ki: jobbnál jobb fuvolásokat, oboásokat, klarinétosokat, fagottosokat, trombitásokat, kürtösöket, harsonásokat és tubásokat. Neveket is említhetnénk, de rengeteget kellene, és méltatlan volna, ha kimaradnának remek muzikusok – márpedig néhányan óhatatlanul kimaradnának, ahogyan az hasonló esetekben többnyire megtörténik. Együttesek is alakultak, már az 1950-es évektől, pompás fúvósötösök (a fúvósötös fuvola, oboa, klarinét, fagott és kürt hagyományos kvintettje), később pedig jobbnál jobb rézfúvóegyüttesek. Persze az együttesek léte és sikeres működése, mint minden zenekultúrában, nálunk is megteremtette a repertoárt. Magyarországon számos zeneszerző írt és ír ma is örömmel rézfúvósokra, éppen azért, mert az ország bővelkedik a bámulatatos virtuozitással játszó, világklasszis rézfúvósokban, és ezek a művészek az elmúlt évtizedekben több nagy sikerű együttest is alapítottak és működtettek.

Ezek egyike a játékos nevű *In Medias Brass*, a trombitás *Kresz Richárd* és *Pálfalvi Tamás*, a kürtös *Benyus János*, a harsonás *Sztán Attila* és a tubás ifj. *Bazsinka József* kvintettje. Az együttes éppen tizenöt éve alakult, s a másfél évtizedes jubileumot április 2-án a Zeneakadémia Solti-termében hangversennyel ünnepelte. A koncerten nemcsak a kvintett tagjai léptek fel: a műsor néhány számát kizárólag az öttagú együttes játszotta, más kompozíciókban azonban változó létszámban vendégművészek is kiegészítették a kvintettet. Közreműködött a koncerten trombitán *Nagy Antal Endre*, *Nagy Sándor*, *Turai Gergő* és *Vanyó Karsa*, harsonán *Gyivicsán György*

és *Stürzenbaum Róbert* (utóbbi az eredeti, első felállásban az *In Medias Brass* alapítói közé tartozott), basszusharsonán *Wagner Csaba*, ütőhangszereken *Herboly László* és *Hencz Kornél*.

A sokszínű műsor érzékletesen illusztrálta, hogy rézfúvóegyüttesen, ha hozzáértő muzikusok jó átiratokat készítenek, lényegében mindent el lehet játszani. Ezúttal eredeti kompozíciók és átiratok egyaránt megszólaltak: hallottuk a 17. századi olasz szerző, Falconieri *Ciacconáját* rézfúvókon ütőhangszeres kísérettel, elhangzott Bach 3., *G-dúr brandenburgi versenye*, ezt Borogyin *Igor hercegéből* a *Polovec* táncok követték. A szünet előtti utolsó szám eredeti apparátusán hangzott fel: *Dubrovay László 3. rézfúvós kvintettjének* második és harmadik tétele azokat a különleges effektusokat sorakoztatja fel, amelyeket a rézfúvós hangszerek játékosai a modern zeneszerzőknek kínáltak fel az elmúlt évtizedekben, hogy színesíthessék velük kompozícióik eszköztárát.

A szünet után *Ránki György* műve, *A hétfejű sárkány szerenádja* a rézfúvós-kamaraegyüttesre komponált művek humorának lehetőségeit illusztrálta, *Bernstein Times Square 1944* és *Barabás Árpád Sonata in blues* című darabja pedig azt tette világossá, milyen könnyedén tud átlényegülni ez az apparátus jazzegyüttesé. Végül a zárószám, *Sosztakovics Ünnepi nyitánya*, amelyet az előadók a szünni nem akaró ünneplést megköszönve, ráadásként meg is ismételtek, a kisebbfajta fúvós-kamarazenekarrá való kibővülés esetéhez szolgált példával, hiszen itt, a fináléban valamennyi

vendég csatlakozott az In Medias Brass muzsikusihoz, és így búcsúzóul tizenkét rézfúvós muzsikus és két ütőhangszeres művész örvendeztette meg nagyszerűen telt zengésű, gazdag hangzással a közönséget.

Az In Medias Brass tagjai valamennyien hangszerük kivételes virtuózai, akik valószínűtlenül fürge technikával, könnyedén, nagy kifejezőerővel, számtalan szint és gazdag karaktervilágot elővarázsolva játszanak. Muzsikálásuk pontos és elegáns, pergő vagy éppen szélesen éneklő, attól függően, hogy az adott pillanat mit követel. Az együttes érzékelhetően maximalista, produkcióit aprólékosan, nagy igényességgel

dolgozza ki, de a játék feszessége és precizitása nem akadályozza meg a művészeket abban, hogy egyszerűsmind felszabadultan is muzsikáljanak, egymással állandó és közvetlen kommunikációban, és mindenekfelett: önfelelt játékosággal. Talán ez az utóbbi jellegzetesség volt a különlegesen magas színvonalú koncert legvonzóbb mozzanata: az a képesség, amellyel a muzsikusok mindvégig, valamennyi stílusban és műfajban megőrizték a zenélés spontaneitását és örömet sugárzó közvetlenségét.

Az In Medias Brass hangversenye. Zeneakadémia, Solti-terem, 2025. április 2.

Stuber Andrea

Kövesd a példát, a párt szavát, és győzni fogsz!

A bajnokok bajnoka – Papp Laci előadása úgy kezdődik, hogy balról belép az ajtón egy színész, Kaszás Mihály, aki a túlméretezett, keresztben ráncolódó, félkopasz parókájában úgy fest, mintha valami *Star Trek*-epizódban készülne fellépni. De nem. Biszku Bélát játssza. Alázatosan felnéz az ajtókeret fölött lógó Lenin-képre, majd átmegy a színen, hogy a jobb oldali ajtó fölé függesztett Hruscsov-portréra is vessen egy engesztelő pillantást. Eközben a sokat látott nézőnek az az első gondolata, hogy a Déryné Program, amely anyagi gondokkal aligha küzd, vajon mire költ az adófizetők milliárdjaiból, ha egy normális parókára nem?

A 2020-ban egymilliárd forinttal elindított Déryné Program nevű, nem egykönnyen áttekinthető színházi intézmény büszkén felvállalt feladata *a minőségi színházi élmény eljuttatása azokra a területekre is, ahol a kultúrához való hozzáférés lehetősége korlátozott*. A Déryné Program *felkarolja a kulturális fejlettség növelésében érdekelt térségeket, kistélepüléseket, elérhetővé teszi a kultúrát és minőségemlést indukál* – írja a honlap, amelyen kibogarászható, hogy a kulturális minisztérium ehhez 8 118 936 468 forint finanszírozást biztosított 2020-tól 2024-ig. (Lehet, hogy ez nem minden. Ki tudja követni. Talán ebben az összegben

még nincs is benne az előadó-művészeti többlettámogatás vagy az NKA, ahol a színházművészeti kollégiumban mindenesetre ott ült tavaly Kis Domonkos Márk, a Déryné Program ügyvezetője.)

Azt tehát tudjuk, hogy bőségesen szánunk erre a misszióra, amelynek keretében alprogramokba beosztva úgy százötven regisztrált produkcióból lehet rendelni a különböző települések különböző helyszíneire. (Azért ne úgy képzeljük, hogy a nézők a Déryné Programnak köszönhetően csodálkoznak rá a színház műfajára. Budapesthez közel is megjelennek előadásaikkal, meg olyan, távolabbi városokban is, ahol egyébként működik színház.) Amit jobbára nem tudunk, az az, hogy amit visznek, valóban minőségi-e. És hogy mit indukál.

A Déryné Program színielőadás-befogadó és közvetítő intézmény, de tizenöt fős színésztársulatot is alapított bemutatók kiállítására. A Déryné Társulat sűrűn tájol, 200 forintos jeggyel lehet megnézni őket, ahogyan az Országjárás alprogramban futó produkciókat is. (De az sem ritka, hogy a helyi önkormányzat úgy intézi, egyáltalán ne kelljen fizetniük a nézőknek.) A trupp reprezentatív munkájának tekinthetjük *A bajnokok bajnoka – Papp Laci* című előadást, amelyet az igazgató Kis Domonkos Márk rendezett. Részben és egészben Tiszakécskén, majd Celldömölkön volt hozzá szerencsém. (Már csak azért is elmentem rá kétszer, hogy higgyek a szememnek.)

A mű 1964-ben játszódik a szocialista Magyarországon. Szereplői Papp László, Adler Zsigmond és az elvtársak: Biszku Béla, Gáspár Sándor,

Kutas István és egy fiktív elvtársnő, Vancsákné Csermanek Johanda. Az ő neve két dologra jó. Az egyik egy poén: Neve? Van. ...csákné. A másik, hogy a villámtréfányi cselekményt biztosítsa: az elvtársak a pártközpontban csak azért vitatkoznak két órán át az ismeretlen Vancsáknéval, mert azt hiszik, hogy talán Kádár elvtárs rokona. (Az asszony egyébként egy kis falu traktoroslányából lett Sztálinvárosban kohászok munkatársa, majd onnan került a Magyar Távírat Irodába, Barcs elvtárs keze alá.) Ha nem lenne ez a bizonytalanság a nő kiléte és szándéka körül, akkor percek alatt megszületne a döntés: a háromszoros olimpiai bajnok ökölvívót, Papp Lászlót nem engedik ki Amerikába profi bokszolóknak. Tulajdonképpen érthető, a politikusok szempontjából. Van egy rajongott, világelső, veretlen bajnokunk, aki boldoggá teszi a magyar népet, és nemzeti büszkeségre ad okot. Vancsákné visszaemlékezést olvas fel, hogy az olvasztárok szívelelke szétolvadt, amikor Szepesi György rádión közvetítette az 1952-es olimpiai győzelmet. Tudjuk jól, vannak olyan hatalmak, amelyek a sportsikertől a nemzeti egység megteremtését várják. (Plusz még a kormánypropaganda eszközeként is hasznosítható.)

A bajnokok bajnoka kicsit úgy hat, mintha olyan ember írta volna, aki nem élt abban a korszakban, és csak dokumentumokból, valamint sztereotípiákból, klisékből, esetleg Kövér László beszédeiből dolgozott volna. Az előadás is ilyen, ami érthetőbb, hiszen az alkotók jóval fiatalabbak a szerzőnél, Szilágyi Andornál. Akinek színdarabja még leginkább Papp Laci-émlékműsor-

nak menne el, de abban a műfajban is hátrányára válna, hogy sokkal kevésbé szól főhőséről, mint a parodisztikusan ábrázolt elvtársakról. Akiknek képében a színészek jobbjára agyonhasznált kabarépoé-
nokokat adnak elő: csomagok ide-oda adogatását, vagy rituálisan ismétlődő poharazásokat, vagy ülőhelyeik cserélgetését. Kaszás Mihály Biszku Bélája a vezérürü, ő néha még imitálja is kicsit a kádári beszédmodot, a teljes hasonulások kerülését. Ő, mint az igazi kommunisták képviselője, tetszőlegesen rágyújt az Internacionáléra vagy A párttal, a néppel kezdetű munkásmozgalmi indulóra, és kioktatja titkárnőjét, hogy az igazi kommunista néven nevezi a dolgokat, tehát nem mondja zsemlemorzsnának a prézlit. Tud szigorúbb és fenyegetőbb is lenni, amikor az előszobázó sportolókkal közli: hogy mi lesz, azt majd a kommunisták döntik el, ponyimájés? Dányi Krisztián Gáspár Sándor szerepében iszik, mint egy potyázó kefekötő, és mindig avval ért egyet, aki legutóbb megszólalt. Kárpáti Barnabás Kutas elvtársaként folyton csak vécére szeretne menni.

Valamilyen szinten irányadó a korhűség az előadásban, de nyilván nem olyan fontos, hogy a színes CB667-es asztali telefonokat később kezdték gyártani – az 1964-es habszifon is necces kicsit –, vagy hogy a titkárnő biztosan nem „Biszku Béla szobája” bejelentkezéssel fogadta a telefonhívásokat, hiszen nem szálloda ez, hanem pártiroda. Az előadás létrehozásában feltűnő gondosságot talán a jelmezeken érhetünk tetten, amennyiben az elvtársak igazán pocsek, elszabott öltönyöket viselnek.

A bajnokok bajnoka harmatosnak

jóindulatúan nevezhető mű. Meglehet, az Állami Dérnyé Színház is ilyesmi darabokkal járta az országot az ötvenes években, ellentétes politikai előjelűekkel persze. Szilágyi Andor színdarabja tételes ismeretterjesztéssel szolgál a nagy magyar ökölvívóról, de szinte semmit nem fejez ki a főhős céljaiból, szándékaiból, motivációiból, akaratából. Ugyanakkor a főszerepet játszó Havasi Péter javára írhatjuk, hogy az alkata, a figurája, a könnyed mo-kánysága megfelelővé teszi őt Papp Laci szerepére, és meg is érdemli a kialakuló rokonszenvünket. Kár, hogy az írott szerep hangyányit sem ábrázol a főhős huncut, vagány személyiségéből, kacintós humorából, egyéni beszédstílusából, amelyet a nyilvánosság jóvoltából az egész kortársi Magyarország ismerhetett. A Dérnyé Program Papp Lacija mellett ott áll edzőként, Adler Zsigmondként Ivaskovics Viktor, ámbár hiábavalóan. A legendás, okos, idős mesterről végképp nem derül ki semmi. Viszont akad a színen egy kedves titkárnő (Vas Judit Gigi), egy Pelikán (!) nevű régi szocdem lánya, aki mintegy a nép nevében elnézést kér a kiváló sportemberektől az egész, elbaltázott rendszerért.

A Dérnyé Társulat utazó produkciói esetében a minőségi színház fogalmába ne értsük bele a vizualitást. A látvány szempontjából a díszlet szállíthatósága és alkalmazkodóképessége a meghatározó. Végző soron a vetítés bármikor bevethető. Kis Domonkos Márk a biztonság kedvéért majd minden szóhoz, mondathoz odarendel a falra képi illusztrációt, legyen az konkrét archív felvétel vagy szimbolikus magyarázat. (Csekélynek mondható invencióval A

profi című filmből választott kísérőzenét, Ennio Morricone híres szerzeményét.) Kalapos-ballonos emberek által kézi erővel mozgatott forgószínpad áll a színpad közepén – a Rubik-kocka egy sorára alapozták –, azon jelenik meg a szorító egy darabja némi bokszoláshoz, valamint a pártiroda. Nem vall ügyes rendezői kézre, hogy számos esetben ott maradnak a közönségnek háttal ülő szereplők, akiktől aztán az első sorok nézői nem látják, mi folyik fent a porondon. Az előadás számomra legérdemibbnek tűnő pár percében kivetítettek egy őszülő bokszolót, aki kikapott Papp Lacitól egy olimpiai döntőben. Arról beszél, milyen volt megküzdeni evvel a bunyóssal, aki bajnoknak született. De nem tudom, ki volt a riportalany, mert a feliratot, a nevét kitakarták a sötétben ülő színészek.

Egy színdarab, amely az egyik legnagyobb magyar sportolóról szól, biztosan országszerte vonzza a kö-

zönséget, gondolhatjuk. Meglepő, de a két helyszínen, a 400-500 fős befogadóképességű művelődési házakban szerzett tapasztalataim ennek ellentmondanak. Tiszakécskén 32 néző ült a zsöllyében, Celldömölkön szűk harmadházra futotta a helyiek érdeklődéséből. A majdnem üres első sor közepén egy fiatal nő az előadás játékidéjének nagyobb részét a mobiltelefonjába temetkezve töltötte. Talán úgy ítélték meg az emberek, hogy amit ingyen vagy 200 forint apróért adnak, annak nincs értéke. Esetünkben nem is tévedtek nagyot.

A bajnokok bajnoka – Papp Laci. A Déryné Program Déryné Társulatának előadása. Író: Szilágyi Andor. Dramaturg: Sényi Fanni. Díszlet: Tóth Kázmér. Jelmez: Árva Nóra. Szereplők: Havasi Péter, Ivaskovics Viktor, Kaszás Mihály, Dányi Krisztián, Kárpáti Barnabás, Vas Judit Gigi, Tarpai Viktória/Erdélyi Timea. Rendező: Kis Domokos Márk.

121

Vadas József

Hivatal az Akropoliszon

„Befejeződött a Vöröskereszt-székház újjáépítése a Dísz-téren” – adta hírül január elején az Építészfórum és több orgánom a Nemzeti Hauszmann Program hangzatos Facebook-bejegyzésére hivatkozva. Eszerint a második világháborúban súlyosan megsérült, majd 1948-ban lebontott épület visszaállításával úgymond „[ú]jabb városképi sebet gyógyítottunk be”. Már ősszel is látszott, hogy hamarosan véget ér a 2021 nyarán kezdődött építkezés;

eltűntek az állványok, utóbb a palánkok. Munkálatoknak immár semmi nyoma; s bár cégtábla egyelőre nincs a bejáratnál, a félig felhúzott (vagy leeresztett) redőnyök a takarítás és a közeli térfoglalás kétségtelen jelei. Az internetes fórumokról azt is tudni véljük, hogy Rogán Antal miniszteriuma veszi majd birtokba az ingatlant. Ugyancsak a rekonstrukció elkészültéről tanúskodik, hogy az eredeti formájában helyreállított díszteremről

és az előcsarnok újraképzett színes üveglakáról fényképes beszámolók láttak napvilágot. Különösebb hírvetés azonban a replikát nem övezi; a beruházás nyilvánvalóan sok tízmilliárdos büdzséjéről éppenséggel feltűnően hallgatnak az illetékesek – a közvélemény most már talán ingerülten fogadná a riasztóan magas számokat a világ és benne az ország ingatag gazdasági helyzetében. Hadházy Ákos értesülését is kategorikusan cáfolta a Várkapitányság, amikor a független országgyűlési képviselő felháborodva tette szóvá az ide szánt bútorok milliós nagyságrendjét; csak a töredékét költötték rá – replikáztak azonnal. Nem kizárt, hogy az uniós források elapadása okozta pénzsűkében kellett végül csökkenteni a berendezésre fordítható összegek volumenén. A lényeges mindazonáltal nem a rekonstrukció költsége, amely a titkolódzástól sem lesz kisebb. A fő kérdés számunkra az, hogyan viszonyuljunk ehhez a régi-új épülethez. Szép-e, jó-e? Kell-e egyáltalán nekünk, illetve mit kezdjünk vele? Még akkor is, ha ezt a kívülről százévesnek mutatkozó kópiát a belsejében mai komfortigények szerint alakították ki.

A millennium idején, mint archív fotókon láthatjuk, a Várra jellemző kétszintes barokk házak álltak a helyén. Ezeket vásárolta meg 1900-ban és bontatta le a Magyar Szent Korona Országai Vörös-kereszt Egylete (a későbbi Vöröskereszt elődje), hogy 1903-ban székházat létesítsen a telkükön. A szervezet vezetője, a jótékonyági akcióiról nevezetes nagybirtokos, Csekonics Endre gróf ezzel kapcsolatban is hasonlóan nagyvonalú elképzeléssel állt elő: lifttel felszerelt olyan palotát képzelt el, amelyben a szervezet irodái mellett helyet kapott a

horvát-szlavón-dalmát minisztérium, valamint tizenöt „bérbeadandó urasági lakás”, mai kifejezéssel penthouse. Ahogy a korabeli szakfolyóirat, az Építő Ipar fogalmazott: „Az összes helyiségek tágasak és világosak, a szobák méretei általában felülmúlják a bérházak méreteit. Minden lakás fürdőszobával és elektromos világítással van ellátva.” A palota-bérház-építés e nagy korszakában a beruházó nem foglalkozott azzal, hogy a várnegyedbe illik-e egy ekkora objektum. Inkább az járhatott a fejében, hogy a földszinti raktár és az emeleti lakások bérleti díja legalább részben fedezi majd az épület fenntartását. Tervezésével a korszak vezető mesterét, Hauszmann Alajos személyében a királyi palota építését bízta meg, aki tisztességgel teljesítette a penzumot. Műve aligha említhető az életmű olyan ismert és elismert alkotásaival egy napon, mint amilyen a Kúria monumentális kolosszusa a Parlamenttel átellenben, a klinkertéglás Felsőipariskola kanyargó tömbje a Blaha Lujza téren vagy nem sokkal odébb, ugyancsak a Körúton a tornyával felhőkarcolóként járókelők fölé magasodó New York-palota. Az Egylet inkább csak egy ház, a lejtős terep miatt a Dísz tér felé három, a Hunyadi úton négy emelettel, amelynek főhomlokzata a hangsúlyos bejárattal a Karmelitára néz. Nem érdemes sok szót vesztegetni rá; inkább technikailag volt korszerű, mintsem művészi remekelés. „Az építési stílus késői reneszánsz egyszerű, de előkelő jelleggel” – ahogy a kortárs műleírás fogalmaz. Monográfiája, Gerle János is mindössze nyolc sort szentelt az általa „modernizált Hildebrand”-ként aposztrofált munkának. Hauszmann akkoriban már elsősorban a királyi várpalotával foglalkozott, a székházat

minden valószínűség szerint az iroda munkatársaként tanítványa, Hüttl Dezső készítette a felügyeletével.

Ennél ma jóval érdemlegesebb nekünk az utóélete. Az Egylet ugyanis az első világháború idején az Andrássy útra költözött, ekkor a tulajdonától is megvált, amely így került 1920-ban a Külügyminisztériumhoz. Mivel ez a Monarchia szétesésével alakult új intézmény már nehezen fért el benne, néhány évvel később egy szinttel megtoldották oly módon, hogy Hoepfner Guidó tervei alapján manzárdtetőt létesítettek rajta. Ebben a változatában kivitelezték most újra.

Mint fentebb utaltunk rá, hamarosan új lakója lesz a háznak. A gazdagon kistafírozott Miniszterelnöki Kabinetiroda, amely a NER mindennapi működtetésében kulcsszerepet játszó állami propaganda irányító központja. Érthetően kap kiemelt helyével is megkülönböztetett jelentőséget, hiszen apparátusára most különösen nagy felelősség – vele nem kevés munka – hárul. Már csak egy év van hátra a következő választásig, márpedig Magyar Péter színre lépése a korábbiaknál lényegesen nagyobb kihívás elé állítja a szervezetet. Ennek értelmében indult az újabb nemzeti konzultáció, az Ukrajna uniós tagságával kapcsolatos tendenciózus kérdőívvel. Ha a költözés miatt nőnek is némiképp az állami kiadások, a jelen viszonyok között vélhetően az már nem lesz különösebben feltűnő, hogy értelmetlenség volt a palota feltámasztására irgalmatlanul sok pénzt költeni. A replika védelmében okvetetlenkedők csillapítására még az a jogos szempont is elővezethető, hogy legfőbb ideje volt tenni valamit a Dísz tér és a Hunyadi út sarkán évtizedek óta árválkodó foghíjjal, hogy

visszatérjünk művészetkritikusi kaptafánkhoz. A népművészeti bazárnak mondható alkalmi piac, valójában giccses zsidvásár eleve méltatlan egy kétmillió főtűvároshoz, végképp elfogadhatatlan a kiemelt vári helyszínhez. Ide érkezik és innen indul a szinte mindig tele 16-os járat, szemközt vele turistabuszok parkolnak. A tér télen-nyáron, még esőben is tele van turistával, csoportokkal, útban a múzeumok vagy a Mátyás-templom felé, amint azt a Széchényi Könyvtár és a Nemzeti Galéria rendszeres látogatójaként személyes tapasztalataim alapján mondhatom. Jó lett volna tehát a szomszédos Batthyány-palotában berendezkedett óvoda játszóudvarának kibővítéseként a fás telket például eszményi fogadóparkká formálni. Hogy véglegesen múlt idejű feltételes módban fogalmazzunk. Arról ugyanis kizárólag Naszályi Márta, az első kerület átmenetileg (2019 és 2024 között) regnáló ellenzéki vezetője nyilatkozatából értesülhetett a közvélemény, hogy a korábban és jelenleg is fideszes önkormányzat soha nem kívánt ezen a kritikus helyzeten változtatni; a képviselőknek nyilván megvolt rá az alapos okuk, vagy inkább a jól felfogott álláspontjuk. A polgármester hiába próbálkozott a telek rendbetételével, nem kapott hozzá támogatást a jobboldali közgyűléstől – panaszkolta 2022 nyarán a *Népszavának* annak apropóján, hogy a kétharmados hatalom három hatályos rendelkezést is módosítva fogott a „vasbeton szörny” megépítésébe.

Nem mentség, hogy elődje már annak idején sem az első magas ház volt a budai Várban, amelyet a királyi rezidencia nyomán a kortársak magyar Akropolisznak tekintettek, és ekként igyekeztek ahhoz mérhetően repre-

zentatív épületekkel feldíszíteni. Még a millennium évében lett készen szintén a Dísz téren a Honvéd Főparancsnokság (Kallina Mór), 1902-ben avatták mögötte a József főhercegi palotát (Korb Flóris, Giergl Kálmán). Nem is az utolsó volt a fentiek sorában: alig egy évvel később követi a Pénzügyminisztérium (Fellner Sándor), majd utána a Levéltár (Petz Samu), amelynek tervei még 1913-ban készültek, de a világháború miatt az építése csak tíz évvel később fejeződött be. S nem pusztán a Vörös-Kereszt Egylet helyén mentek veszendőbe a városrész összképét meghatározó, középkori alapokra/maradványokra emelt, egy-két szintes barokk házikók. Egy fél utca tűnt el már a József főhercegi, illetve előzménye, a Teleki-palota miatt. A Pénzügyminisztérium felelősségében ugyancsak egy szép arányú klasszicista ház, a császári udvari építész egykori Jezsuita Akadémiájának utódként létesült. Franz Anton Hillebrandt műve vonzó nevezetessége lehetne ma a Szentháromság térnek, ha nem esett volna áldozatul a kor megalomániájának. Erre a veszélyes trendre pedig már a kortársak felgyeltek. Mind a két tekintélyes szakmai szervezet, az Országos Műemléki Bizottság és a Közmunkatanács lehangoltan konstatálta, hogy az államilag generált új középületeknek a ránk maradt barokk utcaképtől nagyságrendekkel különböző léptéke nem engedi érvényesülni a múltból megörökölt környezet hagyományos erőnyeit.

Mint Siklóssy Lászlónak a főváros történetét dokumentumokra támaszkodó könyvében (1931) olvasható, ez a *Sturm und Drang*nak nevezett viharos korszak még az első világháború előtt véget ért: „Lehiggadtunk

és látásmódunk megtisztult [...] Ma szeretnők a régi Pest-Buda elbontását lassított film gyanánt újból lepergetni, a vetítógépet itt is, ott is megállítani.” Sajnálkozva számolt be róla, hogy Pesten a régi Bel- és Lipótvárost ebben a megnyugvó korszakban már nem lehetett megmenteni, de Budán a polgárváros nagy része szerencsére még érintetlen maradt. Ha megkésve is, „[a] Közmunkatanács tehát 1912-ben kimondta, hogy a Várban a járda végleges szintjétől számított 21 métert meg nem haladó párkánymagassággal legfeljebb háromemeletes házakat szabad építeni, úgyhogy az építészeti kiképzés a Vár jellegével összhangban legyen.” A háború, majd a trianoni döntés okozta válság következtében az építkezések magától értetődő szünetelésével a problémakör rövid távon lekerült a napirendről, de a bethleni konszolidáció nyomán megpezsztülő gazdaságban a beruházások élénkülése arra indította a Tanácsot, hogy tovább szigorítson a korábbi előírásokon. 1928-ban újabb és részletes szabályozást léptettek életbe; s minthogy kormányzatunk gyakran példálózik pozitívan a két háború közötti viszonyokra, talán nem ártott volna megszívlelni a benne foglaltakat. Az első pont szerint „legfeljebb 15,5 méterig terjedhető és legfeljebb kétemeletes házat szabad építeni”. A tizenkettedik (záró) regula pedig arra kötelezte a tervezőket, hogy elképzeléseikhez az illetékes hatóságok előzetes jóváhagyását kérjék.

A rendeletet a Fővárosi Közmunkatanács elnöke, gróf Rakovszky Iván (1885–1960) jegyezte. Nem akárkiről van szó: a jogász végzettségű politikus Tisza István baráti körében kezdte pályáját, 1922 és 1925 között belügyminiszterként szervezte meg

Horthy rendőrségét, holmi liberalizmussal ily módon még csak véletlenül sem gyanúsítható. A *Pesti Hírlap* 1929. karácsonyi (ünnepi) számában A mai Budapest címen fényképekkel illusztrált, tanulmánynak is beillő kétkolumnás cikket publikált, amelyben szinte hivatásos urbanistaként adott elemző értékelést a városról, külön kitérve a budai Várra. Szerinte a sok apró házacska és a hangulatos utcák jelentik igazi értékét, noha volt korszak, amikor azt hitték, hogy az új, nagy, de szerinte nagyon is csúnya paloták adják vonzerejét. Ezek láttán blazírtan teszi hozzá: „az új épületekre egyelőre csak az öklünket rázhatjuk. Messze van az idő, amikor lebontásra kerülhetnek, hogy jó nürnbergi mintára csak olyat legyen szabad helyükre építeni, ami nem ostromolja a régi környezetet.” Álmában sem gondolhatott arra, hogy a történelem nemsokára tálcán kínálja majd ezt az akkor merő ábrándnak tűnő opci-

ót, miután a második világháború jelentős pusztítást végzett a kipécézett szörnyszülőttek között. Újraépítésük ellenében modern szellemben és a környezethez méretükkel is igazodó házakat lehetett volna telepíteni helyükre, amint arra több megszívlelendő példa akad magában a Várban is a közelmúltból. A döntéshozók azonban nem éltek a korrekciós lehetőséggel. Minthogy a mutogatás nem a mi stílusunk, értékítéletünk szalonképes kifejezésének egyetlen módja maradt csupán: az épület feltámasztásának egyértelmű megkérdőjelezése. Merőben indifferens, ezek után mi van belül.

Az egykori Vörös-Kereszt Egylet, majd Külügyminisztérium székházának újrakepítése. Tervező: **TIBA Építész Stúdió**. Generálkivitelező: **Confector Kft.** Kivitelező: **Ornamentika Kft. + Reneszánsz Zrt.**

125

Vásárhelyi Mária

Rocksztárból gyilkos

A nem túlságosan fantáziadús cím mögött egy háromrészes, több szálon futó, brutális erőszakba torkolló „metoo” történetet követhetünk végig. Egy, az egész világot megrendítő gyilkosság, egy látszólag sármos, tehetséges és sikeres, valójában azonban erőszakos, bántalmazó rocksztár és az őt körülvevő, neki falazó társadalmi környezet cinikossága, valamint a családon belüli erőszak fizikai és lélekgyilkos hatá-

sának története tárul elénk a Netflix sorozatából.

2003-ban egy vilniusi szálloda egyik lakosztályában olyan súlyos, bántalmazásból származó fejsérüléseket szenvedett Marie Trintignant 41 éves francia filmszínésznő, hogy néhány nappal később egy párizsi kórházban belehalt sérüléseibe. A színésznő kórházba szállítása után a rendőrség azonnal kiszállt a helyszínre. A szobában hatalmas felfordulást találtak,

és mivel Marie fejsérülései egyértelműen erőszakos bántalmazásra utaltak, kihallgatták, majd előzetes letartóztatásba helyezték a nő élettársát, Bertrand Cantat francia rocksztárt.

A gyönyörű Marie Trintignant, a híres francia filmsztár, Jean-Louis Trintignant lánya, Franciaország egyik legkedveltebb színésznője volt, élettársa, Bertrand Cantat pedig a korszak legnépszerűbb francia rock-éneke, a Noir Desir (Fekete vágy) nevű, világszerte ismert zenekar vezetője. Mindkettőjükért milliók rajongtak Franciaországban.

Bertrand Cantat nemcsak ünnepeelt rocksztár, hanem elkötelezett baloldali aktivista is volt, aki színpadi fellépései során rendszeresen kiállt az elnyomott kisebbségek jogaiért, emellett keményen bírálta a globalizmust és Jean-Marie Le Pen szélsőjobboldali politikust. Népszerűsége ezekben az években volt a csúcspontján. „Berci – így hívtuk itthon baráti körben Bertrand-t. Mindenki szerette. Különleges képességgel rendelkezett, hogy elbűvölje a környezetét. Sármos pasi, ugyanakkor aranyos nagy gyerek, melegszívű, egzaltált, a világra túlérzékenységgel reagáló művész. Egyikünk sem látta, bizonytalán ő maga sem, hogy a tehetség, erős moralizáló készség, lenyűgöző színpadi jelenség mélyén egy szörnyeteg lakik” – így emlékezett Facebook-oldalán Bojár Iván András Bertrand Cantat-ra a dokumentumfilm bemutatásakor. Bojár közlőről ismerte az énekes feleségét, Rády Krisztinát, aki a kilencvenes években az avantgárd értelmiség fontos szereplője volt, utóbb pedig a Párizsi Magyar Intézetet vezette. Bojár rajta keresztül ismerte meg a rocksztárt, aki gyakran megfordult Budapesten.

Mint kiderült, Marie Trintignant filmforgatásra érkezett Vilniusba, és emiatt utazott utána az énekes. A stáb tagjai elmondták, úgy érzékeltek, hogy Cantat teljesen rátelepedik a színésznőre, óránként hívogatja telefonon, Marie pedig tűrte a férfi terrorját. Akár a forgatást is képes volt megszakítani, ha megcsörrent a telefonja. Cantat állandóan a nyomában járt, szabadidejében egyetlen pillanatra sem hagyta magára, gyakran a forgatáson is megjelent.

A kihallgatást követően elvégzett orvosi vizsgálat az énekes szervezetében jelentős mennyiségű alkohol és drogfogyasztás nyomait találta. Cantat vallomásában elmondta, hogy éjszaka, miután hazaértek „örületes veszekedés” tört ki közöttük, amelynek során a színésznő pofon vágta, ő pedig védekezésképpen ellökte Marie-t, aki ettől a fűtőtestnek esett, beütötte a fejét, ezért vesztette el az eszméletét. „Nem emlékszem, milyen állapotban voltunk, és nemcsak érzelmileg. Miután Marie-t elkísértem a kórházba, visszamentem a lakásba, hogy végezzek magammal” – mondta Cantat a nyomozóknak, akik azonban semmiféle öngyilkossági szándékra utaló nyomot nem találtak a szállodai szobában.

A szálloda személyzete arról is beszámolt, hogy éjszaka a folyosói szomszédok panaszkodtak a művészpár szobájából kiszűrődő üvöltözésre és dübörgésre, ezért egy alkalmazott be is kopogott, hogy csendre intse az ott lakókat. Az ajtót Cantat nyitotta ki, elnézést kért, és megígérte, hogy nem zajonganak tovább.

Bár Cantat végig ragaszkodott az első kihallgatáson elmondott véletlen baleset verziójához, a színésznő fején található sérülések nyilvánvalóvá

tették, hogy azokat nem okozhatta elesés. A Le Monde például azt írta, hogy „az agysérülések olyanok voltak, mint egy bukósíak nélkül száguldozó motorosé vagy egy autóvezetőé, aki nem kapcsolta be a biztonsági övet, és így rohant fának”. A tárgyaláson meghallgatták Cantat feleségét, Rády Krisztinát, aki két gyermekének anyja volt, és mint kiderült, még a kórházban feküdt második gyermekük születése után, amikor Cantat bejelentette, hogy elhagyja Trintignant miatt. Rády Krisztina és a Cantat környezetében lévő összes tanú egybehangzóan azt vallotta, hogy az énekes soha nem volt agresszív, sem szavakkal, sem tettelesen nem bántalmazott senkit. Mint utóbb kiderült, Rády Krisztina személyesen kereste fel és kérte meg a tanúkat, hogy ne tegyenek terhelő vallomást Cantat-ra.

A dokumentumfilm felidézi, hogy a tragikus esemény milyen mélyen megosztotta a sajtót és a közvéleményt is. Az első hetekben részvét és megrendülés övezte a színésznő halálát, ám az idő múlásával a közhangulat egyre inkább az áldozat ellen fordult. Mivel Marie rendkívül szabadszellemű, autonóm életet élt, ezt próbálták az énekes védelmében, a színésznő ellen fordítani. Négy gyermeke volt négy különböző apától, ez komoly támadási felületet jelentett az áldozathibáztatók számára.

Cantat ügyvédje és a francia sajtó a klasszikus áldozathibáztatásba kezdett, olyan megbízhatatlan, szabados életet folytató hisztérikának állítva be Trintignant, aki „sajnos kihozta a vadállatot a férfiből, aki szenvedélyesen szerette”. Az esetet a média egyre inkább egy tragédiába forduló örült szerelemként írta le, a gyilkosságot pedig nem bántalmazásként,

hanem szerelemfáltésként mutatta be, mert ez ugye sokkal izgalmasabb és romantikusabb, mint egy „szimpla” gyilkosság.

Végül a bíróság – szerelemfáltésből elkövetett gyilkosságért – nyolc év börtönre ítélte a gyilkost, aki négy év múlva szabadlábra került. Négy év – egy nő brutális meggyilkolásáért! Néhány feminista szervezet, a család ügyvédje, Marie kolléganője és egy elszánt újságíró nő nyilvánosan tiltakozott az énekes színpadra történő visszatérése ellen, a többség azonban megnyugvással vette tudomásul, hogy a sztár újra szabad és újabb felépésekre készül.

Cantat visszaköltözött Rády Krisztinához és a gyermekeihez, ám az együttélés rendkívül viharos volt, az állandó veszekedések és botrányok miatt újra szétköltöztek. Amikor pedig az énekes megtudta, hogy volt feleségének új barátja van, elkezdte zaklatni, fenyegetni, míg végül a nő szakított szerelmével, és beleegyezett, hogy a férfi újra odaköltözzön hozzájuk. És Krisztina hiába küldött segélykiáltásokat a szüleinek és a környezetének, senki nem segített neki. Végül a férfi addig gyötörte, amíg öngyilkosságba nem menekült.

„...hogy megértsük, miként történhetett, hogy ez az életörömré, derűre, alkotásra termett lény, bár nála jobban senki nem imádta a gyerekeit, kifogyva életerőből és reményből, kegyetlenül végezzen magával? Természetesen tudtuk, hogy min ment keresztül 2003 eleje óta, amikor a férje, Bertrand, meg sem született második gyermekük mellől kilépve hátrahagyta mindannyiójukat, majd pár hónappal később, mint gyilkost, Cini (Rády Krisztina) csak Vilniusban látta viszont. Ettől kezdve minden napját,

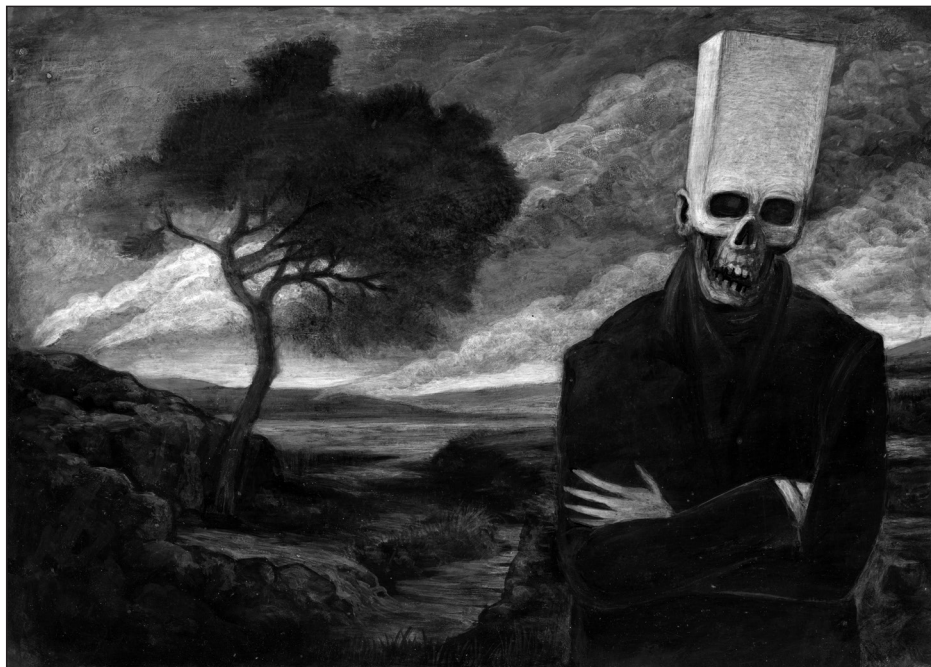
tehetségét, energiáját arra áldozta, hogy mentse a menthetőt. Megmentse a férfit, aki leszámolt vele mint nővel, anyával” – emlékezik Bojár Iván András az áldozatra.

A filmsorozat aprólékosan tárja fel a dráma részleteit, megszólaltatva Cantat zenésztársait és menedzsereit, Marie Trintignan kollégáit és családtagjait, Rády Krisztina néhány barátját, a büntetőeljárásban részt vevő nyomozókat, ügyvédeket. Felidézi Cantat kihallgatásának és tárgyalásának legfontosabb részleteit, Marie Trintignant temetésének egy-egy epizódját, a családtagok fájdalmának rögzített dokumentumait. És nyomon követhetjük Marie barátnőjének és egy újságírónőnek az elszánt küzdelmét az igazság kiderítése érdekében. Ők ketten nem voltak hajlandók bele-törődni a féligazságokba, úgy gondol-

ták, hogy a nyomozás nem tárta fel a gyilkosság minden részletét, ezért ország-világ számára bizonyítani akarják, hogy a népszerű, sikeres és sokak szemében áldozatnak tűnő rock sztár egy véreskező, kiszámíthatatlan, kegyetlen gyilkos.

A dokumentumfilm-sorozat, miközben látszólag két nő személyes drámáját dolgozza fel, segélykiáltás a bántalmazott nők védelmében. Azt próbálja a nézőben tudatosítani, hogy a családon belüli erőszak nem magánügy, hanem üldözendő bűncselekmény, amelyet látva nem fordíthatjuk el a fejünket.

Rocksztárból gyilkos. Dokumentumfilm-sorozat, Netflix, 2025. Rendezte: **Zoé de Bussierre, Karine Dusfour, Anne-Sophie Jahn, Lartigue Nicolas.** Operatőr: **Christophe Astruc, Mathias Denizo.**

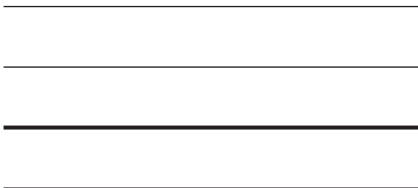
Szurcsik József: Várákoszás (2020)

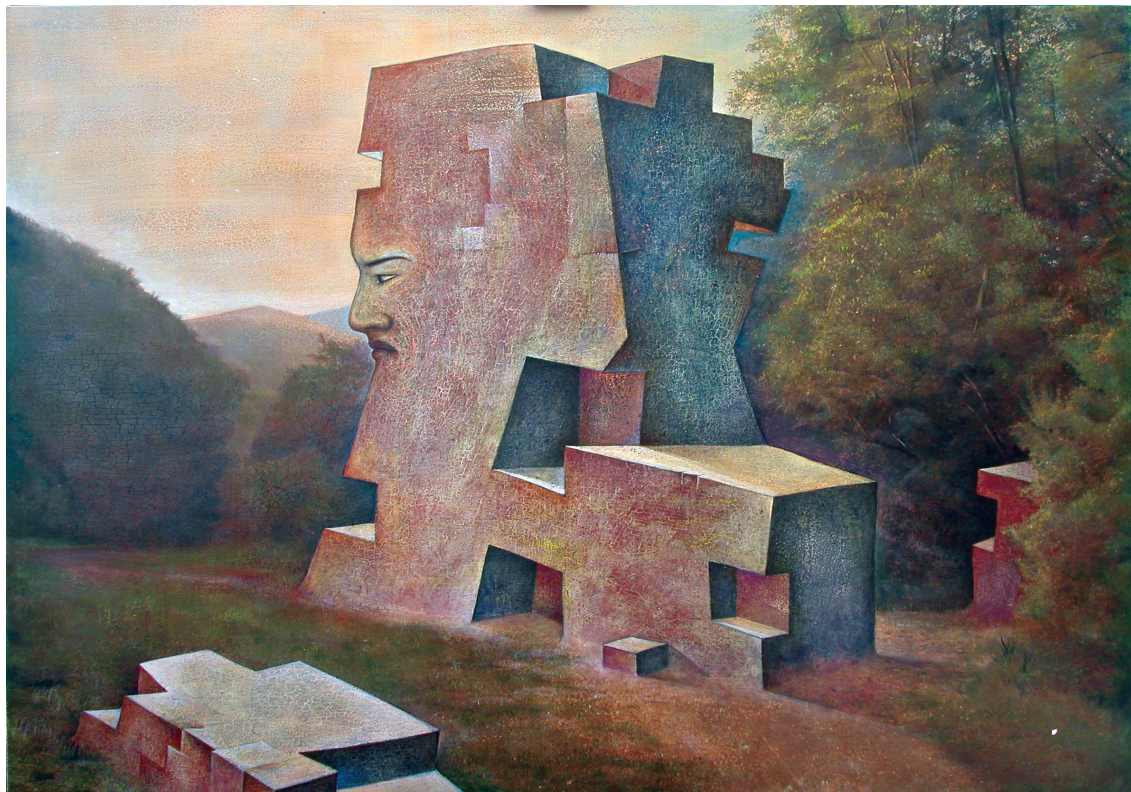

Szurcsik József (1959)
Angelus cirógat (2023)
akril, karton
méret: 21 x 29,7 cm

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

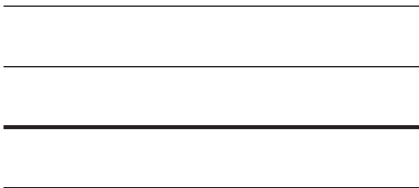

Szurcsik József (1959)
Rom (2005–2006)
akril, olaj, vászon
méret: 140 x 190 cm

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

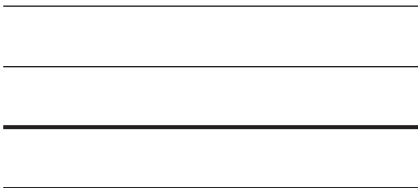
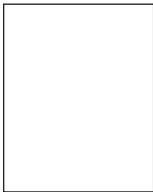

Szurcsik József (1959)
Üzletkötők (2015)
akril, olaj, vászon
méret: 80 x 100 cm

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

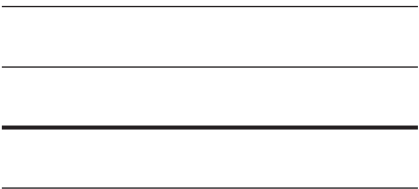
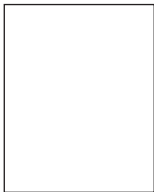

Szurcsik József (1959)
Új hősök (2020)
akril, olaj, papír
méret: 21 x 29,7 cm

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

**Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykori külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi vereskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

FEKŐ ÁDÁM 1986-ban született Miskolcon. A Magyar Narancs újságírója.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsdát meg vétkeinket* (2018).

HÁY JÁNOS 1960-ban született Vámosmikolán. Költő, író, festő. Legutolsó könyve: *Szerelmes, istenes, okos* (2023).

JAKAB GYÖRGY 1956-ban született Mosonmagyaróváron. Középiskolai történelemtanár (AKG). Legutóbbi könyve: *Demokrácia demokraták nélkül? Oktatás reform és állampolgári nevelés* (2022).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *Egy nőalak szürke kontúrja* (2017).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Szárnyalni gyalog. A félhosszú vers poétikája* (2023).

KÜRTI LÁSZLÓ 1976-ban született Vásárosnaményban. Költő, szerkesztő, tanár. Legutóbbi könyve: *Apajegyek* (2022).

MELEGH ATTILA 1963-ban született Budapesten. Szociológus, közgazdász, a Magyar Tudományos Akadémia demográfiai bizottságának elnöke. Legutóbbi könyve: *A migrációs fordulat és Kelet-Európa: Globális történelmi szociológiai elemzés* (2023).

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, az MTA levelező tagja. Legutóbbi könyve magyar nyelven: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013* (2013).

PÁLYI ILDIKÓ 1984-ben született, jelenleg Budapesten él. Költő, író, szerkesztő.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóíró. A Spirituszonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZELÉNYI IVÁN 1938-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Yale Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *Hogyan legyünk milliomosok?* (Kolosi Tamással, 2010).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Szurcsik József munkái

fonté
vitaminvizek

**Feltölt.
Frissít.
Egyensúlyba
hoz.**

CINK
**B3
vitamin**
**C
vitamin**
KOLLAGÉN

fonté boost
EXOTIC VITAMINWATER
1000 mg C
VITAMIN

fonté active
LÉMON - LÍME VITAMINWATER
B3 VITAMIN E VITAMIN B5 VITAMIN
MANGÁNEZUM CINK SZELÉN

fonté beauty
PINKOCT PÉRA VITAMINWATER
3000 mg KOLLAGÉN
FALCORNINUM
C-VITAMIN CINK SZELÉN

ZÉRO
CUKOR ÉS
ASZPARTÁM